

Türkiye’de insan hakları ve çevrenin korunması konularında adalete erişimin durumu

Composed of 60 eminent judges and lawyers from all regions of the world, the International Commission of Jurists promotes and protects human rights through the Rule of Law, by using its unique legal expertise to develop and strengthen national and international justice systems. Established in 1952 and active on the five continents, the ICJ aims to ensure the progressive development and effective implementation of international human rights and international humanitarian law; secure the realization of civil, cultural, economic, political and social rights; safeguard the separation of powers; and guarantee the independence of the judiciary and legal profession.

® Türkiye’de insan hakları ve çevrenin korunması konularında adalete erişimin durumu

© Copyright International Commission of Jurists, March 2022

The International Commission of Jurists (ICJ) permits free reproduction of extracts from any of its publications provided that due acknowledgment is given and a copy of the publication carrying the extract is sent to its headquarters at the following address:

International Commission of Jurists
Rue des Buis 3
P.O. Box 1740
1211 Geneva 1
Switzerland

Türkiye’de insan hakları ve çevrenin korunması konularında adalete erişimin durumu

Mart 2022

I. Giriş

Çevrenin tahribi, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi, Türkiye'de de çok uzun süreden beri devam eden ve insan haklarına önemli etkileri olan bir sorundur. Madencilik, büyük altyapı projeleri ve atıkların imhasına ilişkin uygulamaların olumsuz çevresel etkileri, diğer hakların yanı sıra güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrede yaşama hakkına ciddi tehditler oluşturmaktadır.¹ Türkiye'de son yıllarda meydana gelen depremler², yangınlar³ ve sel baskınlarının⁴ etkileri, afet önleme tedbirlerinin yetkililer tarafından etkin bir şekilde uygulanıp uygulanmadığı konusundaki tartışmaları yeniden canlandırmıştır. Marmara denizinde son zamanlarda meydana gelen müsilaj (deniz salyası) salgını, Türkiye'de çevre kirliliğine karşı etkili bir mücadeleye duyulan ihtiyacı iyice ortaya koymuştur.⁵

İklim İncelemeleri (ClimateAnalytics) ve Yeni İklim Enstitüsü (New Climate Institute) tarafından yayınlanan küresel İklim Eylem İzleyicisi (Climate Action Tracker), Türkiye'nin bu alandaki politika ve eylemlerini “kritik düzeyde yetersiz” olarak değerlendirmektedir.⁶ Rapora göre, “Türkiye, yenilenebilir enerji maliyetleri rekor düzeyde düşük olmasına rağmen fosil yakıtlara güvenmeye devam etmektedir. ... Bu gelişmeler, Türkiye'nin elektrikte kömür kullanımını 2030 yılına kadar sıfıra indirme ihtiyacıyla güçlü bir tezat oluşturmaktadır. ... .”⁷

Türkiye, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nden kaynaklanan Paris Anlaşması'nı yakın zamanda onaylamıştır.⁸ Ancak, G20 ülkeleri arasındaki yerine rağmen, Antlaşmayı onaylarken “Paris Anlaşmasını geliştirmekte olan bir ülke olarak ve ulusal katkı beyanları çerçevesinde, anlaşmanın mekanizmalarının ekonomik ve sosyal kalkınma hakkına hanel getirmemesi kaydıyla uygulayacağına” dair bir beyanda bulunmuştur.⁹ Türkiye, çevreye ilişkin konularda bilgiye erişim, karar alma süreçlerine halkın katılımı ve adaletle erişime ilişkin Aarhus Sözleşmesi'ne¹⁰ taraf 46 Devlet arasında olmadığı gibi, sınır aşan bağlamda çevresel etki değerlendirmesine ilişkin Espoo Sözleşmesi'ne¹¹ de taraf değildir.

---

¹ UHK ve KAGED, rapor boyunca güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkından kısaca “sağlıklı çevre hakkı” olarak söz edilecektir. BM İnsan Hakları Konseyi 48/13 sayılı Kararında temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını tanıırken, birçok uluslararası hukuk belgesi ve içtihat, bireylerin maddi ve manevi bütünlüğü ve dolayısıyla Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 9. maddesi uyarınca güvenlik haklarını da kapsayacak biçimde hakkın içeriğinin daha eksiksiz bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak şekilde güvenli bir çevreye atıfta bulunmaktadır.

² Bkz. <https://www.eurotopics.net/en/250750/izmir-after-the-earthquake-politicians-at-fault>

³ Bkz. <https://www.dw.com/en/turkey-fires-it-took-only-a-few-minutes/a-58811906>.

⁴ Bkz. <https://www.bbc.com/news/world-europe-58200296> ve <https://floodlist.com/tag/turkey>.

⁵ Bkz. <https://www.greenpeace.org/turkey/haberler/musilaj-veya-diger-adiyla-deniz-salyasi-nedir/>.

⁶ Bkz. <https://climateactiontracker.org/countries/turkey/policies-action/>.

⁷ İbid.

⁸ BM Sözleşmeler Külliyyatı, Andlaşmaların Durumu, Paris Andlaşması, 12 Aralık 2015, şuradan erişilebilir: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=en

⁹ Paragraf şu şekildedir: Türkiye Cumhuriyeti 9 Mayıs 1992 tarihli Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Paris Anlaşmasında açıkça ve kesin olarak kabul edilen “hakkaniyet, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve görelî kabiliyetler” temelinde ve Sözleşmenin Taraflar Konferansında kabul edilen 26 /CP.7, 1/CP.16, 2/CP.17, 1/CP.18 ve 21/CP.20, sayılı kararlarını hatırlatarak Paris Anlaşması'nı geliştirmekte olan bir ülke olarak ve ulusal katkı beyanları çerçevesinde, Antlaşma ve mekanizmalarının ekonomik ve sosyal kalkınma hakkına hanel getirmemesi kaydıyla uygulayacağını beyan eder.”

¹⁰ BM Sözleşmeler Külliyyatı, Antlaşmaların Durumu, Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Kararlara Halkın Katılımı ve Adaletle Erişime Dair Aarhus Antlaşması, Danimarka, 25 Haziran 1998, şuradan erişilebilir: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=XXVII-13&chapter=27&clang=en

¹¹ *Sınraşan Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesine İlişkin Sözleşme*, Espoo, 1991

Atıklara ilişkin düzenlemeler¹² gerektiği gibi uygulanmadığından Türkiye'de üretilen atığın yüzde 90'ından fazlası çöplüklere dökülmektedir.¹³ Bir dizi altyapı projesi, protestolar şeklinde güçlü bir halk muhalefetiyle karşılaşmıştır.¹⁴ Bunlar arasında İkizdere,¹⁵ Kirazlı,¹⁶ Lapseki,¹⁷ Fatsa¹⁸ ve Kışladağ'daki¹⁹ maden projeleri; Çan, Aliğa,²⁰ İskenderun ve Elbistan'da termik santral projeleri; Cide,²¹ Alakır,²² Kahta, Dargeçit'te hidroelektrik santral projeleri; Sinop,²³ Akkuyu'da²⁴ nükleer santral projeleri ve İstanbul'da büyük inşaat projeleri²⁵ yer almaktadır.

Buna rağmen, bu inşaat projelerinin çoğu, kamu otoriteleri ve şirket yetkilileri tarafından kendilerine yapılan itirazlar dikkate alınmadan veya gözetilmeden, engelsiz bir şekilde devam etmiştir. Ayrıca, bu projeler aleyhine Türk mahkemeleri nezdinde açılan davalar çoğunlukla başarısız olmuştur. Projelerin sayısı, çeşitliliği ve büyüklüğü ile çevre üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında, yargı makamlarının çoğu durumda hükümetin öne sürdüğü argümanları desteklemesi dikkat çekicidir.

Çevreyle ilgili yapısal sorunlar, mahkemelerin işleyişi, adalete erişim ve yargı sürecinin adilliği ile yakından bağlantılıdır. Bu sorunlar ülkenin yapısal hukuk devleti ve insan hakları sorunlarından kolayca ayrılamazlar. Birçok bağımsız gözlemci tarafından bildirildiği üzere,²⁶ Türkiye'nin zaten karmaşık olan insan hakları ve hukukun üstünlüğü sorunları, özellikle 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen başarısız darbe girişiminin ardından son altı yılda daha da derinleşmiştir.

---

¹² Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2 Nisan 2015 tarihli Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Şuradan erişilebilir: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/04/20150402-2.htm>; Sıfır Atık Yönetmeliği, 12 Temmuz 2019 tarihli Resmi Gazetede yayınlanmıştır, şuradan erişilebilir: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=32659&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.

¹³ OECD (2019), OECD Çevre Performansı İncelemesi: Türkiye 2019, OECD Yayınevi, Paris, s. 3,

¹⁴ Türkiye'deki tüm ekolojik çatışmalar için bkz. Çevre Adaleti Atlası, <https://tr.ejatlas.org/>.

¹⁵ Bkz. <https://m.bianet.org/english/politics/244156-demonstration-ban-in-ikizdere-amid-resistance-against-stone-quarry>.

¹⁶ Bkz. <https://m.bianet.org/english/environment/243519-alamos-gold-is-gone-but-mining-threat-is-not-over-in-ida-mountains>.

¹⁷ Bkz. <https://m.bianet.org/english/environment/211740-last-exit-before-cyanide-it-is-not-too-late-to-stop-gold-mine-in-ida-mountains>.

¹⁸ Bkz. <https://bianet.org/bianet/ekoloji/241597-maden-sirketi-agac-kesiyor-fatsalilar-protestoda>.

¹⁹ Bkz. <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/128289-kisladag-altin-madeni-kalkinma-degil-yokolus-getiriyor>.

²⁰ Bkz. <https://bianet.org/english/health/174473-battle-against-coal-plants-increasing-in-number>.

²¹ Bkz. <https://m.bianet.org/english/law/232853-power-plant-project-rejected-again-no-legal-remedies-available>.

²² Bkz. <https://m.bianet.org/english/environment/157350-nearing-the-end-in-alakir-s-hydroelectric-plant-struggle>.

²³ Bkz. <https://m.bianet.org/english/society/196380-demonstration-ban-for-nuclear-plant-protesters-in-sinop>.

²⁴ Bkz. <https://m.bianet.org/english/people/163800-nuclear-plant-ceremony-met-with-protests>.

²⁵ Bkz. <https://bianet.org/english/environment/209630-they-said-we-will-cut-2-5-million-trees-for-3rd-airport-they-cut-13-million-instead> ve <https://bianet.org/english/environment/217744-istanbulites-queue-up-to-object-to-canal-istanbul-we-are-worried-for-next-generations>.

²⁶ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (BMİHK), Olağanüstü Halin Türkiye'de İnsan Hakları Üzerine Etkisi Raporu, Güney-Doğuya İlişkin Güncelleme, Ocak-Aralık 2017, Mart 2018, Avrupa Komisyonu 2020 Türkiye Raporu, Doc. No. SWD (2020), 355 final, 06.10.2020.

UHK ve İHOP, önceki raporlarda adalete erişim,²⁷ yargı bağımsızlığı²⁸ ve seyahat ve toplanma özgürlüklerinden²⁹ yararlanmaya yönelik sınırlamalar konusundaki eksiklikleri açıklamıştır. Bu temel çalışma, Türkiye'deki çevre sorunları ile hukukun üstünlüğü ve insan hakları sorunları arasındaki ilişkinin kapsamlı bir açıklamasını sunmaktadır. Çalışma Türkiye'de insan hakları ve çevre ile ilgili olarak adalete erişimdeki boşlukların yanı sıra STK'ların, insan hakları savunucularının ve hukukçuların çevreyi savunmaya yönelik eylem özgürlüklerine ilişkin sorunları tespit etmektedir.

Bunu akılda tutarak, bu rapor çevre ile ilgili adalete erişim sorunlarını üç farklı düzeyde incelemektedir. Çevresel konularda adalete erişim konusunda uluslararası insan hakları hukukunun bir özetinin ardından, Türkiye'nin anayasal sorunları ve genel olarak adalete erişim sorunları anlatılacaktır. Kapsanan konular arasında yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı, yargı kararlarının uygulanmaması, yüksek mahkeme harçları, idare mahkemeleri tarafından menfaat kavramının dar yorumlanması, dava tarafı olmaya ilişkin sorunlar ve yolsuzluk yer almaktadır. İkinci olarak, çevre aktivistlerinin hukuki ve siyasi mücadelesini etkileyen diğer insan haklarına ilişkin sınırlamalar incelenecektir. Bu inceleme, medeni ve siyasi hakların yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin sorunları içerecektir.

Son olarak, rapor sağlıklı çevre hakkına ilişkin spesifik bazı sorunlara değinmektedir. Bu bölüm, çevresel etki değerlendirmeleri, sağlık etki analizleri, çevreyi etkileyen projelerde halkın katılımı konularını ve çevreyi olumsuz etkileyen devam eden büyük projeleri ele alacaktır.

Bu rapor, ülkenin ulusal ve uluslararası hukuk kapsamındaki insan hakları yükümlülüklerini göz önünde bulundurarak Türkiye'de çevre için adalete erişimin nasıl iyileştirilebileceğine dair tavsiyeler sunmaktadır.

II. Metodoloji

Bu rapor, çevresel zararlara karşı insan haklarını korumak için Türkiye'de adalete erişimin elverişliliğini incelemektedir.

Bu değerlendirme, yetkililer tarafından insan hakları ve çevre standartlarının uygulanmasına ve bunların uluslararası kuruluşlar tarafından değerlendirilmesine odaklanan araştırmalara dayanmaktadır. Bu çalışma, yasal düzenlemelerin yanı sıra mahkemeler de dahil olmak üzere yerel, ulusal ve uluslararası organların kararlarını incelemektedir.

Kritik olarak, bu standartların Türkiye'de uygulanmasındaki sorunların doğasını ve etkisini değerlendirmek için, çalışma, çevre hakları savunucuları, insan hakları savunucuları, sivil toplum kuruluşları ve çevresel zararların mağdurları ile yapılan görüşmeleri içeren saha araştırması yoluyla elde edilen bilgilerden yararlanmıştır. Farklı bölge ve illerden akademisyenler, avukatlar, doktorlar, orman mühendisleri ve gazetecilerden oluşan otuz sekiz

²⁷ UHK, Askıya Alınan Adalet: Adalete Erişim ve Türkiye'de Olağanüstü Hal, 2018, şuradan erişilebilir: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2018/12/Turkey-Access-to-justice-Publications-Reports-2018-ENG.pdf>

²⁸ UHK, Türkiye'nin Yargı Reformu Stratejisi ve Yargı Bağımsızlığı, Kasım 2019, şuradan erişilebilir: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2019/11/Turkey-Justice-Reform-Strat-Advocacy-Analysis-brief-2019-ENG.pdf>

²⁹ UHK, Rapor, Keyfi Sınırlama: Olağanüstü Hâl Süresince ve Sonrasında Türkiye'de Seyahat ve Toplantı Özgürlüklerinin Kullanımı, Eylül 2019, şuradan erişilebilir: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2019/11/Turkey-FoEA-Advocacy-analysis-brief-2019-TUR.pdf>

kişiyile görüşme yapılmıştır: Antalya (8), Adana (1), Mersin (1), Maraş (1), İzmir (7), Aydın (1), İstanbul (7), Bursa (3), Ankara (7), Zonguldak (1), Muğla (1).

III. Türkiye’de uygulanabilir nitelikte olan uluslararası çevre hukuku ve ilgili insan hakları hukuku

Uluslararası çevre hukuku, artan sayıda çok taraflı çevre anlaşmalarının (MEA) yanı sıra genel ve özel konularda ikili anlaşmalardan oluşan karmaşık bir uluslararası kamu hukuku alanıdır. Bu anlaşmalar farklı kuruluşların öncülüğünde yapılmıştır. Türkiye için en önemli olanlar Birleşmiş Milletler ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (BMÇP-UNEP), Uluslararası Denizcilik Örgütü (UDÖ-IMO) gibi BM kuruluşları ile Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan anlaşmalardır.

Uluslararası çevre hukuku ayrıca, “zarar vermeme” ilkesi, önleme ve tedbir ilkeleri, “kirlüten öder” ilkesi ve nesiller arası eşitlik ilkesi gibi genel uluslararası hukukun bir dizi ilkesini içerir.

Bu standartlar, bu basitleştirilmiş terminolojinin farklı kümeler arasındaki kesişen etkileri dışlamadığı akılda tutularak, genellikle koruma alanlarına göre sınıflandırılabilir:

- BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) ve 2015 Paris Anlaşması dahil olmak üzere iklim değişikliği standartları;
- Viyana Ozon Tabakası Sözleşmesi veya Tehlikeli Atıklarla ilgili Basel Anlaşması dahil olmak üzere Kirlilik ve Atık Yönetimine İlişkin Standartlar;
- Avrupa Konseyi Bern Sözleşmesi dahil Biyo-çeşitlilik ve Koruma Standartları;
- Genellikle kirlilik ve zehirli atıklarla ilgilenen Deniz ve Su Yolları Hukukuna ilişkin standartlar;
- Anahtar anlaşmaları Aarhus Sözleşmesi ve Espoo Sözleşmesi olan Halkın Katılımı, Hesap Verebilirlik ve Adalete Erişim Standartları.

Günümüzde sağlıklı çevre hakkının uluslararası insan hakları hukukunda yaygın olarak kabul edilmesine ve çevrenin korunmasıyla ilgili insan hakları kararlarının katlanarak artmasına rağmen, insan hakları normlarının çok taraflı çevre anlaşmalarına dahil edilmesi daha dolaylıdır.³⁰

Stockholm'deki Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'nın³¹ ardından yayınlanan 1972 Bildirisi, insan hakları hukuku ve çevrenin korunması arasındaki bağlantının hukuki olarak tanınmasına yönelik ilk adım olarak kabul edilmektedir.³² Stockholm Bildirgesi, doğal çevrenin yanı sıra insan yapımı çevrenin de insan refahı ve “temel insan haklarından -hatta yaşam hakkının

³⁰ John H Knox (2021, 2nd ed), “Human Rights”, in The Oxford Handbook of International Environmental Law, (ed. L. Rajamani and J. Peel), (Oxford: OUP) 787.

³¹BM İnsani Çevre Konferansı Raporu, 16 Haziran 1972, Stockholm, şuradan erişilebilir: <https://undocs.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1> , son erişim 27.08.2021

³² Elisabeth LAMBERT, Çevrenin Korunması ve İnsan Hakları Yüksek Konferansına sunulan Çevre Hakkı ve İnsan Hakları Giriş Raporu, Strasburg, 27 Şubat 2020 İnsan Hakları İzleme Komisyonunun (CDDH) s.3, şuradan erişilebilir: “<https://rm.coe.int/report-e-lambert-en/16809c827f>”, son erişim 25.08.2021.

kendisinden- yararlanılması için" gerekli olduğunu belirtmektedir.³³ Stockholm Bildirgesi'nin ilk ilkesi, "onurlu ve müreffeh bir hayata imkan veren kalitede bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları hakkı"na atıfta bulunur.³⁴

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (Brundtland Komisyonu) 1987 tarihli raporu, "bütün insanların sağlık ve esenlikleri için yeterli bir çevre temel hakkına sahip olduğunu" belirtmektedir.³⁵

1992 Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi³⁶ de insan hakları ile çevre arasındaki bağlantıları tanıır. Sonraki on yıllarda, insan onuru ve çevrenin korunması arasındaki bağlantının anlaşılmasındaki gelişmeler sayesinde, bu iki alanın tamamlayıcı doğası daha fazla uluslararası kabul görmüştür.

İnsan hakları ve çevreye daha doğrudan bir atıfta bulunulan Paris Anlaşması, önsözünde şu ifadeler yer vermiştir: "Taraflar, iklim değişikliğini ele almak için harekete geçerken, insan hakları, sağlık, yerli halkların, yerel toplulukların, göçmenlerin, çocukların, engellilerin ve hassas durumdaki kişilerin hakları ve gelişme hakkı ile cinsiyet eşitliği, kadınların güçlendirilmesi ve nesiller arası eşitliğe saygı göstermeli, desteklemeli ve dikkate almalıdır".

Bir dizi uluslararası çevre hukuku belgesi, ifade özgürlüğü, özel hayata saygı, adil yargılanma ve etkili başvuru hakkı gibi çevrenin korunması için gerekli olan haklara atıf yapmaktadır. Örneğin, Rio Deklarasyonunun, 10. İlkesi bilgiye erişim, halkın katılımı ve etkili çözüm yollarını tanıır:

Ulusal düzeyde, her birey, tehlikeli maddeler ve kendi topluluklarındaki faaliyetler hakkında bilgiler de dahil olmak üzere, kamu yetkilileri tarafından tutulan çevre ile ilgili bilgilere uygun şekilde erişme ve karar alma süreçlerine katılma fırsatına sahip olmalıdır. Devletler, bilgiyi geniş çapta erişilebilir kılarak kamu bilincini ve katılımını kolaylaştırmalı ve teşvik etmelidir. Telafi ve giderim de dahil olmak üzere yargısal ve idari süreçlere etkin erişim sağlanmalıdır.

BM Avrupa için Ekonomi Komisyonu'nun himayesinde imzalanan Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Adalete Erişime İlişkin UNECE Sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi), Taraf Devletlerin mevcut ve gelecek nesillerin her insanın kendi sağlığına ve esenliğine uygun bir çevrede yaşama hakkının korunmasına katkıda bulunmak üzere çevresel konularda bilgi edinme, katılım ve telafi haklarını güvence altına almasını gerektirir.³⁷ Sözleşme üç temele dayanmaktadır: bilgiye erişim, karar alma süreçlerine halkın katılımı ve adalete erişim. Sözleşmenin Tarafları, çevresel bilgileri güncellemek ve yaymak, çevresel karar alma süreçlerine halkın katılımını sağlamak ve çevresel bilgilerin sağlanması ve halkın katılımını sağlama konusunda yaşanan sorunlar karşısında halkın hukuki çözüm yollarına

³³ Stockholm Bildirgesi, PP 1, BM İnsani Çevre Konferansı, 16 Haziran 1972, Stockholm, şuradan erişilebilir: <https://undocs.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1> .

³⁴ İbid. m. 1.

³⁵ Bkz. Çevre Hukuku WCED Uzmanlar Grubu WCED (1987), 'Ortak Geleceğimiz (Brundtland Komisyonu Raporu)' tarafından kabul edilen Çevre Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma için Önerilen Yasal İlkelerin Özeti Madde 1.

³⁶ BM Genel Kurulu, Çevre ve Kalkınma konusunda Rio Bildirgesi, A/CONF.151/26 (Cilt. I), 12 Ağustos 1992, şuradan erişilebilir: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf , son erişim 03.09.2021.

³⁷ Bkz. Aarhus Sözleşmesi, madde 1.

erişmesini sağlamakla yükümlüdür. 2018'de kabul edilen Escazu Anlaşması,³⁸ Latin Amerika ve Karayip Devletleri için aynı hakları tanımaktadır. Aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, bu üç sütun, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de dahil olmak üzere insan hakları makamlarının içtihatları aracılığıyla uluslararası insan hakları hukukuna etkin bir şekilde dahil edilmiştir.

Türkiye açısından bağlayıcı çevre hukuku ile ilgili olarak, onaylanan veya kabul edilen anlaşmaların ayrıntılı bir raporu Ek I'deki tabloda yer almaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin 11 Ekim 2021 tarihinde Paris Anlaşması'nı onaylamasıyla ana iklim değişikliği anlaşmalarına taraf haline geldiği sonucuna varmak mümkün olmakla birlikte, diğer önemli hususlarda durumunun çok zayıf olduğu belirtilmelidir. Türkiye'nin, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni ve çevre kazalarında hukuki sorumluluğu düzenleyen kilit anlaşmaları onaylamamış olması özellikle dikkat çekicidir. Diğer endişe verici önemli bir nokta da çevre ile ilgili olarak halkın katılımını, hesap verebilirliği veya adalete erişimini öngören herhangi bir anlaşmanın imzalanmamış ya da onaylanmamış olmasıdır.

IV. İnsan Hakları Hukuku, Standartlar ve Çevrenin Korunması

Uluslararası insan hakları hukuku iki farklı yolla çevrenin korumasına katkıda bulunabilir. Birincisi özeldir (yani çevre hakkının maddi hak olarak tanınmasını kapsar). “Güvenli bir iklim, temiz hava, temiz su ve yeterli sanitasyon, sağlıklı ve sürdürülebilir bir şekilde üretilmiş gıda, içinde yaşamak, çalışmak, okumak ve oynamak için toksik olmayan çevre ve sağlıklı biyolojik çeşitlilik ve ekosistemlerden” yararlanma hakkı³⁹ ya da “mevcut ve gelecek nesillere mensup her insanının kendi sağlığına ve esenliğine uygun bir çevrede yaşama hakkı”⁴⁰ olarak tanımlanan güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevre hakkının tanınmasını ve uygulanmasını içerir. Bu hakkın tanınmadığı durumlarda bile, yine de örneğin yaşam hakkı, sağlık hakkı, özel hayata ve konuta saygı hakkı, yeterli barınma, gıda ve su hakları dahil olmak üzere uluslararası insan hakları hukuku kapsamındaki diğer hakları koruma yükümlülüklerinin çevreyi etkileyen davranışlarla bağlantılı olduğu iyi bilinmektedir. Devletlerin uluslararası insan hakları hukuku yükümlülüklerinin uygulanması, çevre korumanın kritik bir bileşenidir. Aynı zamanda, belirli insan hakları, özellikle usule ilişkin haklar, insan haklarının çevresel zararlardan korunması için bir araçtır: bilgi edinme, halkın katılımı ve adalete erişim ve adil yargılanma hakkı, bu kategoriye giren haklar arasında öne çıkar, ancak bunlarla sınırlı değildir. Yalnızca bu daha geniş insan hakları çerçevesinin uygulanmasıyla hukuk sistemi çevreyi korumada etkili olabilir.⁴¹

A. Güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı

Sağlıklı bir çevre hakkı, herhangi bir küresel anlaşma belgesinde bağımsız bir hak olarak yer almamaktadır. Bununla birlikte, 2021'de BM İnsan Hakları Konseyi, 48/13 sayılı Kararında "temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını, insan haklarından yararlanılması için önemli

³⁸ Latin Amerika ve Karayiplerde Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Kamusal Katılım ve Adalete Dair Bölgesel Sözleşme

³⁹ BM İnsan hakları ve çevre özel raportörü, BM Genel Kuruluna Yıllık Rapor, BM Bel A/74/161, para. 43.

⁴⁰ Aarhus Sözleşmesi, madde 1.

⁴¹ J.H. Knox, 'Human Rights Obligations to Protect the Environment' (Çevreyi Korumaya İlişkin İnsan Hakları Yükümlülükleri) İnsan hakları ve çevre bağımsız uzmanının İnsan Hakları Konseyinin 25 toplantısındaki sunumu, 10 Mart 2014, at 2, şuradan erişilebilir: <http://ieenvironment.org/2014/03/11/the-independent-experts-report-to-the-human-rights-council/>.

olan bir insan hakkı” olarak tanımıştır.⁴² Karar, “temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının diğer haklarla ve mevcut uluslararası hukukla ilgili olduğunu”⁴³ ve bu hakkın teşvik edilmesinin “uluslararası çevre hukuku ilkeleri çerçevesinde çok taraflı çevre anlaşmalarının tam anlamıyla uygulanmasını gerektirdiğini”⁴⁴ teyit etmektedir.

Bu tanıma, Genel Kurul'un,⁴⁵ eski İnsan Hakları Komisyonu'nun ve onun halefi olan İnsan Hakları Konseyi'nin çevresel bozulmanın belirli insan haklarından yararlanma üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini tespit eden⁴⁶ birçok kararından ve aynı yöndeki İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (BMİHYK) tarafından yayınlanan sayısız rapordan⁴⁷ sonra gerçekleşmiştir.

İnsan Hakları Konseyi, insan hakları ve iklim değişikliği konusundaki ilk kararını 2008'de,⁴⁸ insan hakları ve çevre konusundaki ilk kararını 2011'de⁴⁹ kabul etmiştir. Sonraki yıllarda insan hakları ve çevre ilişkisine ilişkin 22 karar daha kabul etmiştir.⁵⁰ Bu kararlarda İnsan Hakları Konseyi, diğer birçok konunun yanı sıra, insan haklarından yararlanmada insan hakları savunucularının rolünü, iklim değişikliğinin yaşlıların, yerinden edilmiş kişilerin ve engellilerin hakları üzerindeki orantısız olumsuz etkilerini ele almıştır. Konsey, insan hakları ve çevre konusundaki en son kararında, “ekosistemler de dahil olmak üzere çevrenin korunmasının, insan refahına ve yaşam hakkı, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkı, yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı, yeterli gıdaya, güvenli içme

---

⁴² İnsan Hakları Konseyi, BM Bel A/HRC/RES/48/13, para. 1.

⁴³ İbid. Para. 2.

⁴⁴ İbid. Para. 3. Teşvik yükümlülüklerinin yalnızca çok taraflı çevre anlaşmalarının (MEA) uygulanmasını gerektirdiğini, ancak, saygı gösterme, koruma ve yerine getirme yükümlülüklerinin (teşvik yükümlülüklerinin yanı sıra) yalnızca insan hakları çerçevesinin kullanılmasıyla etkin bir şekilde uygulanabileceğini belirtmek önemlidir. Her halükârda, 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31. maddesi kapsamındaki uluslararası hukuk yükümlülüklerinin bütüncül yorumlanması ilkesi temelinde, bu hak kapsamındaki ayrıntılı yükümlülükleri değerlendirirken çevresel çok taraflı anlaşmalara atıfta bulunmak önemlidir.

⁴⁵ Genel Kurul Kararı, 67/174, 3 Nisan 2013, A/RES/67/174. 67/174 sayılı kararında Genel Kurul çevresel bozulmanın, çölleşmenin, doğal afetlerin ve küresel iklim değişikliğinin yeterli gıda hakkını tehdit ettiğini belirtmiştir.

⁴⁶ İnsan Hakları Konseyi Kararı 16/11, 24 Mart 2011, A/HRC/RES/16/11; İnsan Hakları Konseyi Kararı 18/22, 17 Ekim 2011, A/HRC/RES/18/22., İnsan Hakları Komisyonu Kararı 2005/60, 20 Nisan 2005. İnsan Hakları Konseyi Kararı 9/1, 5 Eylül 2008, A/ HRC/RES/9/1: 9/1 sayılı Karar, çevreye zararlı bir faaliyet olarak zehirli atıkların boşaltılmasının yaşam hakkı, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardından, gıdadan yararlanma hakkı, yeterli barınma ve çalışma, bilgiye erişim, güvenli içme suyu ve sanitasyon, halkın katılımı ve gelişme hakkı için ciddi bir tehdit oluşturabileceğinden” söz etmektedir. Ayrıca bkz. Genel Kurul Kararı 66/158, 13 Aralık 2011, A/RES/66/158. İnsan Hakları Komisyonu 2005/60 Kararı, 20 Nisan 2005, E/CN.4/RES/2005/60; Komisyonun İnsan Hakları Kararı 2003/71, 25 Nisan 2003, E/CN.4/RES/2003/71.

⁴⁷ Tüm raporlara şuradan erişilebilir: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/HRAndClimateChange/Pages/Reports.aspx>

⁴⁸ İnsan Hakları Konseyi Kararı 7/23, İnsan hakları ve iklim değişikliği, A/HRC/RES/7/23, İnsan hakları Konseyinin çevre ve iklim değişikliğine ilişkin kararlarına şuradan erişilebilir: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/HRAndClimateChange/Pages/Resolutions.aspx>, son ziyaret 05.10.2021.

⁴⁹ İnsan Hakları Konseyi Kararı 16/11, İnsan hakları ve çevre, A/HRC/RES/16/11

⁵⁰ İnsan Hakları Konseyi Kararları, 02/04/2019, A/HRC/RES/40/11; 16/07/2018, A/HRC/RES/38/4; 09/04/2018, A/HRC/RES/37/8, 11/10/2017, A/HRC/RES/36/15, 07/07/2017, A/HRC/RES/35/20; 06/04/2017, A/HRC/RES/34/20; 18/07/2016, A/HRC/RES/32/33; 22/04/2016, A/HRC/RES/31/8; 22/07/2015, A/HRC/RES/29/15; 06/04/2015, A/HRC/RES/28/11; 03/10/2014, A/HRC/RES/27/23; 15/07/2014, A/HRC/RES/26/27; 15/04/2014, A/HRC/RES/25/21; 22/10/2012, A/HRC/RES/21/17; 19/04/2012, A/HRC/RES/19/10; 03/04/2012, A/HRC/RES/19/4; 17/10/2011, A/HRC/RES/18/22; 13/10/2011, A/HRC/RES/18/11; 12/04/2011, A/HRC/RES/16/11; 12/10/2009, A/HRC/RES/12/18; 25/03/2009, A/HRC/RES/10/4; 05/09/2008, A/HRC/RES/9/1.

suynuna ve sanitasyona, barınma ve kültürel haklara sahip olma hakkı da dahil olmak üzere insan haklarından yararlanmaya katkıda bulunduğunu” teyit etmiştir.⁵¹

Sağlıklı bir çevre hakkı, bazı bölgesel insan hakları hukuku anlaşmalarında da tanınmıştır. 1981'de Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi, "bütün halkların, gelişmelerine elverişli genel olarak tatmin edici bir çevre" hakkını içeren ilk insan hakları sözleşmesi olmuştur. Afrika Komisyonu, bu hükmün ihlal edildiğine dair şikayetler almış ve bu hakkın içeriğini bir dereceye kadar netleştirmiştir. SERAC/Nijerya davasında Komisyon, bu hükmün “Devletin ... kirliliği ve ekolojik bozulmayı önlemek, korumayı teşvik etmek ve ekolojik olarak sürdürülebilir bir gelişmeyi ve doğal kaynakların kullanımını güvence altına almak için ... önlemler almasını gerektirdiğine” karar vermiştir.⁵²

1969 tarihli Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin (AmeİHS), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin 1988 tarihli Ek Protokolü (San Salvador Protokolü), korunan haklar arasında herkesin 'sağlıklı bir çevrede yaşama' hakkını içermektedir.⁵³ Ayrıca, Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi üye devletlerin Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında çevreye ilişkin sorumluluklarını incelediği insan hakları ve çevreye ilişkin bir İstisari Görüş yayınlamıştır.⁵⁴ Amerikalılararası Mahkeme, çevre ile ilgili olarak, bilgi edinme, halkın katılımı ve adalete erişim haklarının yaşam ve kişisel bütünlük hakları kapsamında korunduğunu belirtmiştir. Mahkeme ayrıca, Taraf Devletlerin, sınırları aşan çevresel zarara neden olan kendi sınırları içindeki eylemlerden veya kontrollerden sorumlu tutulabileceklerine karar vermiştir.

Ulusal düzeyde, 155 ülke sağlıklı bir çevre hakkını kendi anayasalarında bir hak olarak kabul etmiştir.⁵⁵ Bazıları ise ya diğer ulusal mevzuatta ve/veya yargısal yorum yoluyla sağlıklı bir çevre hakkını tanımıştır.

B. Diğer insan hakları yoluyla çevrenin korunması

Yukarıda belirtildiği gibi, sağlıklı bir çevre hakkının kendisi, Türkiye bakımından bağlayıcı insan hakları sözleşmelerinde açıkça yer almamaktadır. Bununla birlikte, Türkiye, başlıca evrensel insan hakları sözleşmelerinin ve Avrupa'nın bölgesel belgelerinin⁵⁶ çoğuna taraftır ve

⁵¹ İnsan Hakları Konseyi Kararı 37/8, İnsan hakları ve çevre, 09.04.2018, A/HRC/RES/37/8.

⁵² Sosyal ve Ekonomik Haklar Eylem Merkezi ve Ekonomik ve Sosyal Haklar Merkezi (SERAC) / Nijerya (2001), Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, Başvuru No. 155/96, para. 52. Ayrıca bkz. Azınlık Hakları Geliştirme Merkezi (Kenya) ve Azınlık Hakları Grubu (Endorois Refah Konseyi adına) / Kenya, AIHHK (2009) 276/03 No'lu Başvuru.

⁵³ Bkz. Protokolün 19(6) maddesi.

⁵⁴ Çevreye İlişkin Devlet Yükümlülükleri (İstisari Görüş) Am.AİHM (2017) OC-23/17 (Çevreye İlişkin Devlet Yükümlülükleri davası)

⁵⁵ Çevresel Hukukun Üstünlüğü İlk Küresel Rapor, BM Çevre Programı, 2019, Nairobi, s. 2.

⁵⁶ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme; İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme; Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme; Çocuk Haklarına Dair Sözleşme; Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi; Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı; Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Birinci ve İkinci İhtiyari Protokolleri; İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol; Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Birinci, İkinci ve Üçüncü İhtiyari Protokolleri; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine Ek Seçmeli Protokol; Engellilerin Haklarına Dair Sözleşme'nin Seçmeli Protokolü; AİHS'nin Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci, Sekizinci, Dokuzuncu, Onbirinci, Onikinci, Onüçüncü, Ondördüncü, Onbeşinci ve Onaltıncı Protokolleri.

bu insan hakları sözleşmelerinin birtakım hükümleri, zorunlu olarak çevre sorunlarıyla bağlantılıdır. Birçok hakkın kullanılması, (çevresel zararların) olumsuz insan hakları etkileri nedeniyle sekteye uğrayacaktır ve buna bağlı olarak, bu anlaşmalarda çevre ile ilgili zımni yükümlülükler bulunmaktadır. BM İnsan Hakları sözleşme organları ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi Avrupa Konseyi organları, Devletlerin çok sayıda insan hakları kapsamındaki yükümlülüklerinin yorumlanmasına dayalı olarak çevre konularında önemli içtihatlar geliştirmiştir.

Bu rapor esas olarak BM sözleşme organlarına ve Avrupa Konseyi yargısal veya yarı yargısal organlarına atıfta bulunacak olsa da, BM Özel Prosedürleri -BM İnsan Hakları Konseyi tarafından görevlendirilen bağımsız tematik uzmanların- tematik raporlarında, aşağıdaki haklar da dahil olmak üzere çevresel zararların geniş bir insan hakları kategorisi üzerindeki olumsuz etkilerine değinmişlerdir: yaşam hakkı, sağlık hakkı, su hakkı, gıda hakkı, konut hakkı, gelişim hakkı, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları, ifade özgürlüğü, sendika kurma ve sendikalara üye olma, grev ve toplu sözleşme, sosyal güvenlik; bilimsel ilerlemenin ve uygulamalarının faydalarından yararlanma hakkı, etkili bir giderim hakkı, ve çocukların ve diğer kırılgan gruplara mensup kişilerin hakları.⁵⁷

2018 yılında, İnsan Hakları ve Çevre Özel Raportörü, mevcut insan hakları yükümlülüklerinin çevresel bağlamda uygulanmasını yansıtan İnsan Hakları ve Çevre Çerçeve İlkelerini yayınlamıştır.⁵⁸ Özel Raportör, Çerçeve ilkeleri üzerine yaptığı yorumda, ifade ve örgütlenme özgürlüğü, eğitim ve bilgi edinme, katılım ve etkili giderim hakları da dahil olmak üzere insan haklarının kullanılmasının çevrenin korunması için hayati önem taşıdığına altını çizmiştir.⁵⁹ Hukukun üstünlüğü konusundaki gerileme, kaçınılmaz olarak çevrenin korunması mücadelesini de etkiler. Bunu akılda tutarak, Çerçeve İlke 4 şöyle demektedir; “Devletler, insan hakları veya çevre konularında çalışan bireylerin, grupların ve organlarının tehdit, taciz, yıldırma ve şiddetten uzak bir şekilde faaliyet gösterebilecekleri güvenli ve kolaylaştırıcı bir ortam sağlamalıdır”. Aarhus Sözleşmesi'nin üç temel esasa dayanan yaklaşımı Çerçeve ilkelerde de benimsenmiştir: bilgiye erişim,⁶⁰ karar alma süreçlerine halkın katılımı⁶¹ ve adalet erişimi.⁶²

i. BM Sözleşme Organları

BM İnsan Hakları Komitesi, UMSHS'nin 6. maddesi kapsamındaki yaşam hakkıyla ilgili Devlet yükümlülüklerine ilişkin 36 No'lu Genel Yorumunda,⁶³ “yaşam hakkına ve özellikle onurlu bir yaşama saygı duyma ve bunu güvence altına alma yükümlülüğünün uygulanmasının, diğerlerinin yanı sıra, çevreyi muhafaza etme ve kamu ve özel aktörlerin neden olduğu zarar,

⁵⁷ Güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreden yararlanmaya ilişkin insan hakları yükümlülükleri konusunda Bağımsız Uzman Raporu, A/HRC/22/43, Özel Raportör'ün güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye sahip olma hakkıyla ilgili insan hakları yükümlülükleri konusundaki raporu, 19 Temmuz 2021, A/76/179

⁵⁸ Güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreden yararlanmaya ilişkin insan hakları yükümlülükleri konusundaki Özel Raportörün raporunun eki, 24 Ocak 2018, A/HRC/37/59, şuradan erişilebilir: <https://undocs.org/A/HRC/37/59>.

⁵⁹ BM Bel A/ HRC/37/ 59, Çerçeve İlkelerine İlişkin yorum, ilkeler 1 ve 2, para. 4.

⁶⁰ İlke 7.

⁶¹ İlke 9.

⁶² İlke 10.

⁶³ BM İnsan Hakları Komitesi, (İHK), Genel Yorum No: 36, Madde 6 (Yaşam Hakkı), 3 Eylül 2019, CCPR/C/GC/36, şuradan erişilebilir: <https://www.refworld.org/docid/5e5e75e04.html>, son erişim 01.09.2021.

kirlilik ve iklim değişikliğine karşı evreyi korumak için Taraf Devletler tarafından alınan önlemlere bağlı olduğunu” teyit etmiştir. Yaşam hakkıyla olan bağlantı, ayrıca, İnsan Hakları Komitesi'nin çevre ve kitle imha silahları arasında kurduğu ilişki de görülebilir: “etkileri bakımından (siviller ve askeri hedefler arasında) fark gözetmeyen ve insan yaşamı üzerinde yıkıcı ölçüde etki edebilecek nitelikte olan kitle imha silahlarının, özellikle de nükleer silahların kullanılması ya da kullanma tehdidi, yaşam hakkına saygı ödeviyle bağdaşmaz ve uluslararası hukuka göre suç teşkil edebilir.”⁶⁴

İnsan Hakları Komitesi ayrıca çevre koruma ile UMSHS'nin 27. maddesi kapsamında korunan azınlık hakları arasında da bağlantı kurmuştur. Örneğin, Sami etnik kökenli ren geyiği yetiştiricilerinin otlatma alanlarındaki ağaç kesme faaliyetlerine ilişkin *Sara ve diğerleri/Finlandiya*⁶⁵ başvurusunda Komite, azınlık gruplarının belirli yaşam tarzlarının yasal olarak korunmasının doğal çevreyi olumsuz etkileyen faaliyetlerden etkilenip etkilenmediğini değerlendirmiştir.

Benzer şekilde, çok sayıda hayvanın ölümüne ve bir azınlık topluluğunun geçim kaynaklarından mahrum kalması sonucunu doğuran yetkililer tarafından bir bölgede yeraltı suyunun yönünün değiştirilmesi ile ilgili *Poma Poma/Peru*⁶⁶ davasında Komite, Taraf Devletin, başvuranın 27. maddede güvence altına alınan haklarının ihlali için etkili bir giderim hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir. Komite, başvuranın mahremiyet, aile ve konut hakkı kapsamındaki iddialarını değerlendirmeye gerek görmemiştir.

2019 yılında Komite, UMSHS hakları ile çevre koruma arasındaki bağlantıyı, UMSHS'nin 6. ve 17. Maddelerinde güvence altına alınan yaşam hakkı ve özel hayat hakkı açısından tanıyan iki ayrı karar vermek suretiyle çevreye ilişkin içtihadını güçlendirmiştir.⁶⁷

*Cáceres/Paraguay*⁶⁸ davası, soya çiftliklerine pestisitlerin yaygın olarak kullanılması sonucu ölüm, zehirlenme, ürünlerin bozulması ve su kirliliğine sebep olmasıyla ilgilidir. İnsan Hakları Komitesi, başvuranların, Devlet yetkililerinin yasa dışı kirletici faaliyetlere karşı önlem alma ve yeterli kontrolleri sağlama konusundaki ihmalleri dolayısıyla yaşam hakkı ile özel ve aile hayatı hakkını güvence altına alma yükümlülüklerini ihlal ettikleri yönündeki iddialarını kabul etmiştir. Hayatta kalan başvuranların yaşam hakkının ihlal edildiğini tespit eden Komite, çevre koruma ile insan hakları arasındaki yadsınamaz bağı teyit etmiştir.⁶⁹

*Teitiota/Yeni Zelanda*⁷⁰ davasında başvuran, iklim değişikliğinin etkilerini, deniz seviyesinin yükselmesini ve menşe ülkesine döndükten sonra karşılaşacağı şiddetli toprak anlaşmazlıklarını göz ardı ederek kendisini Yeni Zelanda'dan Kiribati'ye zorla iade ederek, Devlet makamlarının, UMSHS'nin 6. maddesi kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal ettiğini, zira yaşam hakkına yönelik telafisi imkânsız bir zarar riskine maruz bırakıldığını iddia etmiştir. İnsan Hakları Komitesi davada bir ihlal tespit etmemiş olsa da “... eyaletlerdeki iklim değişikliğinin etkilerinin bireyleri Sözleşme'nin 6. veya 7. maddeleri kapsamındaki haklarının ihlaline maruz

⁶⁴ İbid. Para. 66.

⁶⁵ *Sara ve diğerleri v. Finlandiya*, Başvuru No. 431/1990, CCPR/C/50/D/431/1990, 1994. Ayrıca bkz. *Anni Äärelä ve diğerleri. v. Finlandiya*, Başvuru No. 779/1997, 7 Kasım 2001, CCPR/C/73/D/779/1997.

⁶⁶ *Poma Poma / Peru*, Başvuru No. 1457/2006, 27 Mart 2009, CCPR/C/95/D/1457/2006.

⁶⁷ Ginevra Le Moli, İnsan Hakları Komitesi, Çevre Koruma ve yaşam hakkı, ICLQ, Cilt 69, Temmuz 2020, s. 735–752.

⁶⁸ *Portillo Cáceres / Paraguay*, Başvuru No. 2751/2016, 9 Ağustos 2019, CCPR/C/126/D/2751/2016.

⁶⁹ İbid., para. 7.4.

⁷⁰ *Teitiota / Yeni Zelanda*, B. No. 2728/2016, 24 Ekim 2019, CCPR/C/127/D/2728/2016.

birakabileceğini” kabul etmiştir.⁷¹ Komite, “çevresel bozulmanın, iklim değişikliğinin ve sürdürülemez kalkınmanın, mevcut ve gelecek nesillerin yaşam hakkından yararlanma yeteneklerine yönelik en acil ve ciddi tehditlerden bazılarını oluşturduğunu” ve “çevresel bozulmanın, yaşam hakkından etkin bir şekilde yararlanmayı tehlikeye atabileceğini ve bu ciddi çevresel bozulmanın bireyin refahını olumsuz etkileyerek yaşam hakkının ihlaline yol açabileceğini” hatırlatmıştır.⁷²

Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (UESKHS), denetim organı olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından açıkça belirtildiği üzere, zımnî çevresel yükümlülükler içermektedir. Komite, gıda hakkıyla ilgili 12 No'lu Genel Yorumunda, “yeterli gıda hakkının ... sosyal adaletten ayrılamaz olduğunu ve hem ulusal hem de uluslararası düzeyde uygun ekonomik, çevresel ve sosyal politikaların benimsenmesini gerektirdiğini...” teyit etmiştir.⁷³ Ulaşılabilir en yüksek sağlık standardına erişim hakkıyla ilgili 14 No'lu Genel Yorumunda,⁷⁴ Komite, “ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardının... gıda ve beslenme, barınma, güvenli ve içilebilir su ve yeterli sanitasyona erişim, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları ve sağlıklı bir çevre gibi sağlığın altında yatan belirleyicileri kapsadığını teyit etmiştir..”⁷⁵ Komite, su hakkı ile ilgili 15 Sayılı Genel Yorumunda,⁷⁶ “gıda üretmek (yeterli gıda hakkı) ve çevre hijyenini sağlamak (sağlık hakkı) için suyun gerekli olduğunu” belirtmiştir.

Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS),⁷⁷ çevre kirliliği riskleriyle ilgili olarak Devletlerin yükümlülüklerini açıkça ele almaktadır. ÇHS, 24 (2) (c) maddesinde çevre kirliliğini birinci basamak sağlık hizmetlerine yönelik bir tehdit olarak tanımlar.⁷⁸ Ayrıca, ÇHS, 29 (1) maddede doğal çevreye saygının geliştirilmesini eğitimin bir amacı haline getirilmesini Devletler için bir yükümlülük haline getirir.⁷⁹

Çevresel yükümlülükler özel sektörün düzenlenmesini de kapsar. **Çocuk Hakları Komitesi,** 16 Nolu Genel Yorumunda “ticari işletmelerin işlemleri ve faaliyetlerinin 6. maddenin (yaşam hakkının) gerçekleşmesini farklı şekillerde etkileyebileceğini belirtmektedir. Örneğin,

---

⁷¹ İbid., para. 9.11.

⁷² İbid.

⁷³ ESKHK, Genel Yorum No.12, E/C.12/1999/5, 12 Mayıs 1999, para. 4.

⁷⁴ ESKHK,14 No'lu Genel Yorum: Ulaşılabilir En Yüksek Sağlık Standardına Ulaşma Hakkı (Madde 12), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 11 Ağustos 2000 tarihindeki Yirmi İkinci Oturumunda kabul edilmiş ve E/C.12/2000/4 sayılı Belgede yer almıştır.

⁷⁵ İbid., para. 4: “Ancak, Sözleşme'nin 12.1. maddesindeki “ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardı”na yapılan atıf, sağlık hizmeti hakkıyla sınırlı değildir. Aksine, taslağın hazırlık çalışmaları ve 12.2 maddesinin açık ifadesi, sağlık hakkının, insanların sağlıklı bir yaşam sürdürebilecekleri koşulları teşvik eden çok çeşitli sosyo-ekonomik faktörleri kapsadığını ve gıda ve beslenme, barınma, güvenli ve içilebilir suya erişim ve yeterli sanitasyon, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları ve sağlıklı bir çevre gibi sağlığın altında yatan belirleyicilere kadar uzandığını kabul eder.

⁷⁶ ESKHK, Genel Yorum No. 14 (2000), Ulaşılabilir en yüksek sağlık standardı hakkı, E/C.12/2000/4, 11 Ağustos 2000

⁷⁷ ÇHS'ye 196 Taraf Devlet olduğu göz önüne alındığında, Sözleşme çevre korumasını destekleyen geniş bir insan hakları koruması sağlamaktadır.

⁷⁸ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 24 (2) (c) Maddesine göre, “Taraf Devletler bu hakkın tam olarak uygulanması için... temel sağlık hizmetleri çerçevesinde ve başka olanakların yanı sıra, kolayca bulunabilen tekniklerin kullanılması ve besleyici gıdalar ve temiz içme suyu sağlanması yoluyla ve çevre kirlenmesinin tehlike ve zararlarını göz önüne alarak, hastalık ve yetersiz beslenmeye karşı mücadele etmek için uygun önlemleri alırlar.”

⁷⁹ Eğitimin amaçlarına ilişkin Madde 29 (1) şunları öngörür: “Taraf Devletler, çocuğun eğitiminin aşağıdakilere yönlendirileceğini kabul eder: [...] doğal çevreye saygının geliştirilmesi.”

işletmelerin faaliyetlerinden kaynaklanan çevresel bozulma ve kirlenme, çocukların sağlık, gıda güvenliği ve güvenli içme suyuna ve sanitasyona erişim haklarını tehlikeye atabilir”. Devletin insan haklarını yerine getirme yükümlülükleri kapsamında Komite, “çocukların çevre kirliliğinin mağduru olduğunun tespit edilmesi halinde, çocukların sağlığına ve gelişimine daha fazla zarar verilmesini önlemek ve meydana gelen herhangi bir hasarı onarmak için ilgili tüm taraflarca derhal adımlar atılması gerektiğine” karar vermiştir. Devletler, ticari aktörlerin neden olduğu veya katkıda bulunduğu istismar ve şiddetin mağduru çocuklara tıbbi ve psikolojik yardım, hukuki destek ve rehabilitasyon sağlamalıdır.”⁸⁰

Eylül 2019'da, ÇHS'nin Üçüncü İhtiyari Protokolü kapsamında Arjantin, Brezilya, Fransa, Almanya ve Türkiye aleyhine şikayette bulunulmuştur. On iki ülkeden on altı çocuktan oluşan bir grup, iklim değişikliğinin öngörülebilir sonuçlarını sürdürerek, davalı Devletlerin başvuru sahiplerinin yaşam, sağlık ve çocuğun yüksek yararına öncelik verme haklarını ve ayrıca yerli topluluklara mensup dilekçe sahiplerinin kültürel haklarını ihlal ettiğini iddia etmişlerdir. Başvuru,⁸¹ Komite tarafından 8 Ekim 2021 tarihinde iç hukuk yollarının tüketilmemesi nedeniyle reddedilmiştir.

Bununla birlikte, Komite kararda çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Komite, “sınır aşan zarar meydana geldiğinde, söz konusu Devletin fiilleri veya ihmalleri ile kendi toprakları dışında bir bölgede bulunan çocukların hakları üzerindeki olumsuz etki arasında nedensel bir bağlantı varsa ve menşee Devlet, söz konusu emisyon kaynakları üzerinde etkin kontrol uyguluyorsa, çocuklar emisyonların topraklarında ortaya çıktığı Devletin yargı yetkisi altında olduğunu” belirtmiştir. Komite ayrıca, Devletin sorumluluğunu tespit etmek için gerekli unsurların esasa ilişkin bir mesele olmasına rağmen, yargı yetkisini tesis edebilmek için mağdurların maruz kaldığı iddia edilen zararın, fiilleri veya ihmalleri sırasında Taraf Devlet tarafından makul olarak öngörülebilir olması gerektiğini değerlendirmiştir.”⁸²

Komite, “bu emisyonların kaynağı olan faaliyetleri düzenleme ve bu tür düzenlemeleri uygulama kabiliyeti sayesinde, Taraf Devletin emisyonlar üzerinde etkin bir kontrole sahip olduğunu tespit etmiştir. ... Paris Anlaşması'nda kabul edildiği gibi, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesine uygun olarak, Komite, iklim değişikliğinin nedenselliğinin kolektif niteliğinin, Taraf Devleti kendi topraklarından kaynaklanan emisyonların, konumları ne olursa olsun çocuklara verebileceği zarardan kaynaklanabilecek bireysel sorumluluğundan muaf tutmadığını tespit etmiştir. Öngörülebilirlik unsuruyla ilgili olarak, karbon emisyonlarının, Sözleşme kapsamındaki haklar da dahil olmak üzere, insan haklarından yararlanma üzerindeki kümülatif etkisini gösteren mevcut bilimsel kanıtlar ışığında, Komite, Taraf Devletin kendi topraklarından kaynaklanan karbon emisyonlarına ilişkin eylemleri veya ihmallerinin neden olacağı muhtemel zararın Taraf Devlet tarafından makul olarak öngörülebilir” olduğunu değerlendirmiştir.⁸³

⁸⁰ BM Çocuk Hakları Komitesi, Genel Yorum 16, Özel sektörünün çocuk hakları üzerindeki etkilerine ilişkin Devlet yükümlülükleri, BM Bel CRC/C/GC/16, 17 Nisan 2013.

⁸¹ Çocuk Hakları Komitesine Başvuru, Chiara Sacchi (Arjantin); Catarina Lorenzo (Brezilya); Iris Duquesne (Fransa); Raina Ivanova (Almanya); Ridhima Pandey (Hindistan); David Ackley, Iii, Ranton Anjain ve Litokne Kabua (Marshall Adaları); Deborah Adegbile (Nijerya); Carlos Manuel (Palau); Ayakha Melithafa (Güney Afrika); Greta Thunberg (İsveç); Raslen Jbeili (Tunus); & Carl Smith ve Alexandria Villaseñor (ABD) / Arjantin, Brezilya, Fransa, Almanya ve Türkiye, Başvuru No. 104/2019, 105/2019, 106/2019, 107/2019, 108/2019, 22 Eylül 2021.

⁸² İbid., para. 9.7.

⁸³ İbid., para. 9.9- 9.11.

Daha da önemlisi, Komite, bu tür durumlarda çocukların genel olarak mağdur statüsüne sahip olduklarını vurgulamıştır, zira “hem bu tür etkileri deneyimleme biçimleri hem de özellikle acil önlem alınmazsa, yaşamları boyunca iklim değişikliğinden etkileme potansiyeli açısından iklim değişikliğinin sonuçlarından özellikle etkilenmektedirler. Çocuklar üzerindeki özel etki ve Sözleşmeye Taraf Devletlerin, uygun yasal koruma da dahil olmak üzere çocukların özel güvencelere hakları olduğunu tanıması nedeniyle, devletlerin çocukları öngörülebilir zararlardan koruma yönünde artırılmış yükümlülükleri vardır.”⁸⁴

ii. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, sağlıklı bir çevre için müstakil bir hak içermemektedir. Mahkeme ayrıca, Sözleşmenin sağlıklı bir çevre hakkını açıkça tanımadığına karar vermiştir.⁸⁵ Bununla birlikte, Sözleşme hakları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından çevresel zararlardan korunmayı kapsayacak ve Devletlere bu tür zararlardan korunmak için yükümlülükler getirecek şekilde yorumlanmış ve uygulanmıştır.

Mahkeme sürekli olarak, Sözleşmenin farklı hükümleri uyarınca, Devletlerin, Sözleşme haklarının ihlalden kaçınmaya yönelik negatif yükümlülüklerine ek olarak, Sözleşme ihlallerini önlemek ve bunlara karşı korunmak için harekete geçme ve ayrıca soruşturma ve giderim yükümlülükleri bulunduğuna hükmetmektedir. Örneğin çevre ile ilgili davalarda Devletin, Sözleşme kapsamında korunan kişilerin haklarını etkileyebilecek şekilde çevreye zarar vermeme ödevi vardır.⁸⁶ Ancak devletlerin çevresel konularda da pozitif yükümlülükleri de vardır. Örneğin, Devlet, bireylerin, çevrenin kalitesini etkileyen testlere katılımları ile ilgili olarak maruz kalabilecekleri herhangi bir riski değerlendirmelerine olanak sağlayacak tüm ilgili ve uygun bilgilere erişmelerini sağlayan etkili ve erişilebilir bir prosedür sağlama pozitif yükümlülüğü altındadır.⁸⁷

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, usule ilişkin yükümlülükler sorununu, esasa ilişkin yükümlülüklere uygunluk sorunundan ayrı olarak defalarca incelemiştir. Devletin hakkın asli unsuru kapsamındaki sorumluluğu, yetkililerin negatif veya pozitif yükümlülüklerini yerine getirmemesinden kaynaklanabilir. Ancak, hakkın maddi yönlerine ilişkin herhangi bir ihlal olmasa dahi usule ilişkin yükümlülükler ortaya çıkabilir. Nitekim Devlet makamlarının doğrudan sorumluluğunun kanıtlanamadığı durumlarda, Sözleşme'nin gerektirdiği şekilde etkin bir soruşturma yürütülememesi nedeniyle ilgili hakkın usuli boyutu ihlal edilebilmektedir. Örneğin, *Özel ve Diğerleri/Türkiye* davasında, başvuranların aile üyelerinin, sismik aktivite haritasında “büyük risk bölgesi” olarak sınıflandırılan bir bölgede yer alan bir kasabada meydana gelen deprem sırasında çöken binaların altında diri diri toprağa gömülmesi sonucu ölümleri ile ilgili olarak Mahkeme, Sözleşme'nin 2. maddesinin usul yönünden ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, özellikle, Türk makamlarının, ölümlere neden olan binaların çökmesine ilişkin koşulları ve sorumlulukları belirlemede hızlı hareket etmediğini tespit etmiştir.⁸⁸

⁸⁴ İbid., para.9.13.

⁸⁵ *Apanasewicz / Polonya*, AİHM, Başvuru No. 6854/07, 3 Mayıs 2011, para. 94. Avrupa Konseyi'nde, İnsan Hakları İzleme Komitesi'nde bu konuda tartışmalar yürütülmektedir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, AİHS'ye bu hakkı güvence altına alan bir Ek Protokol (ADD RES) yapılması için çağrıda bulunmuştur.

⁸⁶ Örneğin, bkz. *Dubetska ve diğerleri/Ukrayna*, AİHM, Başvuru No. 30499/03, 10 Şubat 2011. Bu davada, başvuranlar devlete ait kömür madeninden şikâyetçidir.

⁸⁷ *Roche / Birleşik Krallık*, AİHM, Başvuru No. 32555/96, 19 Ekim 2005, para. 157-169.

⁸⁸ *Özel ve Diğerleri/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 14350/05, 17 Kasım 2015, para. 191-200.

1990'lardan bu yana, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tehlikeli endüstriyel faaliyetler, çevresel riskler, kentsel rahatsızlıklar, çevresel aktivizm, endüstriyel kirlilik ve doğal afetler dahil olmak üzere çevre ile ilgili konulara ilişkin 300'den fazla başvuruyu karara bağlamıştır. Mahkemenin çevre içtihatları arasında yaşam hakkı, kötü muamele yasağı,⁸⁹ özel ve aile hayatına saygı hakkı, toplanma ve örgütlenme hakkı,⁹⁰ ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı ve mülkiyet hakkı ile ilgili kararlar yer almaktadır. Strazburg Mahkemesi son yıllarda sera gazı emisyonlarına ilişkin başvurular da almıştır.⁹¹

a) Yaşam Hakkı

Yaşam hakkı kapsamında çeşitli pozitif yükümlülükler ortaya çıkmaktadır (AİHS'nin 2. maddesi). Birincisi, Avrupa Mahkemesi içtihadına göre, devletlerin yaşamı korumak için yasal bir çerçeve oluşturma ve bu çerçevenin uygun şekilde uygulanmasını sağlama yükümlülüğü vardır. Hayata yönelik çevresel tehditler bağlamında, yaşam hakkı kapsamında Mahkeme'ye yapılan bir dizi başvuru, doğal afetler ve endüstriyel faaliyetlerle ilgili olmuştur.⁹² Özellikle bu koşullarda, yaşam hakkına yönelik tehditlere karşı etkin bir caydırıcılık sağlayacak yasal ve idari çerçeveyi oluşturmak devletin birincil görevidir. Yasal düzenlemeler, (endüstriyel ve tehlikeli) faaliyetlerin ruhsatlandırılmasını, kurulmasını, işletilmesini, güvenliğini ve denetimini düzenlemeli ve ilgili herkesin, yapısal riskler nedeniyle yaşamları tehlikede olabilecek vatandaşların etkin bir şekilde korunmasını sağlamak için pratik önlemler almasını zorunlu kılmalıdır.⁹³ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ayrıca, tehlikeli faaliyetler bağlamında, Sözleşme'nin 2. maddesindeki pozitif yükümlülüklerin kapsamının 8. madde kapsamındakilerle büyük ölçüde örtüştüğünü belirtmiştir. Ayrıca yaşam hakkının korunması için özel hayat ve konutun korunması hakkını etkileyen planlama ve çevreyle ilgili olarak Mahkeme tarafından geliştirilen ilkelere de başvurulabilir.⁹⁴

İkinci olarak, Avrupa Mahkemesinin içtihadına göre, yaşamı korumaya yönelik pozitif yükümlülükleri kapsamında devlet, yaşamın kaçınılabilir bir riske atılmasını önlemek için elinden gelen her şeyi yapmalıdır.⁹⁵ Ancak, bu bir sonuç yükümlülüğü değil, uygun tedbirleri alma yükümlülüğüdür. Devletlerin, doğal afetlerin bireylerin yaşam hakkını etkilemesini önlemek için önlem alma konusunda pozitif ödevleri vardır. Devletin kendi yargı yetkisi altındaki kişilerin hayatlarını koruma yükümlülüğü, yaşamı tehdit eden herhangi bir acil durum

⁸⁹ Sağlıklı bir çevre hakkını tanımaktan uzak olmasına rağmen, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bazı davalarda pasif içiciliğin cezaevinde kalanlar açısından kötü muamele teşkil edebileceğine karar vermiştir. (bkz. *Elefteriadis/Romanya*, AİHM, Başvuru No. 38427/05, 25 Ocak 2011 ve *Florea/Romanya*, AİHM, Başvuru No. 37186/03, 14 Eylül 2010)

⁹⁰ Çevre savunucularının toplanma ve örgütlenme hakkı AİHS'nin 11. maddesi kapsamında korunmaktadır. Bir çevre derneğinin Romanya mahkemelerinin derneği yasal olarak kaydettirmeyi reddetmesine ilişkin şikayeti ile ilgili *Costel Popa/Romanya* davasında Mahkeme, bir derneği faaliyete geçmeden önce tescil talebinin reddedilmesinin örgütlenme hakkına karşı orantısız bir müdahale oluşturduğuna karar vermiştir. *Costel Popa/Romanya*, AİHM, Başvuru No. 47558/10, 26 Nisan 2016.

⁹¹ *Duarte Agostinho ve Diğerleri/Portekiz ve Diğerleri*, Başvuru No. 39371, Hükümete bildirim için bkz. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-13055>.

⁹² *Kolyadenko ve Diğerleri/Rusya*, AİHM, Başvuru No. 17423/05, 28 Şubat 2012.

⁹³ *Özel ve Diğerleri/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 14350/05, 17 Kasım 2015, para.194; *Budayeva/ Rusya*, AİHM, Başvuru No. 15339/02, 20 Mart 2008.

⁹⁴ *Öneryıldız/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 48939/99, 30 Kasım 2004, para. 90.

Budayeva ve Diğerleri/Rusya, AİHM, Başvuru No. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 ve 15343/02, 20 Mart 2008, para. 133.

⁹⁵ *LCB/Birleşik Krallık*, AİHM, Başvuru No. 23413/94, 9 Haziran 1998, para. 36.

hakkında halkı yeterince bilgilendirme ödevini de içerir.⁹⁶ Dere yataklarının taşkınlara karşı temizlenmesi, afet bölgelerinde daha sıkı yapılaşma kurallarına uyulmasının sağlanması, uyarı sistemlerinin kurulması, afet riskinin izlenmesi için gözlem noktalarının kurulması ve risk altındaki kişilerin bilgilendirilmesi bu önlemlere örnek olarak verilebilir. Afet sonrası alınması gereken önlemlere örnek olarak, afet yardım ve kurtarma organizasyonu, tahliye, tedavi, barınma, yardım ve verilen zararın tazmini verilebilir. Bu afetler kaçınılmaz olduğunda, etkileri azaltmak sözleşmeye göre taraf devletlerin görevidir.

İstanbul'daki bir çöp sahasında meydana gelen ve birden fazla kişinin ölümüne ve malın zarar görmesine neden olan metan patlamasına ilişkin çığır açıcı nitelikteki *Öneryıldız/Türkiye*⁹⁷ kararında, Mahkeme'nin Büyük Dairesi, yaşam hakkının hem maddi hem de usul açısından ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme'ye göre, yaşam hakkını koruyan yasaların yeterli korumayı sağlamaması, düzenli depolama sahasının işletilmesinden kaynaklanan riskler hakkında bölge sakinlerine bilgi verilmemesi de dahil olmak üzere, Devlet yetkililerinin kaza sonucu ölümleri önlemek için uygun adımları atmadaki eksiklikleri, AİHS'nin 2. maddesinin ihlaline sebep olmuştur.

Budayeva ve diğerleri/Rusya davasında, yetkililerin, Tyrnauz'un tehlikeli bölgesinde, sakinlerinin yaşamlarına yönelik öngörülebilir risklere karşı arazi planlama ve acil yardım politikalarını uygulamaması, Avrupa Mahkemesi'nin, Sözleşme kapsamında 2. Maddenin maddi boyutunun ihlal edildiğine karar vermesine neden olmuştur.

Üçüncü olarak, Taraf Devletlerin yaşam hakkını etkileyen bir olayın ardından usule ilişkin yükümlülükleri de vardır. Devletin muhtemel sorumluluğunu doğurabilecek koşullarda ölümün gerçekleştiği durumlarda, 2. madde devletin elindeki tüm araçlarla, yaşam hakkını korumak için oluşturulan yasal ve idari çerçevenin düzgün bir şekilde uygulanmasını sağlamak ve yaşam hakkına yönelik ihlalleri durdurmak ve telafi etmek için yeterli bir müdahaleyi sağlama yükümlülüğünü yüklemektedir. Mahkeme, yaşam hakkının veya fiziksel bütünlüğün ihlaline kasten neden olunmamışsa, “etkili bir yargı sistemi” kurma pozitif yükümlülüğünün her durumda cezai kovuşturma açılmasını gerektirmediğine ve mağdurlar için medeni, idari ve hatta disiplin yollarına başvurma imkanının bulunmasının yeterli olabileceğine karar vermiştir.⁹⁸

Doğal afetler ve endüstriyel faaliyetler dışında, iklim değişikliği⁹⁹ ve zehirli atıkların bertarafı¹⁰⁰ ile ilgili olarak Mahkemenin önünde derdest birçok başvuru bulunmaktadır.

b) Özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir bireyin gürültüden veya diğer kirlilikten doğrudan ve ciddi şekilde etkilenmesi durumunda AİHS'in 8. maddesinin uygulanabileceğine karar vermiştir.¹⁰¹ Çevre kirliliğinin olumsuz etkilerinin bu madde kapsamına girmesi için belirli bir asgari düzeye ulaşması gerekir. Bu eşiğin değerlendirilmesi görecelidir ve rahatsızlığın yoğunluğu ve süresi ile fiziksel veya zihinsel etkileri gibi olayın tüm koşullarına bağlıdır.¹⁰² Öte yandan, asgari eşiğe ulaşmak için sağlık hakkının etkilenmesi bir zorunluluk değildir. Ciddi

⁹⁶ *Budayeva ve Diğerleri/Rusya*, op. cit., para. 131.

⁹⁷ *Öneryıldız/Türkiye*, AİHM, op. cit.

⁹⁸ *Vo/Fransa*, AİHM, GC, Başvuru No. 53924/00, para. 90.

⁹⁹ *Duarte Agostinho ve Diğerleri/Portekiz ve Diğerleri*, AİHM, op. cit.

¹⁰⁰ *Di Caprio ve Diğerleri/İtalya*, AİHM, Başvuru no. 39742/14

¹⁰¹ *Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık*, AİHM, Başvuru No. 36022/97, para. 96.

¹⁰² *Fadeyeva/Rusya*, AİHM, Başvuru No. 55723/00, para. 68-9.

çevre kirliliği, bireyin refahını olumsuz etkileyebilir ve sağlıklarını ciddi şekilde tehlikeye atmadan da özel ve aile hayatına ve konuta saygı hakkına müdahale oluşturabilir.¹⁰³

Mahkeme, çevre kirliliğinin 8. madde kapsamında korunan bir hakka müdahale teşkil edip etmediğini tespit etmek için iki faktörün varlığını araştırmıştır. İlk faktör, kirlenici faaliyet ile karşılaşılan olumsuz etki arasında bir illiyet bağı olup olmadığıdır. İkincisi, belirli bir zarar eşiğini geçip geçmediğidir.¹⁰⁴ Özel işletmelerin faaliyetleri 8. madde kapsamında korunan hakkı etkilediği takdirde Devletin bu sektörü düzenleme konusundaki eksiklikler dolayısıyla sorumluluğu doğar.

İlliyet bağı ile ilgili olarak, bir kazadan sonra altın madeninden sızan siyanüre maruz kalmanın zararlı etkilerine ilişkin bir başvuru olan *Tatar/Romanya*¹⁰⁵ Mahkeme, sodyum siyanüre maruz kalma ile astım arasında illiyet bağı kanıtlanmamasına rağmen, Devletin o dönemde bilimsel ve teknik bilgi eksikliğine rağmen gerekli önlemleri alması gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme, Devlet yetkililerinin kazanın ardından önlem almadığını ve Devletin etkili ve orantılı tedbirler almakta gecikmesini haklı gösteremeyeceğini belirtmiştir.

Zarar eşiğine ilişkin olarak, *Calancea ve Diğerleri/Moldova Cumhuriyeti*¹⁰⁶ davasında, başvuranların topraklarından geçen yüksek voltajlı bir elektrik hattına ilişkin olarak, Mahkeme, yüksek gerilim hattının oluşturduğu alanın elektromanyetik gücünün başvuranların özel ve aile hayatları üzerinde yeterince ciddi bir zararlı etkisi olmadığından zarar eşiğine ulaşılmadığına karar vermiştir.

Kyrtatos/Yunanistan davasında başvuranlar, kentsel gelişimin fiziksel çevrelerinin tahribatına yol açtığını ve özel hayatlarını olumsuz etkilediğini ileri sürmüşlerdir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bataklıkta yaşayan kuşlara ve diğer koruma altındaki türlere yönelik iddia edilen zararın, başvuru sahiplerinin 8. madde kapsamındaki haklarını doğrudan etkileyecek nitelikte olduğunu gösteremediklerine karar vermiştir.¹⁰⁷

AİHS'in 8 (2) maddesine göre, AİHS'e Taraf Devletlerin herhangi birinde yerel makamlar, üç kümülatif koşulun yerine getirilmesi durumunda özel hayata saygı hakkına müdahale edebilir: müdahale kanunla öngörülmüş ise; fıkrada sayılan bir veya daha fazla menfaat veya değer korunmasına yönelikse; ve demokratik bir toplumda gerekli ve hedeflene amaçla ölçülü ise.

2. maddede olduğu gibi, 8. madde uyarınca, devletlerin sadece keyfi müdahaleden kaçınma yükümlülüğü değil, aynı zamanda pozitif yükümlülükler de vardır. *Lopez Ostra/İspanya* davasında Mahkeme, her iki yükümlülük için de geçerli ilkelerin büyük ölçüde benzer olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸ Daha önce belirtildiği gibi, pozitif yükümlülükler Devletin özel sektörü düzenlemesini gerektirebilir. *Hatton ve diğerleri/Birleşik Krallık* davasında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi “çevresel korumanın Devletler tarafından kendi takdir yetkileri dahilinde hareket ederken ve Mahkeme tarafından bu marjı gözden geçirirken dikkate alınması

¹⁰³ *López Ostra / İspanya*, AİHM, Başvuru No. 16798/90, 09 Aralık 1994, para. 51; *Guerra ve Diğerleri / İtalya*, AİHM, BD, Başvuru No. 14967/89, 19 Şubat 1998, para. 60; *Yevgeniy Dmitriyev / Rusya*, AİHM, Başvuru No. 17840/06, 01 Aralık 2020, para. 32.

¹⁰⁴ *Fadeyeva / Rusya*, AİHM, op. cit. Mahkemenin 3. madde kapsamında uygulanan şiddet eşiği, 8. madde kapsamında uygulanan şiddet eşiğine göre çok daha yüksektir.

¹⁰⁵ *Tatar / Romanya*, AİHM, Başvuru No. 67021/01, 27 Ocak 2009.

¹⁰⁶ *Calancea ve Diğerleri / Moldova Cumhuriyeti*, AİHM, Başvuru No. 23225/05, 06 Şubat 2018, para. 32.

¹⁰⁷ *Kyrtatos / Yunanistan*, AİHM, Başvuru No. 41666/98, 22 Mayıs 2003.

¹⁰⁸ *López Ostra / İspanya*, Başvuru No. 16798/90, 9 Aralık 1994, paragraf 51.

gerektiğini, ancak Mahkemenin çevresel insan haklarına ilişkin özel bir statüye atıfta bulunarak bu konuda özel bir yaklaşım benimsemesinin uygun olmadığını” teyit etmiştir.¹⁰⁹

Devlet makamlarının özel sektörü önlemek ve kontrol etmek için gerekli önlemleri alma konusundaki ihmallerine ilişkin bazı davalarda Avrupa Mahkemesi, AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır. *Fadeyeva/Rusya* davasında, davalı Devlet, nüfusun yoğun bir kasabanın ortasında kirletici bir işletmenin işletilmesine izin vermiştir. Avrupa Mahkemesi, Devletin veya kirletici işletmenin başvurana ücretsiz barınma sağlama yükümlülüğü altında olduğuna karar vermenin fazla ileri gitmek olacağına karar vermiştir. Ancak, Devletin başvurana tehlikeli bölgeden çıkmasına yardımcı olacak etkili bir çözüm önermediğini kaydeden Mahkeme, bu davada adil bir dengenin sağlanmadığı sonucuna varmıştır.¹¹⁰

Uzun bir süre boyunca çevresel etki değerlendirmesi talep edilmemesi de 8. maddenin ihlaline yol açabilir. Zehirli bir endüstriyel atık arıtma tesisiyle ilgili *Giacomelli/İtalya*¹¹¹ davasında, yetkililer çevresel etki değerlendirmesinin yapılması gerekliliğini yerine getirmemişlerdir. Mahkeme, çevresel etki değerlendirmesi yapılmamasına ve mahkeme kararı bulunmasına rağmen zehirli emisyon oluşturan bir tesisin işletilmesi durdurma konusunda yetkililerin üzerine düşeni yapmamış olmaları dolayısıyla özel hayata ve konuta saygı hakkının ihlaline neden olduklarına karar vermiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 8. madde başvurularını incelerken, adil bir dengenin kurulup kurulmadığına karar vermek için (yerel makamların) karar verme sürecini tahkik edebilir. *Hatton ve diğ.leri* davasında Mahkeme, bu soruşturmanın farklı boyutlarını aşağıdaki şekilde özetlemiştir:

*Mahkeme'nin çevre konularını içeren davaları incelemesi sırasında dikkate alması gereken usuli unsurlarla bağlantılı olarak, Mahkemenin, ilgili politika veya karar türü, karar alma süreci boyunca bireylerin görüşlerinin (başvuranlar dahil) ne ölçüde dikkate alındığı ve sağlanan usuli güvenceler de dahil olmak üzere usule ilişkin tüm hususlarının incelenmesi gerekmektedir.*¹¹²

8. maddede usule ilişkin açık bir gereklilik bulunmamakla birlikte, Mahkeme, usule ilişkin gereklilikler kapsamında kamunun bilgiye erişmesine ve katılımcı karar alma sürecine önem vermektedir.¹¹³

8. madde kapsamındaki çok sayıda davada Mahkeme, devletlerin karar alma süreçlerine halkın katılımını sağlama ve bilgiye erişim hakkının uygulanması konusundaki pozitif yükümlülüğünü vurgulamıştır.

---

¹⁰⁹ *Hatton ve Diğ.leri/Birleşik Krallık*, AİHM, Başvuru No. 36022/97, 8 Temmuz 2003, para. 122. *Greenpeace e.V ve Diğ.leri/Almanya* davasında bu yaklaşıma uygun olarak Avrupa Mahkemesi, “Devletin dizel araçların emisyonlarını azaltmak için belirli önlemler aldığını, çevre sorunlarının nasıl ele alınacağına ilişkin araçların seçimi konusunun Devletin takdir yetkisi içinde olduğunu ve başvuranların, Devlet'in kendilerinin talep ettikleri belirli önlemleri almayı reddederek, bireylerin çıkarları ile bir bütün olarak toplumun çıkarları arasında adil bir denge kurma ödevini yerine getirmemek suretiyle takdir yetkisini aştığını gösteremediklerini” belirterek başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. *Greenpeace e.V. ve Diğ.leri/Almanya*, Başvuru No. 18215/06, 12 Mayıs 2009.

¹¹⁰ *Fadeyeva/Rusya*, op. cit.

¹¹¹ *Giacomelli/İtalya*, AİHM, Başvuru No. 59909/00, 2 Kasım 2006, para.86.

¹¹² *Hatton ve Diğ.leri*, AİHM, op. cit. para. 104.

¹¹³ *Di Sarno ve Diğ.leri/İtalya*, AİHM, Başvuru No. 30765/08, 10 Ocak 2012, para. 107; *Giacomelli/İtalya*, AİHM, op.cit., para. 79 ve 83.

Bir kimya fabrikasının neden olduğu riskler hakkında yerel halka bilgi verilmemesiyle ilgili *Guerra ve Diğerleri/İtalya*¹¹⁴ davasında, başvuranın askeri gaz testlerine katılımın sağlık risklerine ilişkin bilgilere erişmesini sağlayan bir prosedürün sağlanmamasıyla ilgili *Roche/Birleşik Krallık*¹¹⁵ davasında, ve başvuranların nükleer testlere katılımına ilişkin kayıtlara erişim hakkıyla ilgili *McGinley ve Egan/Birleşik Krallık*¹¹⁶ davasında, Mahkeme, Devletin, başvuranların riskleri değerlendirmelerine imkan verecek gerekli tüm bilgilere erişmelerini sağlayan etkili ve erişilebilir bir prosedür sağlama konusundaki pozitif yükümlülüğünü yerine getirip getirmediğini değerlendirmiştir.

Di Sarno/İtalya davasında Mahkeme, yetkililerin çöplerin toplanmasını, işlenmesini ve bertaraf edilmesini sağlamadaki uzun süreli başarısızlığının, başvuranların özel hayatlarına ve konutlarına saygı gösterilmesi haklarının maddi boyutunu ihlal ettiğine karar vermiştir.¹¹⁷ 8. maddenin usuli yönü kapsamında Mahkeme, yetkililerin risk değerlendirmesini sağlayan bilgileri temin etmede herhangi bir kusuru bulunmadığından ihlal olmadığına karar vermiştir.

Farklı kirlilik türleri ile ilgili olarak, AİHS'nin 8. maddesi uyarınca, Mahkeme, toplumun çıkarları ile başvuranların özel hayata ve aile hayatına ve konutlarına saygı haklarından etkin şekilde yararlanmaları arasında adil bir denge kurulması bakımından defalarca yargısal uygulamaya atıfta bulunmuştur. Örneğin, bir çelik üretim tesisinin zehirli emisyonları ile ilgili olarak *Fadeyeva/Rusya* davasında Mahkeme, yetkililerin yoğun nüfuslu bir kasabanın ortasında kirlenmeye izin vererek bu dengeleme yükümlülüğünü yerine getirmediklerini belirtmiştir.¹¹⁸

c) Adil yargılanma hakkı

Çevresel uyuşmazlıklar da adil yargılanma hakkı kapsamındadır. Ancak AİHS'nin 6. maddesinin çevre davalarına uygulanmasında iki zorluk vardır. İlk olarak, şikayetin Sözleşme'nin 6. maddesi kapsamındaki konu bakımından yetki kapsamına (*ratione materiae*) girip girmediğine karar vermek çok önemlidir. Başka bir deyişle, uyuşmazlığın bir medeni hakla ilgili olup olmadığına karar verilmelidir. İkinci olarak, Sözleşme, halk davası (*actio popularis*) hakkı vermemektedir. Bu nedenle başvuru sahipleri, kamu yararı dışında kendi haklarının doğrudan etkilendiğini göstermek zorundadır.

İlk hususla ilgili olarak, *Athanassoglou ve Diğerleri/İsviçre* davasında, başvuranlar, yetkililerin bir nükleer enerji santralının işletme ruhsatını yenileme kararına itiraz etmek için mahkemeye etkin erişimlerinin reddedildiğini ve bu nedenle Sözleşme'nin 6 (1) maddesinin ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Avrupa Mahkemesi, başvuranların, kişisel açıdan belirli ve yakın bir tehlike değil, tüm nükleer santrallerle ilgili genel bir tehlike iddiasında bulduklarına karar vermiştir. Mahkeme, 6 (1) madde uyarınca, bireylerin, medeni haklarından birinin kullanılmasına hukuka aykırı bir müdahale olduğu yönünde tartışılabilir bir iddiaya sahip olduklarında, mahkemeye erişim hakkı verilmesi gerektiği kanaatindedir. Ancak, Federal Konsey önündeki davanın sonucu, elektrik santralının işletme ruhsatının uzatılıp uzatılmayacağına ilişkin genel soru için belirleyici olup, yaşam hakkı, beden bütünlüğü ya da mülkiyet hakları gibi İsviçre hukukunun

¹¹⁴ *Guerra ve Diğerleri/İtalya*, AİHM, op.cit.

¹¹⁵ *Roche/Birleşik Krallık*, AİHM, GC, Başvuru No. 32555/96, 19 Ekim 2005.

¹¹⁶ *McGinley ve Egan/Birleşik Krallık*, AİHM, Başvuru No. 1825/93 ve 23414/94, 9 Haziran 1998.

¹¹⁷ *Di Sarno ve diğerleri/İtalya*, AİHM, Başvuru No. 30765/08, 10 Ocak 2012, para.112.

¹¹⁸ *Fadeyeva/Rusya*, AİHM, op. cit., para. 132.

başvuruculara bireysel olarak tanıdığı herhangi bir “medeni hakkın” “belirlenmesine” ilişkin değildir.¹¹⁹

Gorraiz Lizarraga ve Diğerleri davasında Mahkeme, mal sahipleri birliğinin bir barajın inşasına karşı açtığı -sadece derneğin taraf olduğu- bir davada, derneğin kamu yararının yanı sıra, özellikle ekonomik hakları söz konusu olan üyelerinin belirli özel çıkarlarını da savunduğu gerekçesiyle 6 (1) maddesinin uygulanabilir olduğu sonucuna varmıştır.¹²⁰

Collectif national d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox et Mox/Fransa davasında, Avrupa Mahkemesi, AİHS'nin 6 (1) maddesinin kendisini özellikle üyelerinin hak ve çıkarlarını savunmayı amaçlayan yerel bir halk derneği olarak tanımlamayan bir çevre koruma derneği tarafından açılan davalara uygulanabileceğini teyit etmiştir. Mahkeme, ihtilaf konusu yargılamanın amacı temelde genel menfaati korumak olmakla birlikte, başvuran dernek tarafından ileri sürülen “ihtilafın” aynı zamanda bir tüzel kişilik olarak hak sahibi olduğunu iddia edebileceği bir “hak” ile yeterli bir bağlantısı olduğu sonucuna varmıştır. Aslında, başvuran derneğin iddialarının temelinde, sağlık veya çevre açısından risk içeren bir faaliyet söz konusu olduğunda halkın bilgilendirme ve karar alma sürecine katılma hakkı sorunu yatmaktadır.¹²¹

Bir derneğin, bir atık toplama sahasının genişletilmesi için planlama izni verilmesine karşı şikayetiyle ilgili *L'Erablière asbl/Belçika* davasında, Avrupa Mahkemesi, bir atık toplama sahasının kapasitesinin arttırılmasının başvuran dernek üyelerinin özel hayatlarını doğrudan etkileyebileceğinden, mahkemeye erişim hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.¹²²

Nihai yargı kararlarının uygulanmaması, Avrupa Mahkemesi'nin 6. madde kapsamındaki çevre içtihadının ikinci ayağı olarak değerlendirilebilir. *Apanasewicz/Polonya* davasında, bir fabrikanın kapatılmasını emreden bir kararın uygulanmamasını, 6 (1) maddenin ihlali olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde, *Bursa Barosu Başkanlığı ve Diğerleri/Türkiye* davasında, bir nişasta fabrikasının inşası ve işletilmesine ilişkin idari izinleri iptal eden birden fazla kararın yıllar içinde icra edilmemesi, Sözleşme'nin 6 (1) maddesi uyarınca adil yargılanma hakkının ihlal edilmesiyle sonuçlanmıştır.¹²³

d) İfade özgürlüğü

Mahkemenin ifade özgürlüğüne ilişkin çevre içtihatları daha çok çevrenin korunmasına yönelik farkındalık yaratmaya yönelik ifadelerin hakaret iddialarına konu olduğu davaları ilgilendirmektedir.¹²⁴ *Vides Aizsardzibas Klubs/Letonya* davası, bir yerel belediye başkanının kıyı bölgesinde yasadışı inşaat işlerini kolaylaştırdığını iddia etmesi nedeniyle bir STK'nın başkana resmi bir özür yayınlaması ve tazminat ödemesini öngören bir yargı kararıyla ilgilidir. Mahkeme, başvuranın “kamunun gözetleyicisi” (*Watchdog*) rolü oynadığını ve kamu

¹¹⁹ *Athanassoglou ve Diğerleri/İsviçre*, op. cit.

¹²⁰ *Gorraiz Lizarraga ve Diğerleri/İspanya*, Başvuru No. 62543/00, para. 46.

¹²¹ *Collectif National d'information et d'opposition à l'usine Melox – Collectif Stop Melox ve Mox/Fransa*, AİHM, Başvuru No. 75218/01, Kabul Edilebilirlik Kararı, 28 Mart 2006.

¹²² *L'Erablière asbl/Belçika*, AİHM, Başvuru No. 49230/07, 24 Şubat 2009.

¹²³ *Bursa Barosu Başkanlığı ve Diğerleri/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 25680/05, 19 Haziran 2018, para.145.

¹²⁴ *Steel ve Morris/Birleşik Krallık*, AİHM, Başvuru No. 68416/01, 15 Şubat 2005; *Vides Aizsardzibas Klubs/Letonya*, AİHM, Başvuru No. 57829/00, 27 Mayıs 2004.

makamlarının faaliyetlerinin şeffaflığını amaçlayan bir katkıya müdahalenin 10. maddeyi ihlal ettiğini tespit etmiştir.¹²⁵

Bilgi edinme hakkı AİHS'nin 10. maddesi kapsamında korunmaktadır. Çevresel konularda, halkın bilgiye erişimi, halkın karar alma süreçlerine katılımını sağlamada hayati olabilir. Bu bağlamda, Mahkeme bazı kararlarında, sağlıklı bir çevre hakkıyla ilgili uluslararası mevzuat başlığı altında *Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Adalete Erişim Hakkında Aarhus Sözleşmesine* atıfta bulunmuştur.¹²⁶

Association BURESTOP 55 ve Diğerleri/Fransa davasında, Avrupa Mahkemesi çevre hakları örgütleriyle ilgili davalarda bilgiye erişim hakkının uygulanabilirliğini incelemiştir.¹²⁷ Mahkeme, verilen bilgilerin aldatici, muğlak veya yetersiz olması halinde bilgiye erişim hakkının anlamsız hale geleceğini belirtmiştir. Ayrıca, Mahkeme nükleer tehlike gibi büyük bir çevresel risk arz eden bir projeye ilgili bilgiler söz konusu olduğunda, bu tür incelemelere erişimin özellikle önemli olduğuna karar vermiştir. Ancak Avrupa Mahkemesi, ulusal makamların yargı denetimini yeterli bulduğu için bir ihlal tespit etmemiştir.

Cangı/Türkiye davasında, bir antik kentin bir baraj projesiyle yok olma tehdidi hakkında bilgi edinme başvurusuna ilişkin olarak Mahkeme, bilgi talebinin amacını, talep edilen bilgilerin içeriğini, başvurunun rolünü ve bu bilgilerin kullanımını dikkate almıştır. Mahkeme, başvuranın antik bir kenti korumayı amaçlayan sivil toplum gruplarında bir rolü olduğunu ve ilgili karar verme sürecinin mahkemelerin ve kamuoyunun dikkatine sunulması için talep edilen bilgilerin gerekli olduğunu değerlendirmiştir. Bu bulgulara dayanarak Mahkeme, başvuranın talep edilen resmî belgelere erişiminin engellenmesinin, başvuranın 10. madde kapsamında korunan bilgileri alma ve verme özgürlüğünü kullanmasını engellediğini tespit etmiştir.¹²⁸

e) Mülkiyetin korunması hakkı

Çevresel uyumsuzluklarda, mülkiyet haklarına genellikle başvuru sahibinin mahkeme önünde bir çevre davası açabilmesi için taraf ehliyetine sahip olup olmadığı gibi hususlarda atıfta bulunulur. Çevre kirliliği ve iklim değişikliğinin çok uzak alanları olumsuz etkileyebilen küresel sorunlar olduğuna dair bilimsel kanıtlara rağmen, başvuru sahiplerinin kirlenilen bir alanda ya da yakınında bir mülke sahip olmadığı hallerde taraf ehliyeti engelini aşmak çevre savunucularının mevcut ve küresel bir mücadelesidir. Mülkiyet haklarına yönelik bu yaklaşımın aksine, birçok davada Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi mülkiyetin korunması hakkını çevre dostu bir bakış açısıyla yorumlamıştır.

Mahkeme, izin verilmeyen bir ormanlık alanda bulunan bir tatil evinin yıkılmasıyla ilgili olarak *Hamer/Belçika* davasında, çevrenin korunmasının giderek daha önemli bir konu haline geldiğini ve mali zorunluluklara ve hatta mülkiyet gibi bazı temel haklara, çevrenin korunması kaygıları karşısında öncelik tanınmaması gerektiğini belirtmiştir. Yetkililerin çevreyi korumayı amaçlayan düzenlemelerin uygulanmasında sorumluluk üstlenmesi gerektiğinin altını çizen

¹²⁵ *Vides Aizsardzības Klubs/Letonya*, AİHM, op cit.

¹²⁶ *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*, AİHM, op. cit., para 99. Ayrıca bkz. *Okyay ve Diğerleri/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 36220/97, 12 Temmuz 2005, para.52; *National Movement Ekoglasnost/Bulgaristan*, AİHM, Başvuru No. 31678/17, 15 Aralık 2020, para.57.

¹²⁷ *Association BURESTOP 55 ve Diğerleri/Fransa*, AİHM, Başvuru No. 56176/18, 1 Temmuz 2021.

¹²⁸ *Cangı/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 24973/15, 29 Ocak 2019.

Mahkeme, mülkiyet hakkını güvence altına alan 1. Protokolün 1. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir.¹²⁹

Bir şirketin midye ticaretinin AB hukuku kapsamındaki çevre düzenlemelerinin uygulanmasından etkilenmesiyle ilgili *O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd/İrlanda* davasında, Mahkeme, çevrenin korunmasının meşru bir amaç olduğunu ve çevrenin korunması söz konusu olduğunda, Devletlerin mülkiyet haklarına müdahale konusunda daha geniş bir takdir marjına sahip olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, toplumun genel çıkarları ile mülkiyet hakkının korunması arasındaki dengelemenin yetkililer tarafından gerçekleştirildiğini tespit ederek ve mülkiyet hakkının ihlal edilmediğine karar vermiştir.¹³⁰

iii. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, belirli ekonomik ve sosyal hakları korur ve ihlalleri gidermek için toplu şikâyet usulünü öngörür. 11. Madde, “[h]erkesin, mümkün olan en yüksek sağlık standardından yararlanmasını sağlayan her türlü önlemden yararlanma hakkı vardır” der. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi bu hükme dayanarak, çevrenin korunmasına ilişkin bir içtihat geliştirmiştir. Komite, yakın zamanda, sağlıklı bir çevrenin yaratılması ve korunması gibi konuların Şartın güvenceler sisteminin merkezinde yer aldığını belirtmiştir.¹³¹

*Marangopoulos İnsan Hakları Vakfı (MFHR)/Yunanistan*¹³² davası, linyit madenlerinin neden olduğu çevresel etkiler ve sağlığa yönelik tehlikelerle ilgilidir.¹³³ Komite, Devletin çevre üzerindeki etkiyi yeterince önlemediğini ve başvuruların sağlığının korunması, tehlikeli veya sağlıksız mesleklerde çalışanların çalışma saatlerinin kısaltılması veya ilave tatil hakkı,¹³⁴ güvenlik ve sağlık önlemlerinin uygulanması¹³⁵ gibi Avrupa Sosyal Şartı kapsamında korunan haklarının ihlalini önlemek için uygun stratejiler geliştirmediğini tespit etmiştir. Bu davada Komite, 11. madde kapsamındaki sağlık hakkının “sağlıklı bir çevre hakkını” içerdiğini kabul etmiştir.¹³⁶ Komite, kirliliği ortadan kaldırma hedefinin Taraf Devletlerce “ölçülebilir bir ilerleme göstererek ve ellerindeki kaynakları mümkün olan en iyi şekilde kullanarak makul bir süre içinde” gerçekleştirilmesi gerektiğine karar vermiştir.¹³⁷ Devletler ayrıca mevcut çevre kurallarına saygı gösterdiğini ortaya koymalı¹³⁸ ve öngörülebilir herhangi bir çevre veya sağlık zararına karşı ihtiyati tedbirler almalıdır.¹³⁹ Ayrıca kendilerini veya yaşadıkları bölgeyi

¹²⁹ *Hamer/Belçika*, AİHM, Başvuru No. 21861/03, 27 Kasım 2007, para.79.

¹³⁰ *O'Sullivan McCarthy Mussel Development Ltd/İrlanda*, AİHM, Başvuru No. 44460/16, 7 Haziran 2018, para.124.

¹³¹ Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, ATTAC ry, *Globaali sosiaalityö ry ve Maan ystävät ry/Finlandiya*, kabul edilebilirlik ve acil önlemlere ilişkin karar, Şikâyet No. 163/2018, 22 Ocak 2019, para. 12.

¹³² Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, Esasa ilişkin karar, *Marangopoulos İnsan Hakları Vakfı (MFHR) / Yunanistan*, Toplu Şikâyet No. 30/2005, 06/12/2006.

¹³³ Türkiye, toplu şikâyet sistemi sağlayan Ek Protokolü imzalamamış veya onaylamamıştır.

¹³⁴ Madde 2.4, Avrupa Sosyal Şartı (gözden geçirilmiş).

¹³⁵ *İbid.*, Madde 3.2

¹³⁶ *Marangopoulos İnsan Hakları Vakfı (MFHR)/Yunanistan*, op. cit., paragraflar.195-196.

¹³⁷ *İbid.*, para. 204. Ayrıca bkz. Uluslararası İnsan Hakları Birlikleri Federasyonu (FIDH) /Yunanistan, ASHK, Toplu Şikâyet No. 72/2011, 23/01/201, para. 129.

¹³⁸ Uluslararası İnsan Hakları Birlikleri Federasyonu (FIDH) /Yunanistan, ASHK, Toplu Şikâyet No. 72/2011, 23/01/201, para. 142.

¹³⁹ *İbid.*, para. 146-147. Ayrıca, ihtiyat ilkesini benimseyen 150. paragrafa bakınız: “ön bilimsel bir değerlendirme, insan sağlığı üzerinde potansiyel olarak tehlikeli etkilere ilişkin endişeler için makul gerekçeler olduğunu gösterdiği takdirde, Devlet, Madde 11 tarafından tesis edilen yüksek koruma düzeyine uygun ihtiyati tedbirleri almalıdır. Gerektiğinde, bu önlemler ulusal yargı mercileri tarafından alınan ilgili kararlara uygun olarak alınmalıdır.”

etkileyebilecek çevre sorunları hakkında kamuoyunu bilgilendirme yükümlülüğü bulunmaktadır.¹⁴⁰

C. İşletmelerin ve özel kuruluşların sorumlulukları

Ticari işletmeler, emisyonlar da dahil olmak üzere çevreye verilen zararın önemli bir kısmından sorumludur. Bu nedenle, adalete erişim açısından insan hakları hukukunun bunlara nasıl uygulanabileceğini değerlendirmek önemlidir.

İşletmelerin faaliyetleriyle ilgili olarak devletin sorumluluğu, iki tür durumda ortaya çıkabilir. Birincisi, şirketin işlem ve eylemlerinin etkin bir şekilde devlete atfedilebildiği hallerdir. Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Devletin sorumluluğu hakkındaki maddelerine göre, bu durum, şirketin “Devletin bir organı olarak değil, ... ancak ... devletin kanunları tarafından yönetme yetkisinin bazı unsurlarını kullanma yetkisinin tanındığı..., kişi veya kurumun belli bir durumda bu yetkiyle hareket ettiği hallerde” söz konusu olur.¹⁴¹ Örneğin, temel hizmetlerin sunulmasıyla ilgili olarak durum böyle olabilir. Eğer şirket, fiilen devletin talimatlarına göre hareket ediyor veya devletin yönlendirmesi veya kontrolü altında hareket ediyorsa, işlem veya eylem devlete atfedilebilir.¹⁴² Bu genellikle özel askeri veya güvenlik şirketleri için geçerli olabilir.

Tüm insan hakları sözleşmeleri uyarınca, devletlerin yalnızca devlet görevlilerinin insan haklarına saygı duymasını sağlama yükümlülüğü değil, aynı zamanda insanları, iş dünyası gibi devlet dışı aktörlerin insan haklarına zarar verecek eylemlerinden koruma yükümlülüğü de vardır. Bu, diğerlerinin yanı sıra İnsan Hakları Komitesi de dahil olmak üzere çeşitli sözleşme organları tarafından teyit edilmiştir.¹⁴³

Özel şirketler söz konusu olduğunda, devletler, pozitif yükümlülükleri kapsamında şirketlerin işledikleri veya neden oldukları insan hakları ihlalleri için uluslararası sorumluluğa sahiptir, yani, devlet yetkililerinin bildiği veya bilmesi gerektiği ölçüde şirketler tarafından insan hakları ihlallerini önleme ödevi, bu tür suiistimallerin mağdurlarını koruma ve gerektiğinde etkili soruşturma ve kovuşturmalar da dahil olmak üzere onlara etkili giderim ve telafi sağlama ve ayrıca onarım, tatmin, eski hale iade, ve ihlalin tekrarlanmasını önleme güvenceleri sağlama ödevleri de vardır. Bu yükümlülükleri yerine getirmek için devletler, etkin bir normatif çerçeve oluşturma ve göreve uygun kurumları hayata geçirmelidir.¹⁴⁴

---

¹⁴⁰ İbid., para. 158.

¹⁴¹ Madde 5, Uluslararası Haksız Eylemden Devletlerin Sorumluluklarına İlişkin BM Maddeleri, BMGK kararı, BM Bel. A/RES/56/83, 12 Aralık 2001.

¹⁴² İbid., madde 8.

¹⁴³ İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 31, para. 8: “Taraf Devletlerin Sözleşme haklarını güvence altına alma konusundaki pozitif yükümlülükleri, yalnızca bireylerin devlet tarafından, devlet temsilcilerinin Sözleşme haklarını ihlal etmesine karşı değil, aynı zamanda özel kişiler veya kuruluşlar arasında uygulanmaya uygun oldukları ölçüde, özel kişi veya kuruluşlar tarafından işlenen ve Sözleşme haklarından yararlanmayı engelleyen eylemlere karşı da koruduğu takdirde tamamen yerine getirilmiş olacaktır. 2. maddede öngörüldüğü şekilde Sözleşme haklarının güvence altına alınması yükümlülüğünün yerine getirilmemesi, Taraf Devletlerin gerçek veya tüzel kişilerin eylemlerini engelleyememe, cezalandıramama, soruşturmama, oluşan zararları telafi etmeme şeklindeki hak ihlallerine neden olabilir.” Ayrıca bkz. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi ve Çocuk Hakları Komitesi (Genel, Yorum No. 16), her ikisi de konuyla ilgili kapsamlı Genel Yorumlar geliştirmiştir (Genel Yorum No. 24). Bu, üç ayaklı BM'nin İşletmeler ve İnsan Haklarına İlişkin Rehber İlkeleri'nin ilk sütununda yeniden ifade edilmiştir. Ayrıca bkz. Maastricht ETO İlkeleri.

¹⁴⁴ *Osman/Birleşik Krallık*, AIHM, Başvuru No. 23452/94, 28 Ekim 1998.

Uluslararası hukuk, şirketler için doğrudan geçerli olan bir dizi bağlayıcı olmayan standart geliştirmiştir. Bunlar arasında, en belirgin olanı BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri bulunmaktadır.¹⁴⁵ İlave olarak bildiregelere dayalı uluslararası standartlar arasında, OECD Çok Uluslu Şirketler Rehberi¹⁴⁶ ve Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları ve Ticarete ilişkin Tavsiyesi¹⁴⁷ yer almaktadır. İş dünyası ve insan haklarına ilişkin uluslararası hukuken bağlayıcı bir belge üzerinde Birleşmiş Milletlerde birkaç yıldır müzakereler devam etmektedir ve en son taslak, Ekim 2021'de BM İnsan Hakları Konseyi'nin açık uçlu bir Çalışma Grubunda tartışılmıştır.¹⁴⁸

Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları ve Ticarete İlişkin Tavsiyeleri'nin 15. Maddesi, “üye devletlerin, bireyleri ticari işletmeler de dahil olmak üzere üçüncü şahısların insan hakları ihlallerine karşı koruma görevi olduğunu teyit etmektedir. Bu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından uygulandığı ve yorumlandığı şekliyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki pozitif ve usule ilişkin yükümlülükleri içerir. Bu tür yükümlülükler, yetkili makamların bu tür ihlallere ilişkin gerçek bir risk olduğunu bildiği veya bilmesi gerektiği durumlarda insan hakları ihlallerini önleme, bu tür ihlallerin meydana geldiği iddia edildiğinde bağımsız ve tarafsız, yeterli ve hızlı bir resmi soruşturma yürütme; etkili bir kovuşturma yürütmek ve bu tür ihlallerin mağdurlarının maruz kaldıkları zarar için hızlı ve yeterli giderim elde etmelerini sağlayacak erişilebilir ve etkili mekanizmalar oluşturmak için tüm uygun önlemleri alma gibi gereklilikleri kapsar.”¹⁴⁹ Kritik olarak, “[ü]ye devletler, kendi yetki alanlarındaki ticari teşebbüslerin neden olduğu insan hakları ihlallerinin kendi yasaları uyarınca hukuki sorumluluğa yol açmasını sağlamak için gerekli olabilecek yasal veya diğer önlemleri uygulamalıdır.”¹⁵⁰

D. AB'ye Katılım ve çevrenin korunmasına ilişkin standartlar

AB'ye katılım sürecinde, Türkiye'nin AB “müktesebatının”¹⁵¹ 23 ve 27. Fasıllarında yer alan, yani temel haklar ve hukukun üstünlüğü ile çevreyle ilgili mevzuat ve politikaları uygulaması gerekecektir.

AB, AB müktesebatının 27. Faslında atıfta bulunulan, AB Üye Devletlerine uygulanabilen çok sayıda çevre mevzuatına sahiptir. Bu mevzuatın çoğu, Espoo Sözleşmesi ve Aarhus Sözleşmesi kapsamında adalete erişim ve katılım da dahil olmak üzere, uluslararası çevre hukukundan kaynaklanan uluslararası yükümlülüklerden kaynaklanmaktadır. AB hukuku, önleyici eylem ilkesi, ihtiyatlılık ilkesi ve “kirlenenden öder” ilkesi gibi uluslararası çevre hukukunun genel ilkelerini de kapsar. Daha yakın zamanlarda, AB, iklim nötrlüğünün sağlanmasına yönelik çerçeveyi oluşturan ve (EC) 401/2009 ve (AB) 2018/1999 sayılı Tüzükleri¹⁵² (Avrupa İklim

¹⁴⁵ BM İşletmeler ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri, şuradan erişilebilir: https://www.ohchr.org/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf.

¹⁴⁶ Şuradan erişilebilir: <https://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf>.

¹⁴⁷ Şuradan erişilebilir: <https://edoc.coe.int/en/fundamental-freedoms/7302-human-rights-and-business-recommendation-cmrec20163-of-the-committee-of-ministers-to-member-states.html>.

¹⁴⁸ Çalışma buradan takip edilebilir: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/wgtranscorp/pages/igwgontnc.aspx>.

Her ne kadar ilerleme kaydedilmiş olsa da nihai metin üzerinde henüz anlaşmaya varılmış gibi görünüyor.

¹⁴⁹ Madde 15, Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları ve Ticarete İlişkin Tavsiyesi.

¹⁵⁰ Madde 32, age.

¹⁵¹ Müktesebat, Devletlerin Avrupa Birliği'ne katılımlarına izin verecek şekilde AB hukuku ve politikalarıyla yeterli bir şekilde uyum sağlamak için uygulaması gereken standartlar topluluğudur.

¹⁵² Şuradan erişilebilir: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/AUTO/?uri=celex:32021R1119>.

Yasası') değiştiren ve Paris Anlaşması taahhütlerinin uygulanmasına ilişkin bağlayıcı bir sistem öngören bir Tüzüğü (AB) 2021/1119 kabul etmiştir.

Ayrıca, Fası 23, katılan ölkelerin temel hakların, yani AB Temel Haklar şartı'nın ve daha da önemli yargı bağımsızlığı da dahil olmak üzere hukukun üstünlüğünün korunmasını güçlendirmesini gerektirmektedir. Bu standartlar aynı zamanda çevre koruma açısından da kilit işlev görmektedir. Türkiye'nin katılım süreci işığında, bu standartlar bu nedenle faydalı karşılaştırma noktaları sağlamaktadır.

V. Türkiye'nin iç hukuku kapsamında çevresel konularda adalet erişim

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. maddesinde “herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı” güvence altına alınmıştır. “Doğal çevreyi iyileştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirliliğini önlemek Devletin ve vatandaşlarının görevidir”. Anayasa'nın 148. maddesine göre, “herkes, Anayasa ile güvence altına alınan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki temel hak ve özgürlüklerden birinin kamu otoriteleri tarafından ihlal edildiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” Anayasa Mahkemesi, Sözleşme'de korunmayan anayasal hakların bireysel başvuru konusu olamayacağına hükmetmektedir. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ve daha yakın zamanda tanınan diğer uluslararası insan hakları AİHS tarafından doğrudan korunmadığından 56. madde bireysel başvuru kapsamına girmemektedir. Sera gazlarının emisyonunun yarattığı çevresel risklere ilişkin iddialar, AİHS'nin sırasıyla yaşam hakkını ve özel hayata ve aile hayatına saygı hakkını kapsayan 2. ve 8. maddelerini kapsayabilir. Sağlıklı bir çevre hakkı, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda da korunmaktadır. Bu kanun, çevreye zarar veren faaliyetleri fark eden herkese, idari makamlardan gerekli tedbirlerin alınmasını ve ilgili faaliyetlerin durdurulmasını talep etme hakkı vermektedir.¹⁵³

İnsan haklarının korunması için adalet erişim, çevrenin korunması için de giderek daha önemli hale geldiğinden, Türkiye'de hukukun üstünlüğüne ilişkin genel sorunlar bu alanları da doğrudan etkilemektedir. Bu Bölüm, öncelikle hukukun üstünlüğüne ilişkin genel sorunları ele alacak ve ardından çevre aktivistlerinin adalet erişimde karşılaştıkları belirli sorunları analiz edecektir.

A. Hukukun Üstünlüğü ve Yargı Bağımsızlığı

Kuvvetler ayrılığı, özellikle yargının hükümetin siyasi organlarından bağımsızlığı, hukukun üstünlüğünün temel bir ilkesidir. Yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı, özellikle adaletin hakkaniyete uygun bir şekilde sağlanması ve insan haklarının etkin hukuki korunması açısından hukukun üstünlüğü için esastır.¹⁵⁴ Bu nedenle, hem daha genel olarak hukukun üstünlüğü hem

¹⁵³ Hatta bazı bilim insanları bu hükme dayanarak çevre davalarında sübjektif hukuki ehliyet şartı aranmaması gerektiğini iddia etmişlerdir. Nükhet Turgut, Çevre Hukuku, s.292; Yasemin Özdek, “İptal Davasında Menfaat Koşulu”, Amme İdaresi Dergisi, C.24, 1991, s.112.

¹⁵⁴ BM'nin Yargı Bağımsızlığına İlişkin Temel İlkeleri, başlangıcı. UHK “Askıya Alınan Adalet: Türkiye'de Adalet Erişim ve Olağanüstü Hal”, Temmuz 2018, sayfa 21 ve 22, şuradan erişilebilir: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2018/12/Turkey-Access-to-justice-Publications-Reports-2018-ENG.pdf>. Venedik Komisyonu, Görüş, Türkiye, TBMM'nin 21 Ocak 2017 tarihinde kabul ettiği Anayasa değişiklikleri hakkında, Görüş No. 875/2017, CDL-AD(2017)005, Venedik Komisyonu'nun 110. Genel Kurulunda kabul edilmiştir. Venedik, 10-11 Mart 2017, para.44

de özel olarak bir devletin insan haklarına ilişkin uluslararası yasal yükümlülüklerini yerine getirmesi açısından, mahkemelerinin ve yargıçlarının bağımsızlığının, tarafsızlığının, güvenilirliğinin ve yetkinliğinin kanunla güvence altına alınması ve uygulamada fiilen sağlanması esastır.

Türkiye son yıllarda hukukun üstünlüğü ve adalete erişim konusunda ciddi bir gerileme yaşamıştır. Bu kısmen devletin son on yılda yaşadığı siyasi kargaşadan kaynaklanmaktadır. Yargı, 2010-2019 yılları arasında birçok kez yeniden yapılandırılmıştır. 2010 yılında yapılan anayasa değişiklikleri, hâkim ve savcıların özyönetiminden sorumlu organ olan Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun (HSYK) oluşumunda kısmi bir seçim sistemi öngörmüştür.¹⁵⁵ UHK, 2016 yılında, o sırada var olan Yüksek Kurulun nasıl yürütme ve yasama erklerinin aşırı etkisine açık olduğunu detaylandıran *Adalet Tehlikede* başlıklı bir rapor yayınlamıştır.¹⁵⁶

Nisan 2017'de yapılan bir anayasa değişikliği ile önceki yargı kurulunun yapısı, oluşumu ve atanma yöntemleri kökten değiştirilmiş ve bu organın adı da Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) olarak değiştirilmiştir.¹⁵⁷ Şimdi on üç üyeden dördü Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. HSK'ya başkanlık eden Adalet Bakanı ve yardımcısı, re'sen üyedir. Kalan yedi üye TBMM17 tarafından atanmaktadır. Parlamento tarafından atanan tüm üyeler nitelikli çoğunlukla seçilir. Sonuç olarak, Konseyin tüm üyelerinin çoğunluğunun atanması, şu veya bu şekilde, şu anda hükümet tarafından kontrol edilmektedir. HSK'nın hiçbir üyesi hakimler veya savcılar tarafından seçilmemektedir.

Avrupa Konseyi'nin Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu), yargıyı yeniden yapılandıran anayasa değişikliklerini incelemiş ve “anayasa değişikliklerinin neden olacağı yargı ve savcılar üzerindeki etkin yürütme kontrolünün, Türk yargısının bağımsızlığı konusundaki çok uzun süreden beri devam eden endişeler bağlamında, durumu daha da sorunlu hale getireceği” sonucuna ulaşmıştır. Venedik Komisyonunun öngörüsüne uygun olarak, anayasa değişiklikleri aynı zamanda yürütme üzerindeki zaten yetersiz olan yargı denetimine ilişkin sistemi daha da zayıflatmıştır.¹⁵⁸

Türk yüksek mahkemeleri (Yargıtay ve Danıştay), 2011-2017 yılları arasında yapıları ve işleyişleri bakımından dört kez yapısal reforma tabi tutulmuştur. Hem Yargıtay hem de Danıştay'ın üye sayısı ve yapısı, 2011,¹⁵⁹ 2014,¹⁶⁰ 2016¹⁶¹ ve 2017¹⁶² yıllarında önemli ölçüde değişmiştir. 2011 ve 2014 yıllarında yapılan değişikliklerle Yargıtay üye sayısı 250'den 516'ya,

¹⁵⁵ Hâkimler ve Savcılar Kurulu, hâkim ve savcılarının kabulüne, atanmasına, nakillerine, terfilerine, disiplin cezalarına, görevden alınmalarına ve denetlenmesine karar verme yetkisine sahip, yargının teşkilatlanmasından sorumlu merkezi organdır.

¹⁵⁶ UHK, Rapor, Türkiye Yargı – Adalet Tehlikede, 2016, şu adreste bulunabilir: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2016/07/Turkey-Judiciary-in-Peril-Publications-Reports-Fact-Findings-Mission-Reports-2016-ENG.pdf>.

¹⁵⁷ 6771 Sayılı Kanun'a şuradan erişilebilir: <https://bit.ly/2IIIfuK>.

¹⁵⁸ Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu, Venedik Komisyonu, CDL-AD(2017)005-e, Türkiye - TBMM tarafından 21 Ocak 2017 tarihinde kabul edilen ve 16 Nisan'da Ulusal Referanduma sunulacak Anayasa değişikliklerine ilişkin görüş 2017, paragraf. 129.

¹⁵⁹ Habere şuradan erişilebilir: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/yargitay-ve-danistayda-daire-sayilarini-attiran-tasari-yasalasti-16982030>

¹⁶⁰ Habere şuradan erişilebilir: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/yuksekk-yargida-cemaate-fren>

¹⁶¹ Haberlere şuradan erişilebilir: https://www.ntv.com.tr/turkiye/yargitay-ve-danistay-uyeleriyeni-yargi-paketini-protesto-etti,OQGgmDIUVEyiXe-AR39izQ?_ref=infinite, <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1899437-cumhurbaskani-erdogan-yargitay-ve-danistay-kanunununu-onayladi>

¹⁶² 696 Sayılı KHK, <http://www.diken.com.tr/ne-yeni-yargi-ne-de-yargiya-son-darbe/>

Danıştay üye sayısı 95'ten 195'e yükseltilmiştir. 2016 yılında Yargıtay üye sayısı 200'e, Danıştay üye sayısı 90'a düşürülmüştür.¹⁶³

Ayrıca, HSK'nın yapısında yapılan değişiklikleri takiben, talebi olmaksızın tayin edilen hâkim ve savcılarının sayısı önemli ölçüde artmıştır. 2010 yılında 190 hâkim ve savcı tayin edilmişken, 9 Mayıs 2017¹⁶⁴ ve 3 Temmuz 2017¹⁶⁵ tarihli kararnamelerle, HSK iki aydan kısa bir sürede 1.815 hâkim ve savcının yerini değiştirmiştir. 25 Temmuz 2018'de HSK 3.320 hâkim ve savcıyı tayin etmiştir.¹⁶⁶ HSK, 31 Mayıs 2019¹⁶⁷ tarihli kararnameyle 3.722 hâkim ve savcının görev yerini değiştirmiştir.¹⁶⁸

Hâkimlerin iradeleri dışında kitlesel olarak tayin edilmeleri, yargının bağımsızlığını olumsuz etkilemiştir. Türk Hükümeti bile Yargı Reformu Stratejisinde keyfi ve irade dışı tayin edilmelerine karşı korumanın olmamasının bir sorun olduğunu fiilen kabul etmektedir.¹⁶⁹

Yürütmenin yargı üzerindeki haksız nüfuzu, 15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişiminin ardından daha da artmıştır. Mevcut hâkim ve savcılarının üçte biri, herhangi bir bireysel soruşturma veya savunma fırsatı olmaksızın görevden alınmıştır.¹⁷⁰ Kanun, bir hâkimin görevine son verilebilmesi için, Milli Güvenlik Kurulu'nun "devletin milli güvenliğine karşı faaliyette bulunmaya karar verdiği" bir "yapı, oluşum veya grup" ile sadece "irtibat" veya "iltisakı" olmasını yeterli kabul etmektedir.¹⁷¹ Olağanüstü hal resmi olarak Temmuz 2018'de sona ererken, Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun olağanüstü hal mevzuatı ile aynı kriterler kapsamında hâkim ve savcılarını görevden alma yetkisi, Temmuz 2018'de 7145 sayılı Kanun ile üç yıl daha uzatılmıştır. Temmuz 2021'de bu yetki bir yıl daha uzatılmıştır.

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, toplu işten çıkarmaların kalan hâkim ve savcılar arasında "korku atmosferi" yarattığını belirtmiştir.¹⁷² Başarısız darbe girişimi sonrasında terör suçlamasıyla tutuklanan bazı hakim ve savcılarla ilgili olarak, Avrupa İnsan Hakları

¹⁶³ 6110 Sayılı Kanun ile 2575 sayılı Kanun ile 2797 sayılı Kanunda Yapılan Değişiklik ve 01.07.2016 tarihinde kabul edilen 6723 sayılı Kanununun 12. ve 22. maddeleri, , <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/yargitay-ve-danistayda-daire-ve-uye-sayisi-artti-17017953>

¹⁶⁴ HSK açıklamasına şuradan erişilebilir: <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/files/Ek-1-09-05-2017.pdf>

¹⁶⁵ HSK açıklamasına şuradan erişilebilir: <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/files/EK%201-%202017%20Y%20c4%b1%20Adl%20c3%ae%20Yarg%20c4%b1%20Kararname%20Listesi.pdf>

¹⁶⁶ HSK açıklamasına şuradan erişilebilir: <https://www.hsk.gov.tr/Kararnameler/2018.aspx>

¹⁶⁷ HSK açıklamasına şuradan erişilebilir: <https://www.hsk.gov.tr/Kararnameler/2019.aspx>

¹⁶⁸ Habere şuradan erişilebilir: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/3-bin-722-hakim-ve-savcinin-gorev-yeri-degisti/1494318>

¹⁶⁹ Yargı Reformu Stratejisi, s. 33.

¹⁷⁰ Toplamda 4236 yargı mensubu atılmıştır, <http://bianet.org/bianet/siyaset/182400-ohal-de-yargi-kurumlarindan-ihraclar>

¹⁷¹ 667 Sayılı Olağanüstü Hal KHK'sının yargı mensuplarına karşı alınacak tedbirlere ilişkin 3. maddesi: "Terör örgütlerine veya Milli Güvenlik Kurulunca Devletin milli güvenliğine karşı faaliyette bulunduğu karar verilen yapı, oluşum veya gruplara üyeliği, mensubiyeti veya iltisakı yahut bunlarla irtibatı olduğu değerlendirilen Anayasa Mahkemesi üyeleri hakkında Anayasa Mahkemesi Genel Kurulunun salt çoğunluğunca; Yargıtay daire başkanı ve üyeleri hakkında Yargıtay Birinci Başkanlık Kurulunca; Danıştay daire başkanı ve üyeleri hakkında Danıştay Başkanlık Kurulunca; hâkim ve savcılar hakkında Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Genel Kurulunca ve Sayıştay meslek mensupları hakkında Sayıştay Başkanının başkanlığında, başkan yardımcıları ile Sayıştay Başkanı tarafından belirlenecek bir daire başkanı ve bir üyeden oluşan komisyonca meslekte kalmalarının uygun olmadığına ve meslekten çıkarılmalarına karar verilir."

¹⁷² *Abdullah Zeydan ve Diğerleri/Türkiye*, AİHM, Başvuru no. 25453/17 ve diğerleri, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri tarafından üçüncü taraf müdahalesi, Doc. CommDH (2017)33, 2 Kasım 2017, para. 35.

Mahkemesi bir dizi kararda - Baş/Türkiye,¹⁷³ Alparslan Altan/Türkiye¹⁷⁴ ve Turan ve diğerleri/Türkiye¹⁷⁵ - 429'dan fazla hakim ve savcının tutukluluğunu keyfi ve Türkiye'nin AİHS'nin 5. maddesi kapsamındaki yükümlülüklerine aykırı olduğuna karar vermiştir.

Ayrıca, toplu görevden almaların ardından çok sayıda yeni yargıcın görevlendirilmesi ihtiyacı ve bu tür birçok yeni üyenin görece deneyimsizliği ve olağanüstü hâl önlemlerinin, olağanüstü halin kendisinin sona ermesinden sonra bile yarattığı ek dava yükü, adalet sisteminin genel etkinliği, yeterliliği ve adilliği üzerinde oldukça olumsuz bir etki yaratmıştır. OHAL'in başlamasından bu yana 8.000'den fazla hakim ve savcı atanmış, hakim adaylarının stajları bitmeden atanabilmesi ve avukatların hakim olabilmelerinin kolaylaştırılması amacıyla atama şartları hafifletilmiştir.

Uluslararası Hukukçular Komisyonu ve İnsan Hakları Ortak Platformu, yaptıkları Ortak Açıklamada¹⁷⁶ adalete erişimi kısıtlayan aşağıdaki faktörleri belirlemişlerdir:

- belirsiz bir şekilde tanımlanmış suçların sivil topluma karşı kötüye kullanılması;
- ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüklerinin keyfi olarak kısıtlanması;
- yargı mensuplarının üçte birinin toplu olarak görevden alınması ve değiştirilmesi;
- hakimler, savcılar, avukatlar ve insan hakları savunucularının toplu olarak tutuklanmaları;
- yürütmenin yargı üzerindeki kontrolü;
- avukatlık mesleğinin bağımsızlığının baltalanması;
- ağır insan hakları ihlalleri için süregelen cezasızlık;
- Sulh ceza hakimliklerinin kararlarının uygun yargı denetimine tabi tutulmaması ve
- Ulusal İnsan Hakları Kurumu'nun kurumsal bağımsızlığının olmaması.

Yukarıda dile getirilen yapısal sorunların çoğu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin *Kavala/Türkiye*¹⁷⁷ ve *Selahattin Demirtaş/Türkiye (no.2)*¹⁷⁸ davalarında Sözleşme'nin 18. maddesinin ihlal edildiğine karar vermesine yol açmıştır. Yargı sürecinin kötüye kullanılması, Mahkeme'nin bu davalarda 18. maddeye ilişkin kararındaki ana unsurlardan birini oluşturuyordu.

B. Hukukun Üstünlüğü Sorunlarının Çevre Davaları ve Yolsuzluklara Etkisi

Yürütme üzerindeki yargı denetiminin yetersizliği, devlet kurumlarında yolsuzluğa elverişli bir ortam yaratır. Türkiye'nin farklı bölgelerinden çevre hakları savunucuları ile yapılan görüşmelerde, çevre uyuşmazlıklarında önemli bir sorun olarak devlet kurumlarında muvazaa, zimmete para geçirme, rüşvet biçimindeki yolsuzluklar sıklıkla gündeme getirilmiştir. Çevre

¹⁷³ *Baş/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 66448/17, 3 Mart 2020.

¹⁷⁴ *Alparslan Altan/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 12778/17, 16 Nisan 2019.

¹⁷⁵ *Turan ve Diğerleri/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 75805/16, 23 Kasım 2021

¹⁷⁶ Uluslararası Hukukçular Komisyonu ve İnsan Hakları Ortak Platformu, Türkiye'de İnsan Hakları İhlalleri Nedeniyle Adalete Erişim Durumuna İlişkin Ortak Açıklama, 17 Aralık 2020, <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2020/adresinden-ulaşılabilir-/12/ICJIHOP-JointStatement-2020-TR.pdf>

¹⁷⁷ *Kavala/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 28749/18, 10 Aralık 2019.

¹⁷⁸ *Demirtaş/Türkiye (no. 2)*, AİHM, Başvuru No. 14305/17, 22 Aralık 2020.

hakları savunucuları arasında, çevresel uyumsuzluklarda, hükümet yetkilileri ile müteahhit şirketlerin, karar alma süreçlerine katılma hakkından yararlandırılmayan yerel paydaşlara karşı işbirliği içinde hareket ettiğine dair artan endişeler söz konusudur.

Avrupa Konseyi tarafından devletlerin yolsuzlukla mücadele standartlarına uyumunu izlemek üzere kurulan Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu (GRECO), 2021 ara raporunda, “yargı bağımsızlığını zayıflatan temel yapısal değişikliklerin aynı zamanda yargıyı, yürütme ve siyasi güçler karşısında daha da az bağımsız bir görünüme soktuğunu” belirtmiştir.¹⁷⁹ GRECO, Türkiye'nin yolsuzlukla mücadele amacıyla yaptığı 22 tavsiyeden 19'una uymadığı sonucuna varmıştır.

Yolsuzlukla mücadele için çalışan uluslararası bir küresel kuruluş olan Uluslararası Şeffaflık Örgütü, 2016 yılı Türkiye raporunda şunları belirtmiştir: “yürütme ve yasama organlarının yolsuzlukla mücadele konusundaki rollerinde bu kadar kötü performans göstermeleri ve yolsuzlukla mücadele önlemleri ve iyi yönetişime öncelik vermemeleri endişe vericidir. (..) Temel bir sorun, yürütmenin yetkileri üzerinde çok sınırlı bir kontrolün olması ve resmi görevi kötüye kullanmanın nadiren kovuşturulması ve cezalandırılmasıdır. Yargı ne yolsuzluğa karşı caydırıcıdır ne de yolsuzluk iddialarını tam şeffaflıkla soruşturmakta etkilidir ve aslında kendisi ülkedeki en yozlaşmış kurumlardan biri olarak algılanmaktadır.”¹⁸⁰

Türkiye'deki çevre adaleti iddiaları ağırlıklı olarak barajlar, madenler, termal enerji tesisleri veya bu tesislerin ürettiği atıklar dahil olmak üzere inşaat ve altyapı projeleriyle ilgilidir. Çevreyi bozan inşaat projelerindeki yolsuzluk iddiaları son on yılda önemli ölçüde artmıştır.¹⁸¹

İnşaat ve altyapı endüstrileri, onları tipik olarak yolsuzluğa açık hale getiren belirli özelliklere sahiptir.¹⁸² Bu özelliklerden bazıları, hükümetler, müteahhitler, taşeronlar, danışmanlar ve tedarikçiler gibi çeşitli paydaşların bulunması, izlenmesi zor para akışları, her proje için izlemeyi zorlaştıran büyük ve özel bütçelerinin bulunması gibi hususlardır.¹⁸³ Yolsuzluğa açık mega inşaat projeleri bu nedenle güvenli, sürdürülebilir ve sağlıklı bir çevreden olma pahasına da olsa siyasi aktörler ve inşaat şirketleri için gelir elde etmede avantajlıdır.

Yürütmenin yargı üzerindeki haksız nüfuzu, çevre zararına neden olan yolsuzlukları mümkün kılar¹⁸⁴ ve çevre zararları neredeyse tüm durumlarda insan hakları ihlallerine sebep olur.

---

¹⁷⁹ Milletvekilleri, Hâkimler ve Savcılar Açısından Yolsuzluğun Önlenmesi Dördüncü Değerlendirme Turu, İkinci Ara Uygunluk Raporu Türkiye, Greco Tarafından 86. Genel Kurul Toplantısında kabul edilmiştir, (Strazburg, 26-29 Ekim 2020, para. 116, şu adresten ulaşılabilir: <https://rm.coe.int/fourth-evaluation-round-corruption-prevention-in-of-members-of/1680a1cac3>

¹⁸⁰ Uluslararası Şeffaflık, Ulusal Dürüstlük Sistemi Değerlendirmesi- Türkiye, Nisan 2016, https://images.transparencycdn.org/images/2016_NIS_Turkey_EN.pdf

¹⁸¹ Gündüz, Murat & Önder, Oytun. (2012). Türk İnşaat Sektöründe Yolsuzluk ve İç Dolandırıcılık. Bilim ve mühendislik etiği. 19. 10.1007/s11948-012-9356-9, Ayrıca : <https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/turkey/>, <https://m.bianet.org/bianet/environment/237525-report-pro-government-construction-company-to-start-new-project-in-natural-protected-area>, <https://bianet.org/english/environment/224117-cyanide-waste-facility-granted-positive-environmental-report-locals-intimidated>

¹⁸² Dünya Ekonomik Forumu, Altyapı ve Kentsel Kalkınma Endüstrilerinde Yolsuzlukla İlgili Saha Örneklerinden Öğrenilenler, Altyapı ve Kentsel Kalkınma Endüstrileri Proje Görev Gücü tarafından Yolsuzluğa Karşı Partnering Initiative (PACI) ile işbirliği içinde hazırlanmıştır, şu adresten ulaşılabilir: https://www3.weforum.org/docs/WEF_IU_PACI_2014_Learning_from_the_field.pdf

¹⁸³ İnşaat Projelerinde Yolsuzluk: Küresel Araştırmaların Bibliyometrik Analizi Zhao Zhai, Ming Shan, Amos Darko ve Albert P. C. Chan, Sustainability 2021, 13, 4400. <https://doi.org/10.3390/su13084400>

¹⁸⁴ Çevre davalarında mahkeme tarafından atanan bilirkişilerin tarafsızlığıyla ilgili iddialar, yürütmenin yargı üzerindeki olumsuz etkilerinden biri olarak değerlendirilebilir. Yargı üzerinde yürütmenin etkisi, hükümetle ilişkili

Dolayısıyla bağımsız yargının olmaması, çevreye verilen zararlar ve insan hakları ihlalleri bir kısır döngü oluşturmaktadır. Aşağıdaki bölüm, Türk hukuk sisteminde çevreye verilen zararı ve insan hakları ihlallerini kolaylaştıran pratik yasal engelleri açıklamaya çalışacaktır.

C. Çevreye zarar veren ve insan hakları ihlallerine yol açan çevre davalarında adalete erişimle ilgili sistemik sorunlar

Türkiye'de çevre davalarında adalete erişimi engelleyen bir takım sistemik sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar genellikle çevresel zararlara ve insan hakları ihlallerine yol açmaktadır. Bu sorunların bir kısmı bazı yasal düzenlemelerin değiştirilmesi ile çözülebilecekken, bütüncül bir yaklaşım ve yapısal reformlar gerektiren bazı sorunlar da bulunmaktadır.

i. Mahkeme kararlarının uygulanmaması

Yürütme makamlarının yargı organlarının kararlarına saygı duyma ve bunları yerine getirme ödevi hukukun üstünlüğünün temel bir gereğidir. *BM Yargı Bağımsızlığına İlişkin Temel İlkeler'in 4. İlkesi*, siyasi makamların ve diğerlerinin yargı kararlarını değiştirmesini ya da uygulamamasını yasaklamıştır.

*Okyay ve Diğerleri/Türkiye*¹⁸⁵ ve *Taşkın ve Diğerleri/Türkiye*¹⁸⁶ davalarında, yetkililerin termik santrallerin durdurulmasına ve bir altın madenin faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin mahkeme kararlarını uygulamayı reddetmelerine ilişkin olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi şunları belirtmiştir: mahkeme kararlarının uygulanmaması, hukukun üstünlüğü ve hukuki belirlilik ilkesine dayanan hukuka dayalı bir devlet ilkesini olumsuz etkiler. Eğer bir Sözleşmeciler Devleti hukuk sistemi nihai bağlayıcı bir yargı kararının bir tarafın zararına olarak işlevsiz kalmasına izin veriyorsa, AİHS'nin 6. maddesi kapsamında güvence altına alınan mahkemeye erişim hakkı anlamsız hale gelecektir. Bu ilke, idari işlemler bağlamında bir davacının medeni hakları açısından belirleyici sonuçları olan bir uyuşmazlık açısından daha da büyük bir öneme sahiptir. Her iki davada da Avrupa Mahkemesi, yetkililerin idare mahkemesi kararını öngörülen süreler içinde uygulamamalarının 6 (1) maddede güvence altına alınan mahkemeye erişim hakkını etkisiz hale getirdiğine karar vermiştir.

Çevre davalarında yerel mahkeme kararlarının uygulanmamasına ilişkin davalarda Strazburg Mahkemesi'nin açık kararlarına rağmen, çevre ve insan hakları savunucuları ile yapılan görüşmelerde sıklıkla mahkeme kararlarının uygulanmaması veya engellenmesi sorunundan söz edilmiştir.

Türkiye'de çevre uyuşmazlıklarında, idari makamlar veya ticari işletmeler tarafından mahkeme kararlarına uyulmadığı durumlar giderek artmaktadır. İdare mahkemelerinin verdiği

---

üçüncü tarafları, yargı mensuplarını ve yargı tarafından atanan uzman tanıkları etkilemeye teşebbüs etmeye teşvik eder. Örneğin Kanal İstanbul projesinin çevresel etki değerlendirmesiyle ilgili bir davada, atanan kuruldan bir uzman tehdit edildiğini iddia ederek davadan çekilmiştir. <https://bianet.org/english/law/237800-objection-to-panel-of-experts-in-canal-istanbul-case>, <https://bianet.org/english/local-goverment/238333-canal-istanbul-expert-claims-to-be-threatened-after-not-making-changes-in-report>.

¹⁸⁵ *Okyay ve Diğerleri / Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 36220/97, 12 Temmuz 2005, para. 70-75.

¹⁸⁶ *Taşkın ve Diğerleri / Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 46177/99, 10 Kasım 2004, para. 135-138. Ayrıca bkz. *Öçkan ve Diğerleri/Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 46771/99, 28 Mart 2006; *Lemke / Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 17381/02, 05 Haziran 2007; *Genç ve Demirgan / Türkiye*, AİHM, Başvuru No. 34327/06, 10 Ekim 2017.

“yürütmeyi durdurma”¹⁸⁷ kararları sistematik bir şekilde göz ardı edilmektedir.¹⁸⁸ “Yürütmeyi durdurma” kararları, örneğin zehirli atık yaymayı, ağaçları kesmeyi veya doğal habitata zarar vermeyi içerebilecek faaliyetleri durdurmak için verilebilecek ara emirlerdir. Bu mahkeme kararlarına uyulmaması, çevreye onarılamaz zararlar vermekte, yargı sürecini sonuçsuz hale getirmektedir.

İdari makamların, bir inşaat projesine devam etmek için ikinci veya üçüncü bir idari karar vererek idari işlemi iptal eden bir mahkeme kararının uygulanmasını engellediği durumlar da vardır. Bu hukuka aykırı yöntemler, çevresel suiistimallerin önlenmesinde yargı denetimi sürecini fiilen etkisiz hale getirmektedir.¹⁸⁹

İnsan Hakları Ortak Platformu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının uygulanmasının izlenmesinden sorumlu Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne sunduğu Kural 9¹⁹⁰ bildiriminde, *Taşkın ve Diğerleri*¹⁹¹ kararından bu yana Türkiye'deki davalarda idare mahkemesi kararlarının sonuçsuz kalmasına yönelik sistemik bir sorun olduğunu gözlemlemiştir. Sunum, uzun süredir icrası devam eden *Taşkın ve Diğerleri* davasının bile iyi niyetle gerektiği gibi uygulanmadığını göstermektedir. *Taşkın ve Diğerleri* öncü kararı ve benzer nitelikteki mükerrer kararların uygulanmasındaki gelişmeler, altın madencilik şirketinin, idare mahkemeleri tarafından şirketin faaliyetlerinin hukuka aykırı bulunduğu her durumda, yeni olumlu çevresel etki değerlendirme (ÇED) raporları alabildiğini ve uygulayabildiğini göstermektedir. Şirket 18 Şubat 2009'da yeni bir ÇED raporu olarak *Taşkın* davasındaki kararı dolanmayı başarmıştır. 25 Nisan 2017'de İzmir 3. İdare Mahkemesi 2009 ÇED olumlu raporunu iptal etmiş ve İzmir Valisi maden şirketinin ruhsatını iptal ederek faaliyetlerinin 18 Temmuz 2017 tarihinden itibaren 30 gün içinde kapatılacağını bildirmiştir. Ancak şirket, Türk yasalarına göre bir şirketin faaliyetlerinin yerel mahkemelerce hukuka aykırı olduğu tespit edilmiş olmasına rağmen, yeni ÇED raporları almasını engelleyen hiçbir hüküm bulunmadığından yeni bir ÇED raporu alabilmiştir. Aslında, bu uygulamaya iç hukuk çerçevesinde ve özellikle 2009/7 sayılı Genelgeyle açıkça izin verilmektedir.¹⁹²

---

¹⁸⁷ Bkz. İdari Yargılama Usulü Kanununun 27 nci maddesinin 2 nci fıkrası: “Danıştay veya idari mahkemeler, idari işlemin uygulanması halinde telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ve idari işlemin açıkça hukuka aykırı olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi durumunda, davalı idarenin savunması alındıktan veya savunma süresi geçtikten sonra gerekçe göstererek yürütmenin durdurulmasına karar verebilirler.”

¹⁸⁸ İzmir İdare Mahkemesi'nin yürütmeyi durdurma kararına rağmen Seferihisar'da Jeotermal Enerji Santrali inşaatı sırasında zeytin ağaçları kesilmiştir. <https://listelist.com/orhanli-zeytin-agaclari-katliami/>, Muğla İdare Mahkemesi'nin yürütmeyi durdurma kararına rağmen Yeniköy Kemerköy termik santrali ören yerinde faaliyetlerine devam etmiştir. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/akbelen-ormanlarına-mahkeme-kararına-ragmen-is-makineleri-soktular-1864357>,

¹⁸⁹ Siirt İl Meclisi, Zorava nehri üzerinde hidroelektrik santral projesine devam etmek amacıyla, projenin çevresel etki değerlendirmesinin iptali kararının önüne geçmek için imar planını değiştirmiştir. <https://www.evrensel.net/haber/440890/siirtte-danistayin-durdurdugu-hes-icin-imar-degisikligi-yapildi>, Sivas Belediye Başkanı Gökpınar göl alanı için ikinci imar planını onaylamıştır, <https://bianet.org/bianet/cevre/235668-sivas-valiligi-gokpinar-gol-icin-bir-imar-planini-daha-onayladi>

¹⁹⁰ Kural 9 Sunumu”, sivil toplum tarafından Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bir kararının uygulanması hakkında bilgi sağlayan bir sunumdur.

¹⁹¹ İHOP'un Kural 9.2 Sunumu (Taşkın ve diğerleri dava grubu / Türkiye, Başvuru No. 46117/99) [https://hudoc.exec.coe.int/eng/?i=DH-DD\(2020\)425E](https://hudoc.exec.coe.int/eng/?i=DH-DD(2020)425E)

¹⁹² Çevre ve Orman Bakanlığı'nın ÇED Yönetmeliği'nin uygulanması hakkında 2009/7 sayılı Genelgesi, ÇED'in belirli bir bölümünün hukuka aykırı olduğunun tespit edilmesi durumunda, tüm işlemleri baştan tekrarlamadan ilgili eksikliğin düzeltilmesiyle yeni bir ÇED raporu hazırlanabileceğini belirtmektedir. Genelgeye şu adresten ulaşılabilir: https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/2009-7_say-l-_genelge-20180729174058.pdf.

Danıştay, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Taşkın ve diğerleri kararını uygulamak yerine, davacıların karar alma sürecine her türlü katılımını dışlayan süreçlerle şirketler tarafından temin edilen yeni ÇED raporlarını onaylayarak bu uygulamaya da izin vermiştir.¹⁹³

ii. İvedi yargılama usulü ve acele kamulaştırmalar

Çevre davalarında adalete erişimin engellenmesinin bir başka nedeni de dilekçe sürelerinin kısaltılması ve yürütmenin durdurulması taleplerinin itirazsız sonuçlandırılması suretiyle yargılama sürelerinin kısaltılması amaçlayan hızlandırılmış yargılama usulü olan ivedi yargılama usulünün uygulanmasıdır. İvedi yargılama usulü, 2014 yılında 2577 sayılı Kanun'da yapılan bir değişiklikle uygulamaya konmuştur. 2577 sayılı Kanunun 20/A (1) (e) maddesine göre, “9 Ekim 1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu uyarınca idari yaptırım kararları hariç çevresel etki değerlendirmesi sonucu alınan kararlar” ivedi yargılama usulüne tabidir. Aynı hükmün (b) bendine göre acil kamulaştırma işlemleri de ivedi yargılama usulüne tabidir.

İvedi yargılama usulünde, ilk inceleme yedi gün içinde yapılmalıdır. Dilekçe ve eklerinin aynı süre içinde idareye bildirilmesi zorunludur. İdarenin savunma hazırlama süresi dava dilekçesinin tebliğinden itibaren on beş gün olup bu süre sadece bir kez ve on beş günden fazla olmamak üzere uzatılabilir. Ancak bu usulün çevre davalarına ilişkin en önemli eksikliği yürütmenin durdurulması kararlarına ilişkindir. 20/A maddesine göre yürütmenin durdurulması talebine ilişkin verilecek kararlara itiraz edilemez. Çoğu durumda, kısaltılmış süreler ve yürütmenin durdurulması taleplerini reddeden kararların yargı denetiminin engellenmesi, uygun yargı denetimi olmadan hızlandırılmış ve ivedi davalara neden olmaktadır.

“Acele kamulaştırma”, belirli olağanüstü koşulların bulunması halinde idarenin şahıslara ait taşınmazlara derhal el koymasına olanak tanıyan istisnai ve hızlandırılmış bir usuldür. İdari makamın talebi üzerine taşınmaz mallara el konulmasına izin veren mahkeme kararıdır. 2942 sayılı Kanunun (Kamulaştırma Kanunu) 27. maddesi acil kamulaştırma kararı verilebilecek olağanüstü durumları saymaktadır. Birincisi, Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanununa dayanan milli güvenlik mülahazalarıdır. İkinci olarak, özel kanunlarda öngörülen olağanüstü haller nedeniyle gerekli görüldüğü takdirde “acil kamulaştırma” uygulanabilir. Örneğin, Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun'un 6'ncı maddesinin ikinci fıkrası uyarınca maliklerinin üçte iki çoğunluğu ile karar verilmediği takdirde, söz konusu taşınmaz derhal kamulaştırılabilir.

Bir yerde yıkım yapmak, elektrik santralleri, otoyollar, kanallar, madenler inşa etmek ve bir bölgeden yerel sakinleri tahliye etmek gibi nedenlerle giderek daha fazla acele kamulaştırma usulüne başvurulmaktadır.¹⁹⁴ Uygulamada, bu hızlandırılmış kamulaştırma süreci, köylerin nüfusunu zorla taşımak veya köylüleri evlerini ve arazilerini satmaya ikna etmek için de kullanılmaktadır. Çoğu durumda, acil kamulaştırmalar, mülkiyet hakkının yanı sıra

¹⁹³ Davanın bu ikinci turunun özeti ile ilgili olarak bkz. <https://www.evrensel.net/haber/327041/bergama-altin-madeni-muhurlendi-ama-yeni-izin-yolda>.

¹⁹⁴ Haberlere şuradan erişilebilir: <https://www.aljazeera.com/news/2021/6/17/the-quarry-Detection-turkeys-pristine-paradise-valley> , <https://www.raillynews.com/2021/09/The-urgent-expropriation-decision-has-been-published%2C-the-fields-will-lead-to-the-canal-istanbul/> , <https://bianet.org/english/environment/226304-locals-struggle-against-mining-company-in-konya-can-anybody-hear-us> , <https://bianet.org/english/environment/249274-president-issues-urgent-expropriation-decrees-for-regions-affected-by-floods-wildfires> , <https://www.raillynews.com/2020/11/Urgent-expropriation-will-be-made-for-the-northern-marmara-highway-in-5-districts-in-istanbul/> .

UESKHS'nin 11(1) maddesinde güvence altına alınan konut hakkına müdahale teşkil eder. Örneğin 2018 yılında bölgedeki kömür madenlerinin genişletilmesiyle birlikte Muğla'nın İkizköy köyü kamulaştırılarak tahliyelere başlanmıştır. Birçok İkizköylü, birkaç kilometre ötedeki Karaadam yakınlarındaki tarım alanlarına yerleşmek zorunda kalmıştır. Ancak madenlere verilen ruhsat o kadar geniş bir alanı kapsamaktadır ki, köylülerin yerleştiği bölge de maden ruhsat sahası içinde kalmaktadır.¹⁹⁵ Birçok köylü, maden projeleri için acele kamulaştırmalar nedeniyle evlerini terk etmeye zorlandıklarını belirtmiştir.¹⁹⁶ Bir diğer örnek ise Rize'nin İkizdere ilçesinde taş ocağı yapılmasına karşı çıkan köylülerin acele kamulaştırma kararı ile evlerini satmaya zorlanarak yıkıma başlanmasıdır.¹⁹⁷

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 7' Nolu Genel Yorumu, arazi hakları, baraj inşaatı veya diğer büyük ölçekli enerji projeleri gibi altyapı ve kalkınma projeleriyle ilgili çatışmalarla bağlantılı olarak arazi edinme tedbirleri ile birlikte uygulanan tahliyelerin, zorla tahliyeler olarak kabul edileceğini belirtmektedir.¹⁹⁸ Zorla tahliye yasağı, konut hakkını doğrudan etkileyen bir boyutu olup, tahliye ister Devlet isterse üçüncü aktörler tarafından yapılmış olsun, ihlallere karşı mahkemede itiraz edilebilir.¹⁹⁹ Tahliye sadece barınma hakkını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda koşullara bağlı olarak “yaşam hakkı, kişi güvenliği hakkı, özel hayata, aileye ve konuta müdahale etmeme hakkı ve mülkiyet hakkını” da etkileyebilir.²⁰⁰ Keyfi olmaması için tahliyelerin kesin, adil ve açık bir prosedüre uygun olarak, ve etkilenen kişilerle gerçek bir istişare fırsatı vermek suretiyle, makul bir süre içinde bilgilerin sunulması²⁰¹ ve tahliye planlanan tarihten önce etkilenen tüm kişilere makul bir bildirimde bulunularak gerçekleştirilmelidir. Tahliye edilen kişilere etkili yasal yollara başvurma imkanı tanınmalı ve mümkünse, mahkemelerden giderim talep etmesi için ihtiyacı olan kişilere adli yardıma erişim sağlanmalıdır.²⁰²

iii. Çevre davalarında yüksek bilirkişi ücretleri

Mahkeme harçlarının aşırı olması durumunda, mahkemeye erişim hakkı fiilen zarar görecektir. Türk hukukunda iki tür idari dava vardır:

i. İdari işlemlerden hukuki menfaatlerinin olumsuz etkilendiği ileri sürerek işlemin yetki, şekil, sebep, konu veya amaç unsurlarından birinin hukuka aykırılığı nedeniyle iptalini talep edenlerin açtığı iptal davaları;

¹⁹⁵ Haberlere şuradan erişilebilir: <https://www.evrensel.net/haber/439937/akbelen-ormaninindan-mudahaleyle-cikarilan-koyluler-limaki-degil-ormani-koruyun> .

¹⁹⁶ Ayrıca mermer ocağından dökülen molozların neden olduğu heyelan riski nedeniyle evleri boşaltılan Isparta Yeşilyurt köylüleri de kışı yakınlarının evlerinde geçirmiştir. <https://yesilgazete.org/mermer-ocagi-yuzunden-magdur-olan-koyluler-kisi-evlerinden-uzakta-gecirdi/> .

¹⁹⁷ Haberlere şuradan erişilebilir: <https://m.bianet.org/english/environment/244144-sell-your-land-pro-government-company-threatens-villagers-with-expropriation>

¹⁹⁸ 7 No'lu Genel Yorum, Yeterli barınma hakkı: zorla tahliyeler, ESKHK, BM Bel. HRI/GEN/1/Rev.9 (Cilt I), 20 Mayıs 1997.

¹⁹⁹ İbid., para. 8.

²⁰⁰ İbid., para. 4.

²⁰¹ Bakınız, Miloon Kothari, “Kalkınma temelli tahliyeler ve yerinden edilmelere ilişkin Temel İlkeler ve Kılavuzlar”, Yeterli yaşam standardı hakkının bir bileşeni olarak yeterli barınma konusunda Özel Raportörün Yıllık Raporu içinde, BM Bel. A/HRC/4/18, 5 Şubat 2007, Ek 1.

²⁰² ESKHK, Genel Yorum No. 7, op. cit. para. 15.

ii. İdari işlem ve eylemler nedeniyle şahsi haklarının doğrudan ihlal edildiğini ileri sürülenler tarafından açılan tam yargı davaları.

Çevresel haklar genellikle birinci tür davalarda gündeme gelir.

İptal davalarında mahkeme harçları genellikle makuldür. Bununla birlikte, çevre davaları genellikle projenin çevre üzerindeki etkisi hakkında bilimsel bir araştırma gerektirdiğinden, idari mahkemeler genellikle idari işlem aleyhine açılan davayı incelemek için bilirkişi heyetleri görevlendirir. Çevre hakları savunucuları ile yapılan görüşmelerde, çevre uyumsuzluklarında adalete erişimi engelleyen nedenler arasında mahkeme işlemlerindeki yüksek ve mükerrer masraflar gündeme getirilmiştir.

İdari Yargılama Usulü Kanununa göre, Kanunun kendisinde doğrudan ve özel bir hüküm bulunmayan konularda Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu hükümleri uygulanır. Bilirkişilerin atanması, İdari Yargılama Usulü Yasası'nda yer almayan böyle bir konudur. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na göre bilirkişi giderleri öncelikle davacıların yatırdıkları avanslardan karşılanmaktadır. Mahkemeler, raporlardaki tutarsızlığı gidermek için veya taraflardan birinin birinci rapora itiraz etmesi üzerine yeni bilirkişilerin görevlendirilmesine karar verebilir. Bazı durumlarda, bu ücretler o kadar yüksek ve mükerrerdir ki, çevreyi tehlikeye atan projelere karşı dava açma konusunda bireylere ve STK'lara aşırı yük bindirmektedir. İnşaat şirketleri ile yerel halk arasındaki finansal eşitsizliğin sonucu olarak, çevreye zararlı projeler için tekrarlanan bilirkişi incelemeleri şirketler tarafından yerel halkı finansal olarak tüketmek amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır.

iv. Yargı makamları tarafından “menfaat” kavramının dar yorumlanması

Türk idare mahkemelerinin mevcut içtihadında, dava açma koşulu olan “menfaat” kavramının dar bir yorumu benimsenmekte ve bu durum çevre ihtilaflarında birçok kişinin dava açma ehliyetini fiilen ortadan kaldırmaktadır.

Türk idare hukukuna göre, idari işlemler aleyhine iptal davası, işlemde menfaati etkilenen kişiler tarafından, işlemin yetki, şekil, sebep, konu ve amaç unsurlarından birinde bulunan bir veya birden fazla hukuka aykırılık iddiasıyla açılabilir.²⁰³ Bu ifade, çıkarları idari işlemlerden etkilenen herkesin iptal davası açabileceğini düşündürmektedir. Ancak, “menfaat” terimi tam yargı davası açmak için gerekli olan “hak” kavramından daha geniş olmakla birlikte, geniş bir şekilde yorumlanmamaktadır. Vatandaş olsun ya da olmasın (dava açmak isteyen) herkes, menfaatlerinin idari işlem veya eylemlerden etkilendiğini kanıtlamak zorundadır. Türk idare mahkemeleri tarafından “menfaat” kavramının yorumlanması, yabancı kişilerin idare mahkemelerinde bir dava açarak başarılı bir şekilde esasını takip edip edemeyeceğine karar vermede belirleyici bir faktördür.

Davanın sübjektif taraf ehliyeti şartlarını yerine getirebilmesi için, bir iptal davasında davacıların hukuken tanınan, güncel ve kişisel bir menfaatinin bulunması gerekir. Hukuken tanınan bir menfaat, kanunla korunan bir menfaattir. Başka bir deyişle, iptal davasında kanuna göre talep edilemeyen menfaatler ileri sürülemez.

İdari davaların temyiz mahkemesi olan Danıştay, ilk içtihatlarında menfaat kavramını geniş yorumlamış ve çevresel, kültürel ve tarihi değerlerin korunmasına ilişkin konularda Türkiye'nin

²⁰³ İdari Yargılama Usulü Kanunu, madde 2(1) (a).

yargı yetkisine tabi olan tüm bireyleri ilgili taraf olarak kabul etmiştir. Bu Anayasanın ve Çevre Kanunu'nun metninden kaynaklanmaktadır. Anayasa'nın 56. maddesinde “[h]erkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı vardır. Doğal çevreyi iyileştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirliliğini önlemek Devletin ve vatandaşların görevidir” hükmüne yer verilmiştir. Çevre Kanunu'nun 30. maddesi ayrıca çevreye zarar veren faaliyetlerden haberdar olan herkese, idari makamlardan gerekli tedbirlerin alınmasını ve ilgili faaliyetlerin durdurulmasını talep etme hakkı tanımaktadır.²⁰⁴

Danıştay'ın erken dönem içtihatları, başvuru sahipleri için nispeten olumlu olan bu öznel taraf ehliyetine ilişkin yaklaşımı desteklemiştir.²⁰⁵ Danıştay, 2015'ten sonra yaklaşımını büyük ölçüde değiştirerek öznel taraf ehliyetinin kapsamını önemli ölçüde daraltmıştır. 2015 yılında çevresel etki değerlendirmesi olmayan bir hidroelektrik santrali inşaatıyla ilgili bir davada Danıştay, derneğin tüzüğündeki amaçlarının komşu belediye alanıyla sınırlı olması nedeniyle bir derneğin sübjektif taraf ehliyetinden yararlanmayacağına karar vermiştir.²⁰⁶

2016 yılında, bir cevher zenginleştirme tesisinin çevresel etkilerine ilişkin bir davada Danıştay, çevre aktivistlerinin dava açmakta menfaatinin olmadığına karar vermiştir. Mahkeme, davacıların tesisin kurulduğu alanla doğrudan bağlantıları olmadığı için taraf ehliyetlerinin bulunmadığına karar vermiştir. Danıştay, 2011 öncesi yerleşik içtihadının²⁰⁷ aksine, imar planının iptalini talep edebilmek için davacıların söz konusu alanda bir mülkünün bulunması, orada ikamet etmesi veya orada doğmuş olması gerektiğine karar vermiştir. Vatandaşlık tek başına, çevreye zarar verebilecek projeler aleyhine dava açabilmek için artık yeterli değildir.²⁰⁸ İdare mahkemeleri, şahıs ile maden veya enerji projelerinin gerçekleştiği yer arasında doğrudan bir bağlantı aramaktadır. Bu nedenle, vatandaşların çevresel etkiler ile aralarında doğrudan bireysel bir bağlantı kanıtlayamadığı davalar, tipik olarak, dilekçe sahibinin davada yasal bir menfaati olmadığı gerekçesiyle reddedilmektedir.²⁰⁹

Danıştay içtihatlarındaki bu ani ve keskin dönüş, çevreyi etkileyen uygulamalara karşı dava açmaya yönelik meslek kuruluşlarının taraf ehliyetine ilişkin kararlarda da görülmektedir. Danıştay'ın erken dönem içtihadında, çevresel değerler tüzel kişiler de dahil olmak üzere herkesi ilgilendirdiği için, Barolar ve Mimar Odaları gibi tüzel kişilerin çevre davaları açmada menfaati olduğuna karar karar vermiştir.²¹⁰ Daha önceki içtihatlarına rağmen, 2015'ten sonra

---

²⁰⁴ Hatta bazı bilim adamları bu hükme dayanarak çevre davalarında sübjektif taraf ehliyet şartı aranmaması gerektiğini iddia etmişlerdir. Nükhet Turgut, Çevre Hukuku, s.292; Yasemin Özdek, “İptal Davasında Menfaat Koşulu”, Amme İdaresi Dergisi, C.24, 1991, s.112.

²⁰⁵ Örneğin 2001 yılında, tarihi bir kişinin cenazesinin bir caminin haziresine defnedilmesine ilişkin bir davada Danıştay, kültür ve tabiat varlıklarının korunması için dava açmakta her vatandaşın menfaati olduğuna karar vermiştir. Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, 19.10.2001, 2001/415E, 2001/737K. Görüleceği üzere bu yaklaşım 2010 Anayasa Referandumundan sonra değişmiştir. Ancak Danıştay'ın bazı daireleri bu yaklaşımı 2015 yılına kadar sürdürmüştür. Örneğin bkz. Danıştay 10. Daire, 20.11.2012, E.2012/703, K.2012/5849.

²⁰⁶ Danıştay, 14. Daire, 2013/3910E,2015/7841K,22.10.2015

²⁰⁷ Danıştay 10. Daire, 13.10.1992, Dava No. 1990/4944, D. No. 1992/3569; Danıştay, İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, 19.10.2001, Dava No. 2001/415, D. No. 2001/737; Danıştay, İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, 6.10.2005, Dava No. 2004/3, D.N. 2005/2371

²⁰⁸ Danıştay 6. Daire, 2015/1575E, 2016/124K, 25.01.2016

²⁰⁹ Rize İdare Mahkemesi E.2017/503, K. 2018/653; Rize İdare Mahkemesi E. 2018/11, K. 2018/808.

²¹⁰ Örneğin, 2014 yılında Danıştay İdari Büyük Dairesi, bir Baro'nun Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği'nde yapılan bir değişikliğe karşı dava açmada menfaati olduğunu tespit etmiştir. Danıştay 10. Daire, 2012/703E, 2012/5849K, 20.11.2012, Danıştay, 14. Daire, 2011/13742E, 2011/796K, 21.09.2011 ve Danıştay İdari Büyük Dairesi, 2012/ 52E, 2014/91K, 27.01.2014

Danıştay aksi yaklaşımı tercih etmiş ve defalarca Barolar, Mühendis ve Mimar Odalarının çevre konularında dava açma yetkilerinin bulunmadığına karar vermiştir.²¹¹

Meslek örgütleri, kendi çalışma alanlarında uzmanlık biriktiren demokratik bir sivil toplumun ayrılmaz unsurlarıdır. Bu kurumların çevresel meselelerde dava açma yetkilerinin bulunmadığına karar vermek ve sübjektif taraf ehliyetini bir yerle doğrudan bağlantısı olan kişilere sınırlamak, iklim krizinin yaygın etkilerinin göz ardı edilmesi ve birçok kişi için adalete erişim imkanının ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir.

v. Anayasa Mahkemesi Önünde Taraf Ehliyeti

Türkiye Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunabilmek için, başvuru sahipleri: (i) haklarının hem Anayasa hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ortak bir şekilde tanındığını;²¹² ve (ii) ihlale²¹³ yol açtığı ve Anayasaya aykırılık teşkil ettiği²¹⁴ ileri sürülen fiil veya ihmalden dolayı doğrudan ve kişisel olarak etkilendiklerini kanıtlamaları gerekir. Bu koşulların tamamının birlikte sağlanmış olması gerekir.

Anayasa Mahkemesi, Sözleşme'de güvence altına alınmamış olan anayasal hakların bireysel başvuru konusu olamayacağına karar vermektedir. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile çevre hakları da dahil olmak üzere birtakım haklar AİHS tarafından doğrudan korunmadığından 56. madde bireysel başvuru kapsamına girmemektedir.²¹⁵ Sera gazlarının salınımından kaynaklananlar da dahil olmak üzere çeşitli çevresel risklere ilişkin iddialar, AİHS'nin yaşam hakkı ile özel hayata ve aile hayatına saygı haklarını güvence altına alan 2. ve 8. Maddelerinin kapsamına girebilir.

Sonuç olarak, çevreye ilişkin başvurular ancak Anayasa'nın ilgili haklarına, yani ya 17. maddesine (kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığına) ya da 20 (özel hayatın gizliliği) ve/veya 21 (konut dokunulmazlığı)²¹⁶ maddeleri kapsamında Anayasa ve AİHS'in ortak koruma alanına dahil oldukları ölçüde Anayasa Mahkemesi önünde incelenebilir. Bu hakların kapsamına girmeyen iddialar, bireysel başvuru açısından Anayasa Mahkemesinin konu bakımından (*ratione materiae*) yargı yetkisi kapsamına girmez.

Ayrıca başvuru sahiplerinin kişisel ve doğrudan mağduriyet koşulunu da yerine getirmiş olmaları gerekir. Anayasa Mahkemesi, idare mahkemeleri önündeki hukuki menfaat kavramının,

²¹¹ Mahkeme, 2015'ten sonra birçok kez, örneğin arkeolojik alanların kamulaştırılmasına veya ormanlık alanların özel şahıslara kiralanmasına karşı meslek kuruluşlarının dava açmakta menfaatlerinin olmadığına karar vermiştir. Danıştay 6. Daire, 2016/11534E, 2018/1580K, 27.02.2018 ve 13. Daire, 2013/2763E., 2019/306K, Danıştay 6. Daire, 2014/9027E, 2015/103K, 22.01.2015, Konsey Danıştay, 14. Daire, 2013/3910E, 2015/7841K, 22.10.2015, Danıştay 6. Daire, 2015/7800E, 2016/231K, 27.01.2016.

²¹² Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı ile ilgili olarak, 6216 sayılı Kanun'un 45. maddesinde "Herkes, Anayasa ile güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerden Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türkiye'nin taraf olduğu ek protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir."

²¹³ 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanununun 46 (1) maddesi "Bireysel başvuru ancak ihlale yol açtığı ileri sürülen işlem, eylem veya ihmali nedeniyle güncel ve kişisel hakları doğrudan etkilenenler tarafından yapılabilir. (2) Kamu tüzel kişileri bireysel başvuru yapamaz. Özel hukuk tüzel kişileri, sadece tüzel kişiliğe ait haklarının ihlal edildiği gerekçesi ile bireysel başvuruda bulunabilirler. (3) Yalnızca Türk vatandaşlarına tanınan haklarla ilgili olarak yabancılar, bireysel başvuruda bulunamazlar."

²¹⁴ 6216 sayılı Kanununun 46 (1) maddesi ve Anayasa Mahkemesinde, *Tezcan Karakuş Candan ve Diğerleri.*, Başvuru no:2014/5809,10/12/2014, Resmî Gazete Tarih-No:4/4/2015-29316, paragraf 17.

²¹⁵ Bkz diğerleri arasında, *Binali Özkaradeniz ve Diğerleri Başvurusu*, no. 2014/4686, 1.2.2018, para. 45.

²¹⁶ *Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Sadan Karlık Başvurusu*, Başvuru No: 2013/6587, 24/3/2016, para. 43

anayasal bireysel şikâyetlerde karşılanması gereken mağduriyet kavramıyla eşanlamlı olmadığına karar vermiştir. Bireysel başvuru açısından mağdur statüsü kavramı, hukuki menfaat kavramından bağımsızdır ve idare hukuku davalarındaki hukuki menfaat kavramından daha dar olabilir.²¹⁷ Başvurucunun hukuki menfaati olduğu gerekçesiyle idare mahkemeleri tarafından kabul edilen bir dava, başvurucunun Anayasa Mahkemesi önünde mağduriyet kriterlerini karşılamadığı gerekçesiyle kabul edilemez bulunabilir.

Herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını koruyan 56. maddenin aksine, 17., 20. ve 21. Maddeler, ihlalden şikâyet eden kişi ile kişisel ve doğrudan bağlantı gerektiren hakları korumaktadır. Anayasa Mahkemesi, bir başvurunun kişi bakımından (*ratione personae*) yetki açısından kabul edilebilir olduğuna karar vermek için en az iki ön koşul aramaktadır: (i) başvurucunun güncel bir hakkı, kamu makamlarının ihtilaf konusu fiili veya ihmali nedeniyle ihlal edilmiş olmalıdır ve (ii) başvuru sahibi ihlalden “kişisel olarak” ve “doğrudan” etkilenmiş olmalıdır.²¹⁸

Buna ek olarak, Mahkeme, bir bireysel başvuruyu incelemek için zarar açısından belirli bir ağırlık derecesi aramaktadır. Mahkeme, bir başvurunun bu ağırlık koşulunu karşılayıp karşılamadığına karar verirken, çevre etkisinin süresi ve yoğunluğu ile birey üzerindeki fiziksel ve ruhsal etkilerini her davada ayrı ayrı inceler.

Bu değerlendirmede en önemli faktör, başvuru sahibinin çevresel zarar kaynağına fiziksel yakınlığıdır.²¹⁹ Bu nedenle, *Ertuğrul Barka ve Diğerleri* başvurusunda, maden işletmesinin yapıldığı ilde ikamet etmeyen kişilerin yaptığı başvurular kabul edilemez bulunmuştur.²²⁰

Mahkeme ayrıca, başvuranın bir çevre projesinin potansiyel mağduru olduğunu iddia ettiği davalar ile başvuranın ulusal yasaları değiştirmeyi ve toplumsal çıkarları korumayı amaçladığı davalar arasında bir fark olması gerektiğini belirtmiştir. İkincisi, halk davası “*actio popularis*” biçiminde belirli bir toplu şikâyet tipi oluşturur ve bireysel şikâyet mekanizmasının yetki alanına girmez.²²¹

Sonuç olarak, başvuru sahiplerinin idarenin eylemlerinden çevrenin olumsuz etkilendiğini göstermeleri yeterli olmayıp, söz konusu çevresel zarar ile fiziki yakınlıklarını göstererek, dava konusu tedbirlerden kişisel ve güncel haklarının doğrudan etkilendiğini kanıtlamaları gerekmektedir.²²² Mahkeme, çevreyi etkileyen projeye yakın çevrede mülk veya konut sahibi olmayanların, başvurularını kabul edilemez bulmuştur.²²³ Tüzel kişiler tarafından yapılan başvurular da mağdur statüsünün olmaması nedeniyle kabul edilemez bulunmuştur.²²⁴ Anayasa Mahkemesi, 2014 yılında Ankara'da ormanlık bir alanda inşaat yapılmasına ilişkin başvuruda, Ankara Mimarlar Odası yöneticisi olan başvurucuların bölge ile doğrudan bağları olmadığı ve şikâyete neden olan sorundan kişisel olarak etkilendiklerini kanıtlayamadıkları gerekçesiyle mağdur statüsüne sahip olmadıklarına karar vermiştir. Başvuru, kişi bakımından yetkisizlik

²¹⁷ *Tezcan Karakuş Candan ve Diğerleri Başvuru*, No: 2013/1977, 9/1/2014, para. 20

²¹⁸ *Onur Doğanay Başvuru*, No: 2013/1977, 9/1/2014, para. 42

²¹⁹ *Bilal Özkaradeniz ve Diğerleri Başvurusu* [GC], No. 2014/4686, 1.2.2018, para. 48.

²²⁰ *Ertuğrul Barka ve Diğerleri Başvurusu*, No. 2014/2818, 24.1.2018, para. 44.

²²¹ *Tezcan Karakuş Candan*, para. 21.

²²² *Ayşe Sevtap Uzun Başvuru*, No: 2013/6260, 13/4/2016, parag. 36-41; *Ertuğrul Barka ve diğerleri*, Başvuru, No: 2014/2818, 24/1/2018, para. 44

²²³ *Adnan Ayan*, Başvuru, No. 2015/19256, 8/5/2019, para. 32

²²⁴ *Egeçep Derneği Başvurusu*, N. 2015/17415, 17.4.2019, para. 37.

dolayısıyla kabul edilemez bulunmuştur.²²⁵ Sonuç olarak, çok az çevre davası Anayasa Mahkemesi tarafından konulan yargısal engelleri aşabilmiştir.

vi. Halkın katılımının önlenmesi

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin (UMSHS) 25. maddesi uyarınca, bir ülkenin her vatandaşı "doğrudan veya özgürce seçilmiş temsilciler aracılığıyla kamu işlerinin yürütülmesine katılma" hakkına sahiptir.²²⁶ Halkın katılımı hakkı ayrıca Evrensel Olarak Tanınan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması ve Geliştirilmesinde Bireylerin, Grupların ve Toplumsal Kuruluşların (Organların), Hakları ve Sorumluluklarına Dair Birleşmiş Milletler Bildirgesi'nde de belirtilmiştir.²²⁷ Aarhus Sözleşmesi, çevresel konuları ele alırken devletlerin uyması gereken belirli standartlar öngörür. Türkiye bu Sözleşmeye taraf olmamasına rağmen, bu standartlar uluslararası alanda yaygın olarak kabul edilmektedir ve en azından yasal yükümlülüklerin yorumlanmasında uygulanmalıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de dahil olmak üzere, Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları anlaşmalarınca oluşturulan organların yetkilileri tarafından atıfta bulunulmuştur.²²⁸ Çevresel konularda adalete erişimi sağlamak için halkın katılımını güvence altına almak esastır. Aarhus Sözleşmesi, halkın karar alma sürecine katılımını sağlamak için çevresel konularda ilgili halka erken bir aşamada bilgi verilmesine büyük önem vermektedir.²²⁹

Çevresel mekanizmalar genellikle halkın katılımını gerektirir; paydaşların etkinliği zamanlamalarına bağlı olduğundan, projenin erken bir aşamasında paydaşların katılımını ve bilgilendirilmelerini içerecek şekilde mekanizmalar tasarlanmalıdır. Bu nedenlerle, bir plan veya projenin çevresel etkilerini bir karar öncesinde değerlendirmeyi amaçlayan çevresel etki değerlendirme (ÇED) süreçleri, önleyici mekanizmalar, halkın katılım mekanizmalarını içermelidir.

Türk hukuk sisteminde ÇED değerlendirmeleri, AB uyum süreci kapsamında 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Halihazırda ÇED çalışmaları Anayasa'nın 56. maddesi,²³⁰ 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 10. maddesi²³¹ ve ÇED Yönetmeliği²³² uyarınca yürütülmektedir.

ÇED Yönetmeliğine göre, Yönetmeliğin ilk ekinde listelenen bazı yüksek ölçekli faaliyetler için ÇED zorunludur.²³³ ÇED yönetmeliğinde Ek-1 kapsamı dışında kalan ve seçim ve eleme

²²⁵ Tezcan Karakuş Candan ve Diğerleri, Başvuru no:2014/5809,10/12/2014, Resmi Gazete Tarih-No:4/4/2015-29316.

²²⁶ UMSHS, Madde 25.

²²⁷ Evrensel Olarak Tanınan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Geliştirilmesi ve Korunmasında Bireylerin, Grupların ve Toplumsal Kuruluşlarının Hakları ve Sorumluluklarına Dair Birleşmiş Milletler Bildirgesi, BMGK Kararı, A/RES/53/144, 8 Mart 1999.

²²⁸ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye (para.99) ve Okyay ve Diğerleri/Türkiye (para.52) davalarında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Aarhus Sözleşmesinde belirlenen standartlara atıfta bulunmuştur.

²²⁹ Aarhus Sözleşmesinin 6. Maddesi.

²³⁰ Anayasanın 56. Maddesi: "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirliliğini önlemek Devletin ve vatandaşların görevidir" hükmünü içerir.

²³¹ 2872 Sayılı Kanun'un 10. Maddesine göre: "Faaliyetleri sonucunda çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş veya işletmeler, ÇED Raporu veya Proje Bilgi Dosyası hazırlamakla yükümlüdürler. ÇED Olumlu veya ÇED Gerekli Değildir Kararı Olmadıkça projeler için onay, rıza, teşvik veya izin verilmez (..)".

²³² Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği, 25.11.2014 tarih ve 29186 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Türkçe metni şu adreste mevcuttur: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141125-1.htm>

²³³ Bu faaliyetler arasında rafineriler, termik santraller, nükleer yakıt tesisleri, endüstriyel metal tesisleri, asbest tesisleri, endüstriyel kimya tesisleri, patlayıcı tesisler, maden tesisleri yer almaktadır. Ek-1'de ayrıca belirlenmiş bir faaliyetin her türü için sınır değerler bulunur. Örneğin, 25 hektardan daha küçük bir arazi üzerinde planlanan

kriterlerine tabi faaliyetler için ikinci bir ek liste bulunmaktadır.²³⁴ Başvuru üzerine Çevre ve Şehircilik Bakanlığı veya yetkili il valilikleri, öngörülen endüstriyel faaliyetlerin karmaşık niteliğini dikkate alarak, çok kısa bir süre içerisinde bir faaliyetin ÇED gerektirip gerektirmediğine karar verir.²³⁵ Sadece ÇED zorunluluğu bulunan projeler ve ÇED gerektiren projeler halkın katılımı toplantılarına tabidir.²³⁶ Ancak bu halkın katılımı toplantılarında alınan kararlar bağlayıcı değildir.

Görüşmeler sırasında, çevre hakları savunucuları, bir ÇED süreci sırasında halkın katılımı toplantılarının neredeyse tüm vakalarda proforma tarzda yapıldığını ve yerel paydaşların anlamlı halk katılımını sağlamak amacıyla değil, anlamsız bir yasal formaliteyi yerine getirmek şeklinde ele alındığını belirtmişlerdir. Görüşülen kişilere göre, pek çok kez toplantılar, yeri ve zamanı bildirilmeden gizlice yapılmış ve bazen inşaat firmalarının sunumlarını yaptıktan veya protestolar nedeniyle kesintiye uğradıktan sonra hızlı bir şekilde sona ermiştir.²³⁷ Halkın katılımı toplantılarının çevresel etki değerlendirmeleri sürecinde halkın katılımını sağlamadığını gösteren çarpıcı bilgiler bulunmaktadır.

Çoğu durumda, halkın katılımını sağlamayan uygulamalar halkın protestolarına neden olmaktadır. Türkiye'nin uluslararası insan hakları hukuku uyarınca barışçıl toplanma özgürlüğü hakkına saygı duyma ve bu hakkı koruma konusunda yasal bir yükümlülüğü olmasına rağmen²³⁸, sayısız olayda barışçıl çevre toplantıları yetkililer tarafından yasaklanmış ve katılımcıları dağıtılmış²³⁹ ve yargılanmışlardır.²⁴⁰ Son bir örnek, Rize Valiliği'nin İkizdere'de toplantı ve gösteri yürüyüşlerine getirdiği yasaktır.²⁴¹

---

madencilik tesisleri veya 20'den az türbine sahip rüzgâr enerjisi santralleri, ÇED zorunlu faaliyetleri kapsamı dışındadır.

²³⁴ Ek-2 kapsamında faaliyette bulunmayı planlayan işletmeler, seçim ve eleme süreci için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na veya yetkili il valiliklerine başvurur.

²³⁵ ÇED yönetmeliğinin 17. maddesine göre Bakanlık, başvuruyu aldıktan sonra yetkili kuruluşlardan görüş talep edebilir. 30 gün içinde cevaplanmayan görüş talepleri olumlu olarak değerlendirilir. Seçim ve eleme süreci 15 iş günü içerisinde tamamlanır. "ÇED Gerekli" veya "ÇED Gerekli Değil" kararı, seçim ve eleme sürecinin tamamlanmasından 5 gün sonra ilan edilir.

²³⁶ ÇED zorunlu projeler: ÇED yönetmeliğinin iki ek listesi vardır. Ek-1, ÇED'in bir seçim süreci olmaksızın doğrudan uygulanması gereken büyük ölçekli projeleri sıralamaktadır. ÇED gerektiren projeler : Ek-2, projeleri Ek-1'e kıyasla nispeten daha küçüktür. Bu projeler, ÇED gerekip gerekmediğine ilişkin bir seçim ve eleme kriterine tabi olacaktır. Ek-2 projeleri için ÇED duruma göre kararlaştırılır. Çevre Bakanlığının ÇED'in gerekli olduğuna karar vermesi durumunda bu projeler için ÇED değerlendirmesi yapılacaktır. Önemli sayıda dava, belki de Türkiye'deki çevre davalarının çoğu, Bakanlığın "ÇED gerekli değildir" kararlarıyla ilgilidir.

²³⁷ Köylerinde sanayi bölgesi kurulmasını istemeyen Bilecikliler, halkın katılımıyla yapılan toplantıyı traktörlerle protesto etmiştir. <https://www.haberler.com/bilecik-te-koylerine-osb-kurulmasini-istemeyen-14539276-haberi/> , Halilağa Bakır Madeni projesi için düzenlenen Halkın Katılımı Toplantısı öncesi jandarma buluşma yerine giden yollarda arama noktaları kurmuştur. Projeye karşı çıkanlar bekleniyor. Rüzgâr türbinleri için düzenlenen Halkın Katılımı Toplantısı'na Saraylılar engel oldu <https://yesilgazete.org/cengiz-holdinge-jandarma-destegi-halkin-katilimi-toplantisi-oncesi-koy-kusatildi/> , <https://yesilgazete.org/saraylilar-res-icin-duzenlenen-halkin-katilimi-toplantisina-mani-oldu/>

²³⁸ Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 21. Maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. Maddesi bu ana hükümlerden bazılarıdır.

²³⁹ Polis müdahalelerinin can kaybına neden olduğu olaylar da vardır. 2011 yılında polisin müdahalesi sırasında biber gazına maruz kalan Metin Lokumcu kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmiştir. <https://m.bianet.org/english/human-rights/242869-metin-lokumcu-case-is-just-beginning-now>

²⁴⁰ Artvin'in Cerattepe ilçesinde madencilik faaliyetlerine karşı çıkan 48 kişiye suçlamada bulunulmuştur, <https://m.bianet.org/english/human-rights/174108-48-resisting-in-cerattepe-sued>

²⁴¹ Haberler için bkz. <https://m.bianet.org/english/politics/244156-demonstration-ban-in-ikizdere-amid-resistance-against-stone-quarry>, ayrıca https://m.bianet.org/english/human-rights/174061-11-opposing-coast-filling-detained_ Örgütlenme hakkına müdahale eden yetkililerin aldığı bazı tedbirler de söz konusudur. Örneğin,

vii. Şeffaflığın olmaması ve medya özgürlüklerine yönelik saldırılar

İfade özgürlüğü hakkı, UMSHS'nin 19. maddesi ve AİHS'nin 10. maddesi kapsamında güvence altına alınmıştır. Karar verme sürecinde şeffaflık ve çevrimiçi ve çevrimdışı tüm medya için ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğüne dayalı ve demokratik bir toplum için esastır çünkü çevre politikalarının kamu tarafından denetlenmesi ancak halkın iyi bilgilendirilmesinin sağlanmasıyla mümkün olacaktır. Kamu yararını ilgilendiren diğer alanlarda olduğu gibi, çevre ile ilgili hususlarda da paydaşlar, çevresel zararları engellemek için bilgi alma ve verme, farkındalığı artırma ve kamuoyu desteğini elde etme amacındadırlar. Devlet yetkililerinin eleştirel görüşlere karşı hoşgörüsüzlüğü ve çevresel karar alma süreçlerinde şeffaflık eksikliği, çevresel zararı önlemeye yönelik çabaları boşa çıkarmaktadır. *Association BURESTOP 55 ve Diğerleri/Fransa* davasında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi çevre davalarında dürüst, doğru ve yeterli bilginin önemini altını çizmiştir.²⁴²

Uluslararası medya STK'larının gözlemlediği gibi, Türk ana akım medyasının, tamamı olmasa da çoğu hükümet tarafından kontrol edilmektedir.²⁴³ Bu nedenle, ana bilgi kaynağı giderek sosyal medya haline gelmektedir.²⁴⁴ Bunun sonucu olarak hükümet, 5651 sayılı İnternet Kanunu ile son yıllarda alternatif ve sosyal medya üzerindeki baskısını artırmıştır. İfade Özgürlüğü Derneği ("İFÖD") tarafından yayınlanan ve Yaman Akdeniz ve Ozan Güven'in hazırladığı yeni bir rapora göre, aralarında sulh ceza hakimlikleri ve diğer yetkili kamu kurumlarının da bulunduğu 764 ayrı kurum tarafından verilen toplam 408.808 ayrı kararla 2020 yılı sonuna kadar 467.011 web sitesine Türkiye'den erişim engellenmiştir. Ayrıca raporda, 2020 yılı sonuna kadar 5651 sayılı Kanun ve diğer yasal hükümler uyarınca 150.000 URL, 7.500 Twitter hesabı, 50.000 tweet, 12.000 YouTube videosu, 8.000 Facebook içeriği ve 6.800 Instagram içeriğinin engellendiği vurgulanmaktadır.²⁴⁵

Sulh ceza hâkimleri tarafından 5651 sayılı Kanun'un 9. maddesi kapsamında verilen erişim engelleme ve içerikten çıkarma kararları arasında çevreyi etkileyen inşaatlarla ilgili haberler yaygındır. İfade Özgürlüğü Derneği'nin yayınladığı yasaklı internet siteleri listesine göre, kıyılarına borik asit dökülmesi, bir gölün tahrip edilmesi ve bir şirketin yol açtığı kirlilik gibi çevre sorunlarıyla ilgili bazı haberlere yerel mahkemeler tarafından erişim engellenmiştir.²⁴⁶ Bu iddiaların doğru olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Ancak yaygın sansür kararlarının çevreye zarar verebilecek çevresel konularda kamuoyunun denetimini engellediği kesindir.

İçişleri Bakanlığı kuruluş dilekçesi için alındı belgesi vermeyerek Yeşiller Partisi'nin kuruluşunu aylarca engellemiştir. <https://yesilgazete.org/icisleri-bakanligindan-itiraf-yesiller-partisinin-kurulus-surecini-bekletiyoruz/>

²⁴² *Association BURESTOP 55 ve Diğerleri/Fransa*, AİHM, op. cit..

²⁴³ RSF, Medya Sahipliği İzleme: Türk medyası üzerindeki hükümet kontrolü neredeyse tamamlandı, şuradan erişilebilir: <https://rsf.org/en/news/media-ownership-monitor-government-control-over-turkish-media-almost-complete>

²⁴⁴ IPI, 'Yeni Yaygın Medya' Yükseliyor (Ve Destek Arıyor), IPI TÜRKİYE DİJİTAL MEDYA RAPORU, şuradan erişilebilir: <https://freeturkeyjournalists.ipi.media/wp-content/uploads/2021/03/ENG-IPI-Turkey-Digital-Media-Report-01032021-final-.pdf>.

²⁴⁵ Yaman Akdeniz ve Ozan Güven (2021), Fahrenheit 5651: Sansürün Kavurucu Etkisi, şuradan erişilebilir: https://ifade.org.tr/reports/EngelliWeb_2020_Eng.pdf

²⁴⁶ <https://ifade.org.tr/engelliweb/ekolojik-enerji-as-haberleri/> , <https://ifade.org.tr/engelliweb/define-kazisi-sonucu-yok-olan-dipsiz-gol-ile-ilgili-icerikler/> , <https://ifade.org.tr/engelliweb/bodrumda-kiyiya-borik-asit-dokulmesiyle-ilgili-haberler/> , <https://ifade.org.tr/engelliweb/orman-yangini-sebebiyle-tahliye-edilen-otel-ile-ilgili-haberler/>

Bu kararlara karşı yapılan itirazlar, sulh ceza hakimleri tarafından rutin olarak reddedilmektedir. Anayasa Mahkemesi, dijital içeriklerin engellenmesiyle ilgili 9. maddenin uygulanmasına ilişkin yakın tarihli bir pilot kararında, sistemik sorunun, 5651 sayılı Kanun'un 9. maddesinin metninden ve uygulanmasından kaynaklandığını tespit etmiştir. Mahkeme, yasayı değiştirmesini talep eden kararı Parlamenteoya sunmuştur.²⁴⁷

Çevre konularında şeffaflığı önlemeye yönelik başka bir strateji de şirketlerin araştırmacı gazeteciler aleyhine hakaret ve kararlama iddiasıyla çok yüksek miktarda tazminat talebi içeren davalar açmalarıdır. Ödüllü gazeteci Çiğdem Toker, yolsuzlukla suçlanan şirketler hakkında yaptığı haberler nedeniyle çok sayıda davayla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin Şenbay Madencilik şirketi, Toker'in İstanbul'un yeni havalimanına metro hattı inşa etmek için herhangi ihaleye girmeden sözleşme imzaladığını iddia ettiği bir yazı nedeniyle Toker'den 1.5 milyon TL tazminat talep etmiştir. Dava 2019 yılında düşmüştür.²⁴⁸ Ancak dava yolunun kötüye kullanılmasının gazeteciler üzerinde caydırıcı bir etki yarattığına şüphe yoktur.

Kamu otoritelerinin eylemleri hakkındaki bilgilerin yayılmasında çevre derneklerinin özel bir rolü vardır. Bazı davalarda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi çevre derneklerinin medyaninkine benzer öneme sahip bir kamu bekçisi işlevi gördüğünü kabul etmiştir.²⁴⁹ Çevresel karar alma süreçlerinde şeffaflığın olmaması, bu derneklerin ve üyelerinin çevreye verilen zararlarla ilgili bilgi taleplerinin reddedilmesine neden olmaktadır.

Cangı/Türkiye davasında, Avrupa Mahkemesi, Devlet yetkililerinin bir antik kenti tehdit eden bir baraj projesinin planlanmasına ilişkin toplantı tutanaklarını vermeyi reddetmeleri dolayısıyla AİHS'nin 10. maddesi kapsamında korunan bilgileri alma ve verme hakkını ihlal ettiğini iddia eden başvuranın lehinde karar vermiştir. Benzer şekilde, diğer bazı davalarda Mahkeme, bu derneklerin ifade özgürlüklerini kullanma açısından yüksek düzeyde korumadan yararlandıklarını tespit etmiştir. Mahkeme ayrıca, çevre derneklerinin ifade özgürlüğüne bir müdahalenin gerekliliğini değerlendirirken devlet yetkililerine dar bir "takdir marjı"²⁵⁰ tanımıştır.²⁵¹

Bazı durumlarda, ifade özgürlüğüne yönelik müdahaleler, çevre hakları savunucularının davalar yoluyla taciz edilmesi biçimini almaktadır. Çevre hakları savunucularına yönelik müdahaleler, kamuoyunu çevre konusunda uyaran, farkındalık yaratan ve sorumlu aktörleri eleştiren ifadeleri bastırmayı amaçlamaktadır. Örneğin çevre mühendisi Deniz Gümüşel, Milas'ta bir kömür madeninin zeytin festivaline sponsor olmasını protesto ederken gözaltına

---

²⁴⁷ *Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve Diğerleri başvuru* [GK], B. No: 2018/14884, 27/10/2021.

²⁴⁸ Habere şuradan erişilebilir: <https://www.duvarenglish.com/media/2019/10/17/lawuit-dropped-against-investigative-journalist-toker>.

²⁴⁹ *Vides Aizsardzības Klubs/Letonya*, AİHM, 2004, para. 42; *Animal Defenders International/Birleşik Krallık*, AİHM, GC, 2013, para. 103; *Cangı/Türkiye*, AİHM, 2019, para. 35; *Margulev/Rusya*, AİHM, 2019, para. 47.

²⁵⁰ "Takdir marjı", Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında, belirli koşullar altında ve AİHS maddeleri kapsamındaki belirli yükümlülüklerle ilgili olarak, Taraf Devletlerin alacakları önlemlerin "belirlenmesinde" belirli bir takdir yetkisine sahip olduğunu kabul eden bir doktrindir.

²⁵¹ *Animal Defenders International/Birleşik Krallık*, AİHM, GC, 2013, para. 104; *Artun ve Güvener/Türkiye*, AİHM, 2007, para. 29.

alınmıştır.²⁵² Ayrıca gıda mühendisi Dr. Bülent Şık, Türkiye'de kansere neden olan ürünlerle ilgili bilgileri ifşa ettiği gerekçesiyle bir yıl üç ay hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁵³

viii. Mevzuatta Sağlık Etki Değerlendirmesine İlişkin Düzenleme Yokluğu

İklim değişikliği ve çevresel zarar, bireylerin sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkilere sahiptir ve UESKHS'nin 12. maddesi kapsamında korunan sağlık haklarını ihlal etmektedir. Bilimsel araştırmalara göre çevre kirliliğinin neden olduğu sağlık sorunları arasında akciğer kanseri, kalp hastalığı, astım, kalp-damar hastalıkları, sakatlıklar yer almaktadır.²⁵⁴

Türkiye, Avrupa'da hava kirliliği nedeniyle en yüksek erken ölüm oranlarından birine sahiptir ve sağlık açısından ciddi ve olumsuz etkileri olan kömürlü termik santral projelerinin sayısı açısından dünyada Çin'den sonra ikinci sırada yer almaktadır.²⁵⁵

Sağlık Etki Değerlendirmeleri, ÇED'lere benzer şekilde, bir karar vermeden önce bir planın veya projenin sağlık etkilerini değerlendirmeyi amaçlayan önleyici mekanizmalardır. Sağlık etki değerlendirmesi (SED) süreçleri Türkiye'nin mevcut mevzuatında yer almamaktadır. ÇED süreçlerinde halk sağlığı verileri bir SED sürecindeki gibi geniş kapsamlı ve detaylı olarak ele alınmamaktadır. Buna göre, inşaat projeleri için izinler ve yetkiler genellikle uygun sağlık değerlendirmesi yapılmadan verilmektedir.

Türkiye, sağlık hakkını koruyan bir dizi uluslararası insan hakları belgesine taraftır. Bu belgeler, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 12. Maddesini, Avrupa Sosyal Şartı'nın 11. Maddesini, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin²⁵⁶ 24. Maddesini ve Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 25. Maddesini içermektedir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı Anayasa'nın 56. maddesinde de korunmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, AİHS'nin 8. maddesi yaşam hakkı ve sağlık hakkının belli boyutlarını korumaktadır.²⁵⁷

SED raporları, sağlık sorunları ile zararlı projeler arasında nedensel bağlantılar (illiyet bağı) kurabilen bilimsel çalışmalardır. Bir SED sisteminin yokluğu, aynı zamanda, çevreye zararlı faaliyetler ile hastalık arasında nedensel bir bağlantının kanıtlanması konusunda mağdurlara ispat külfeti de yüklemektedir. Yukarıda bahsedilen yüksek bilirkişi masrafları ve mahkeme

²⁵² Habere şuradan erişilebilir: <https://bianet.org/english/law/253550-environmental-rights-cannot-be-a-subject-of-investigation> .

²⁵³ Habere şuradan erişilebilir: <https://bianet.org/english/health/213609-bulent-sik-sentenced-to-1-year-3-months-in-prison>

²⁵⁴ Temiz Hava Hakkı Platformu, Eskişehir Alpu Kömür Santrali Sağlık Etki Değerlendirme Raporu, sayfa 9, <https://www.temizhavahakki.com/wp-content/uploads/2020/11/ALPU-SED-RAPORU-ENG-dusuk.pdf> , Türkiye'de İklim Değişikliği ve Halk Sağlığı, Türkiye Bilimler Akademisi, <http://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/Climate%20Change%20%20and%20%20Public%20Health%20in%20Turkey.pdf> , <https://m.bianet.org/english/politics/249815-stone-quarry-opens-again-in-kocaeli-it-threatens-public-health>

²⁵⁵ Eskişehir Alpu Kömür Santrali Sağlık Etki Değerlendirme Raporu, Temiz Hava Hakkı Platformu, <https://www.temizhavahakki.com/wp-content/uploads/2020/11/ALPU-SED-RAPORU-ENG-dusuk.pdf> , https://env-health.org/IMG/pdf/150220_factsheet_air_and_health_turkey_en_final.pdf , <https://www.dailysabah.com/turkey/turkeys-13-cities-had-high-air-pollution-in-2020/news>

²⁵⁶ Ayrıca bkz. ESKHK, Genel Yorum No. 14, BM Bel. E/C.12/2000/4, 11 Ağustos 2000.

²⁵⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) içtihadı ile ilgili olarak yukarıda IV Bölümde (ii) alt başlığına bkz.

işlemlerindeki yasal ücretler, çevreye zararlı proje ve faaliyetlerin sağlık üzerindeki olumsuz sonuçlarının mağdurları için adalet mekanizmasına erişimi daha da zorlaştırmaktadır.

VI. Sonuç ve Öneriler

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de çevresel bozulma ve iklim değişikliğinin etkileri artmaktadır. Madencilik, inşaat projeleri ve atık bertaraf uygulamalarının olumsuz çevresel etkileri, güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkına ciddi tehditler oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin yargı yetkisi altında yaşayan bireylerin diğer insan hakları ile Türkiye'de yürütülen faaliyetlerden kaynaklanan sınıraşan zararlardan etkilenen diğer insan hakları da bu gerilemeden doğrudan etkilenmektedir.

Uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası çevre hukuku ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Güvenli, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı artık bağımsız bir hak olarak yerleşik hale gelmiş ve çevresel bozulmanın diğer hakların kullanılması üzerindeki etkileri kanıtlanmıştır. Sağlıklı bir çevre hakkının kullanılması için tüm insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması da gereklidir. Bunlar, diğerlerinin yanı sıra, insan hakları ihlalleri için etkili bir hukuk yoluna başvurma ve giderim haklarını; ifade özgürlüğünü, örgütlenme özgürlüğünü, barışçıl toplanma hakkını, halkın katılımı hakkını ve adil yargılanma hakkını da kapsar. Yalnızca bu daha geniş insan hakları çerçevesinin kullanılmasıyla, çevrenin hukuk yoluyla korunması hedefine ulaşılabilir.

Çevresel insan haklarını etkileyen altyapı projelerinin maliyeti milyarlarca doları bulmaktadır ve özellikle hukukun üstünlüğüne yönelik ciddi tehditlerin arttığı Türkiye gibi ülkelerde inşaat projelerinde çevreyi korumak için geliştirilen uluslararası hukuka ve standartlara uyulmadığı yönündeki endişeler dile getirilmektedir.

Bu raporun ve UHK ve KAGED tarafından daha önce yürütülen diğer çalışmaların gösterdiği gibi, genel olarak insan hakları ve hukukun üstünlüğündeki gerileme ile çevre hukuku alanındaki adalete erişim sorunları arasında güçlü bağlantılar vardır. Bu rapor için görüşülen çevre avukatlarının dile getirdiği endişelerinin çoğu, doğrudan ülkedeki hukukun üstünlüğü ve insan hakları kriziyle bağlantılıdır. Bu sorunlar, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile yargı sisteminin adil bir şekilde işleyişine ilişkin sorunlardan kaynaklanmaktadır. Ancak sorun yalnızca yargıya ilişkin yapısal problemlerle sınırlı değildir. Artan medya sansürü, akademisyenlere ve çevre ve insan hakları savunucularına yönelik yargısal taciz, yerel yönetimlerin zayıflaması ve yargı bağımsızlığının olmaması ile birlikte ele alındığında, çevre konularında adalete erişim, ülkede oldukça önemli bir konu haline gelmiştir. Türkiye'de hukukun üstünlüğü krizini çevreleyen yapısal sorunlar, sağlıklı bir çevre hakkının ihlali nedeniyle adalete erişim gücünü artırmıştır.

UHK ve KAGED, bu nedenle, sağlıklı çevre hakkını korumak ve geliştirmek için ele alınması gereken ciddi genel ve özel hukuk devleti sorunları olduğunu vurgulamaktadır. 2017 Anayasa değişikliği ile yeniden düzenlenen Hakimler ve Savcılar Kurulunun yapısından kaynaklanan yürütmenin yargı üzerindeki haksız nüfuzu, hükümetin tüm bu davalara doğrudan veya dolaylı olarak müdahil olması nedeniyle çevre davalarında yargı denetimini işlevsiz kılmaktadır. Hukukun üstünlüğü konusundaki bozulmasının bir başka doğrudan sonucu da çevre projelerinde artan yolsuzluktur.

Ayrıca, çevre davalarında adalete erişimin önündeki spesifik engeller bu davalardaki durumu daha da kötüleştirmektedir. Bu raporda belirtildiği gibi, bu sorunlar şunları içermektedir:

- mahkeme kararlarının uygulanmaması,
- ivedi yargılama usulü ve acele kamulaştırmalardan kaynaklanan nedenlerle adil yargılamanın sağlanamaması,
- yüksek bilirkişi ücretleri,
- idari yargıdaki “menfaat” kavramının aşırı dar yorumu ve
- Anayasa şikâyeti mekanizmasının uygulanmasından kaynaklanan yargı engelleri;
- çevre haklarını etkileyen işlemlere halkın katılımı hakkının sağlanamaması;
- şeffaflığın olmaması ve bilgi edinme hakkının önündeki çeşitli engeller;
- çevresel gelişmeleri haberleştiren medyaya yönelik baskı ve caydırma;
- inşaat projelerinde sağlık etki değerlendirmesi yapılmaması.

Tüm bu sorunların çözümü, uluslararası çevre ve insan hakları hukukundaki gelişmelere paralel olarak bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesini gerektirmektedir. Çevre aktivistleri ve insan hakları savunucuları dahil tüm paydaşların anlamlı ve özgür katılımı da gereklidir. Bununla birlikte, çevre sorunları üzerinde çalışan Türk hukukçular, çevresel insan haklarını etkileyen çevre projelerine karşı koymak için tipik olarak uluslararası insan hakları mekanizmalarını kullanmamışlardır.

Uluslararası insan hakları mekanizmalarının etkin kullanımı, çevre ve insan hakları savunucularının hükümete karşı savunuculuk yapmalarının yanı sıra özel sektörün uluslararası standartlara uyumu konusunda da yardımcı olabilir. Bu nedenle, bu hedefi gerçekleştirmek için çevre ve insan hakları avukatları ve kuruluşları arasında güçlü bir dayanışma ve iş birliğine hayati bir ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin çevresel konularda adalete erişimi sağlaması için UHK ve KAGED aşağıdaki hususları önermektedir:

A. Cumhurbaşkanına ve Parlamenta

Genel Önlemler:

1. Türkiye'de yargının bağımsızlığı tam olarak sağlanmalıdır. Ayrıntılı tavsiyeler, Türkiye'de İnsan Hakları İhlalleri Konusunda Adalete Erişimin Durumuna İlişkin UHK ve İHOP Ortak Açıklamasında (Aralık 2020) yer almaktadır. Bunlar arasında önemli reformlar şunlardır:

a. Hukukun üstünlüğünü yeniden tesis etmeye yönelik anayasa değişiklikleri kabul edilmeli ve özellikle de Hâkimler ve Savcılar Kurulu üyelerinin atanmasında, kurulun çoğunluğunun meslektaşları tarafından seçilen hâkim ve savcılardan oluşmasını ve hâkimlerin atama, yükselme, nakil ve görevden alınmalarıyla ilgili dairelerin üyelerinin tamamen meslektaşları tarafından seçilen hâkim ve savcılardan olmasını sağlamak için değişiklik yapılmalı, ve hakkında disiplin, görevden uzaklaştırma veya meslekten çıkarma kararı verilen hakim ve savcılarının ilgili HSK kararına karşı yargı yoluna başvuru imkanı tanınmalıdır.

b. İnsan haklarını koruma yükümlülüklerinin korunması ve avukatların itirazlarına rağmen uygunsuz amaçlarla dayatılan meslek örgütlerine ilişkin 2020 reformundan geri dönülmesi suretiyle avukatlık mesleğinin ve avukatların bağımsızlığı ve ifade özgürlükleri güvence altına alınmalıdır.

c. Hâkimler ve savcılar üzerindeki olağanüstü hâl yetkilerini ve Olağanüstü Hal İşlemlerini İnceleme Komisyonunun süresini esas olarak üç yıl daha uzatan 7145 Sayılı Kanun'un 26. maddesi yürürlükten kaldırılmalı ve adil yargılanma güvencelerine uygun olarak idare mahkemelerine doğrudan erişim, tam yasal temsil, tüm dosyalara erişim ve çekişmeli prosedürle duruşma yapma fırsatı sağlanmalıdır.

2. Çevrenin korunmasına ilişkin tüm ilgili uluslararası anlaşmaların onaylanarak veya bunlara katılarak bunların tam olarak uygulanması sağlanmalıdır. Türkiye özellikle, çevresel konularda bilgiye erişim, karar alma süreçlerine halkın katılımı ve adalete erişime ilişkin Aarhus Sözleşmesine ve sınır aşan bağlamda çevresel etki değerlendirmesine ilişkin Espoo Sözleşmesine, Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınmasından ve İmhasından Kaynaklanan Zararlardan Doğan Sorumluluğa ve Tazminata İlişkin Basel Protokolü'ne, Çevreye Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Zararların Hukuki Sorumluluğuna İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesine, Ceza Hukuku Yoluyla Çevrenin Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesine, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi ve ilgili Protokollerine taraf olmalıdır.

3. Bireysel başvuruya izin veren Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin Seçmeli Protokolüne katılım sağlanmalıdır.

4. İnsan hakları ve çevre üzerinde önemli bir etkiye sahip olan büyük inşaat projeleri, yalnızca etkili, katılımcı ve erişilebilir bir çevre, sağlık ve insan hakları etki değerlendirmesinin ardından uygulamaya konulmalı ve çevrenin korunmasına ve projeden doğacak potansiyel zararlara ilgi duyan herhangi bir kişi veya kuruluşun,

projeye ve projenin değerlendirmesine hem usul hem de esas yönünden itiraz etmek için idare mahkemesine başvurma hakkı olmalıdır.

Adalete Erişimle İlgili Özel Tedbirler

1. Adli yardım mekanizmalarına ilişkin hükümler, çevresel zararların mağdurlarının adalet mekanizmasına erişimini kolaylaştıracak şekilde değiştirilmelidir. Yüksek ve mükerrer yargı harçları ile çevresel konularda mağdurlara aşırı mali yük getirilmesinin önüne geçilmelidir.
2. İklim değişikliğinin ciddi olumsuz etkilerinin ve çevresel zararların bireylerin sağlığına zarar vermesini önlemek için uluslararası standartlara uygun Sağlık Etki Değerlendirmesi yapma yükümlülüğü mevzuata entegre edilmelidir.
3. İvedi yargılama usulü ve acele kamulaştırmaların çevre konularında uygulanmasını önlemek amacıyla 2577 sayılı Kanun 20/A (1) Maddesi ve 2942 sayılı Kanunun 27. maddesi değiştirilmelidir.
4. Çevre ve insan hakları savunucularına, akademisyenlere ve barışçıl protestoculara yönelik olanlar da dahil olmak üzere, çevre hakları savunucularına yönelik yargısal taciz ve sindirme çabalarına son verilmelidir.
5. Devlet yetkilileri ister çevrimiçi ister çevrimdışı olsun, medyanın yayınlarına yönelik herhangi bir sansür veya benzeri müdahaleden kaçınmalıdır.
6. Çevresel etki değerlendirme mekanizmaları, halkın tam ve anlamlı katılımını sağlama perspektifiyle yürütülmelidir.

Yargıya:

1. Çevre hukuku davalarında “menfaat” kavramının dar yorumu gözden geçirilmelidir.
2. Anayasa şikâyeti mekanizmasındaki mağduriyet şartı, STK'lar ve meslek kuruluşları tarafından yapılan şikayetleri de kapsayacak şekilde genişletilmelidir.
3. İnsan hakları anlaşmaları da dahil olmak üzere uluslararası anlaşmalar kapsamında sağlanan çevresel insan haklarının tam ve etkin bir şekilde uygulanması güvence altına alınmalıdır. Çevre ile ilgili uluslararası anlaşmalar, Anayasa'nın 90. maddesine göre insan hakları anlaşmaları olarak kabul edilmelidir.
4. Çevre davalarında, çevre aktivistlerinin ve diğer bireylerin adalete erişim imkanlarını zayıflatan gereksiz ve mükerrer bilirkişi atama uygulamasına son verilmelidir.

Sivil toplum aktörlerine:

1. Çevre sorunları ve insan haklarıyla ilgilenen kuruluşlar arasındaki dayanışma ve iş birliği hayati öneme sahiptir. Bu iki tür kuruluşlar arasındaki iş birliği güçlendirilmelidir.
2. Çevre davalarını takip edenler, uygulanabilir ve uygun olduğu takdirde, insan hakları hukuku ve standartlarını kullanmalıdır.

3. Çevre konularında uluslararası insan hakları mekanizmalarının etkin kullanımı sağlanmalıdır.

4. Hükümetler arası kurumlar nezdindeki savunuculuk faaliyetleri, uygun olduğu durumlarda, uluslararası ağların desteğiyle planlanmalıdır.

Ticari işletmelere:

1. Faaliyetlerinde insan haklarına ve çevre hukukuna saygı göstermelidir.

2. İş Dünyası ve İnsan Haklarına İlişkin BM Rehber İlkeleri tam olarak uygulanmalıdır.

3. İnsan hakları üzerinde potansiyel olumsuz etkisi olan tüm faaliyetlerde, etkili ve özenli bir şekilde, bağımsız insan hakları, sağlık ve çevre değerlendirmelerinin yapılması sağlanmalıdır.

Ek- Türkiye tarafından onaylana çevre antlaşmaları

Çevre Antlaşmaları	İmza tarihi	Onay, kabul ya da katılma tarihi
İklim		
Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi		24 Şubat 2004
Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Dair Kyoto Protokolü		28 Mayıs 2009
Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Dair Kyoto Protokolünün Ek B'de Değişiklik		17 Ekim 2017
Kyoto Protokolünün Doha Değişikliği		
Paris Antlaşması	22 Nisan 2016	11 Ekim 2021
Birleşmiş Milletler, Özellikle Afrika'da, Ciddi Kuraklık ve/ya Çölleşme Yaşayan Ülkelerde Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi	14 Ekim 1994	31 Mart 1998
Biyo-çeşitlilik ve Koruma		
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi	11 Haziran 1992	14 Şubat 1997
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Biyo-güvenliğe İlişkin Cartagena Protokolü	24 Mayıs 2000	24 Ekim 2003
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Genetik Kaynaklara Erişim ve Bunların Kullanımından Doğan Faydaların Adil ve Hakkaniyetli Paylaşımına İlişkin Nagoya Protokolü		
Cartagena Biyogüvenlik Protokolüne Ek Sorumluluk ve Tazminat Hakkında Nagoya-Kuala Lumpur Protokolü		
Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES)		23 Eylül 1996
CITES Değişik Madde IX		23 Eylül 1996
Bölgesel ekonomik entegrasyon örgütlerinin katılımına ilişkin CITES Değişikl Madde XXI		
Göçmen Türler Sözleşmesi		
Avrupa Yaban Hayatı ve Doğal Habitatlarının Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa Konseyi)	19 Eylül 1979	2 Mayıs 1984
Avrupa Konseyi Peyzaj Sözleşmesi (Avrupa Konseyi)	20 Ekim 2000	13 Ekim 2003
Avrupa Peyzaj Sözleşmesini Değiştiren Protokol (Avrupa Konseyi)		1 Ağustos 2018
Kirlilik, Atık, Zehirli ve Tehlikeli Maddeler		
Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi		20 Eylül 1991
Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü		20 Eylül 1991
Londra Değişikliği		13 Nisan 1995
Kopenhag Değişikliği		10 Kasım 1995

Montreal Değişikliği		24 Ekim 2003
Pekin Değişikliği		24 Ekim 2003
Kigali Değişikliği		
Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin 1998 Protokolünün Metni ve Ek I, II, III, IV, VI ve VIII'de Değişiklikler		
Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin 1998 Protokolü Ek I ve II'de Değişiklikler - 18 Aralık 2009		
1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Asitlenme- Ötrofikasyon ve Yer Düzeyinde Ozonu Azaltmaya İlişkin Protokolünün Metni ve Ek II ila IX arasındaki eklerin değiştirilmesi ve yeni X ve XI eklerinin eklenmesi		
1998 Ağır Metaller Protokolü Metin ve III ve VII Dışındaki Eklerinde Değişiklik- 13 Aralık 2012		
Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi	23 Mayıs 2001	14 Ekim 2009
Minamata Cıva Sözleşmesi- 10 Ekim 2013	24 Eylül 2014	
Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Hareketlerinin Kontrolü ve İmhasına İlişkin Basel Sözleşmesi	22 Mayıs 1989	22 Haziran 1994
Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Hareketlerinin Kontrolü ve İmhasına İlişkin Basel Sözleşmesinde Değişiklik		27 Ağustos 2003
Plastik atıkların sınır ötesi hareketlerinin kontrolünün artırılması ve bu tür atıklar için geçerli olduğu şekliyle Sözleşmenin kapsamının netleştirilmesi amacıyla Sözleşme'nin II, VIII ve IX. Eklerinde Değişiklikler		Kabul edilmemiştir
Basel Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşımından ve İmhasından Kaynaklanan Zararların Tazmini ve Sorumluluğuna İlişkin Basel Protokolü, 10 Aralık 1999		
Uluslararası Ticarete Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitler için Önceden Bilgilendirilmiş Onay Prosedürüne İlişkin Rotterdam Sözleşmesi	11 Eylül 1998	21 Eylül 2017
Rotterdam Sözleşmesi Ek VII		6 Kasım 2020
Kalıcı organik kirleticilere (KOK'lar) ilişkin Stockholm Sözleşmesi	23 Mayıs 2001	14 Ekim 2009
Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi	13 Kasım 1979	18 Nisan 1983

1. h 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Asitlenme, Ötrofikasyon ve Yer Düzeyindeki Ozonu Azaltmaya İlişkin 30 Kasım 1999 tarihli Protokolü		
1. k 1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Ötrofikasyon ve Yer Düzeyinde Ozon Asitleşmesini Azaltmaya İlişkin Protokolü'nün metninde ve II ila IX eklerinde 4 Mayıs 2012 tarihli değişiklik ve yeni X ve XI eklerinin eklenmesi		
1. g 1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Protokolü		
1. j Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin 1998 Protokolü Ek I ve II'de Yapılan Değişiklikler		
1. i 1998 Kalıcı Organik Kirleticiler Protokolü Metin ve Ek I, II, III, IV, VI ve VIII'deki Değişiklikler		
1. f 1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliğine Sözleşmesinin Ağır Metallere İlişkin Protokolü		
1. l 1998 Ağır Metaller Protokolü Metni ve III ve VII Dışındaki Eklerinde Yapılan Değişiklikler		
1. e 1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Kükürt Emisyonlarının Daha Fazla Azaltılmasına İlişkin Protokolü		
1. d 1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Uçucu Organik Bileşiklerin Emisyonlarının veya Sınır Ötesi Akışlarının Kontrolüne İlişkin Protokolü 1. c 1979 uzun menzilli sınır ötesi hava kirliliği Sözleşmesinin Azot oksit emisyonlarının veya bunların sınıraşan akışlarının kontrolüne ilişkin Protokolü		
1. c 1979 uzun menzilli sınır ötesi hava kirliliği Sözleşmesinin Azot oksit emisyonlarının veya bunların sınıraşan akışlarının kontrolüne ilişkin Protokolü		
1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Kükürt Emisyonlarının veya Sınır Ötesi Akışlarının En Az Yüzde 30 Azaltılmasına İlişkin Protokolü		
1979 Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesinin Avrupa'da Hava Kirleticilerinin Uzun Menzilli Yayılımının İzlenmesi ve	3 Ekim 1984	20 Kasım 1985

Değerlendirilmesine İlişkin Kooperatif Programının Uzun Vadeli Finansmanına İlişkin Protokolü (EMEP)		
Yıkama ve Temizlik Ürünlerinde Bazı Deterjanların Kullanımının Kısıtlanmasına İlişkin Avrupa Anlaşması (Avrupa Konseyi)		
Yıkama ve Temizlik Ürünlerinde Belirli Deterjanların Kullanımının Kısıtlanmasına İlişkin Avrupa Anlaşmasını Değiştiren Protokol (Avrupa Konseyi)		
Çevreye Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Zararlardan Hukuki Sorumluluk Sözleşmesi (Avrupa Konseyi)		
Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa Konseyi)		
Katılım ve prosedürler		
Sınır Ötesi Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi (Espoo Sözleşmesi)		
Sınır Ötesi Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesinde Değişiklik		
Sınır Ötesi Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesinde Değişiklik		
Sınır Ötesi Bağlamda Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesinin Stratejik Çevresel Değerlendirme Protokolü		
Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Adalete Erişim Sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi)		
Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Adalete Erişim Sözleşmesinin Kirletici Salınım ve Aktarım Kayıtları Protokolü		
Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Adalete Erişim Sözleşmesinde Değişiklik		
Deniz Hukuku		
Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi		
10 Aralık 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin XI Bölümünün uygulanmasına ilişkin Anlaşma		
10 Aralık 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin Çiftçi Balık Stoklarının ve Yüksek Göçmen Balık Stoklarının Korunması		

ve Yönetimine İlişkin Hükümlerinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma		
1973 tarihli Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme ile ilgili 1978 Protokolü, (MARPOL)		10 Ekim 1990
MARPOL İhtiyari Ek III		14 Ekim 2014
MARPOL İhtiyari Ek IV		14 Ekim 2014
MARPOL İhtiyari Ek V		10 Ekim 1990
1978 Protokolüyle Değiştirildiği Haliyle 1973 tarihli Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşmede Değişiklik Yapılmasına İlişkin 1997 Protokolü, (MARPOL PROT 1997)		4 Kasım 2013
Petrol Kirliliği Kazalarında Açık Denizlere Müdahaleye İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1969 (MÜDAHALE 1969)		
Petrol Kirliliği Zararına İlişkin Hukuki Sorumluluk Uluslararası Sözleşmesi, 1969 (CLC 1969)		
1969 Petrol Kirliliği Zararına İlişkin Hukuki Sorumluluk Uluslararası Sözleşmesine İlişkin 1976 Protokolü, (CLC PROT 1976)		
1969 Petrol Kirliliği Zararına İlişkin Hukuki Sorumluluk Uluslararası Sözleşmesini Değiştirmeye İlişkin 1992 Protokolü, (CLC PROT 1992)		17 Ağustos 2001
1971 Petrol Kirliliği Zararlarının Tazmini için Uluslararası Bir Fonun Kurulmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmeyi Değiştirmeye İlişkin 1992 Protokolü, (FUND PROT 1992)		17 Ağustos 2001
1971 Petrol Kirliliği Zararlarının Tazmini için Uluslararası Bir Fonun Kurulmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmeye İlişkin 2000 Protokolü, (FUND PROT 2000)		5 Mart 2013
Petrol Kirliliğine Hazırlıklı Olma, Müdahale ve İş birliği Uluslararası Sözleşmesi, 1990 (OPRC 1990)		1 Temmuz 2004
Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Kirlilik Olaylarına Karşı Hazırlık, Müdahale ve İş birliği Protokolü, 2000 (OPRC-HNS 2000)		3 Eylül 2013
Tehlikeli ve Zararlı Maddelerin Deniz Yoluyla Taşınmasına İlişkin Zararların Tazmini ve Sorumluluğuna İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1996 (HNS 1996)		
1996 tarihli Tehlikeli ve Zararlı Maddelerin Deniz Yoluyla Taşınmasına İlişkin Zararların Tazmini ve Sorumluluğuna İlişkin Uluslararası Sözleşmeye İlişkin 2010 Protokolü, (HNS PROT 2010)		23 Nisan 2018

Bunker Petrol Kirliliği Hasarına İlişkin Hukuki Sorumluluk Uluslararası Sözleşmesi, 2001(BUNKERS 2001)		
Enkazların Kaldırılmasına Dair Uluslararası Nairobi Sözleşmesi, 2007 (NAIROBI WRC 2007)		
Gemilerin Güvenli ve Çevreye Duyarlı Geri Dönüşümü için Hong Kong Uluslararası Sözleşmesi, 2009 (HONG KONG SÖZLEŞMESİ)		31 Ocak 2019
Atıkların ve Diğer Maddelerin Boşaltılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Sözleşme, 1972, değiştirildiği şekliyle (LC 1972)		
1972 tarihli Atıkların ve Diğer Maddelerin Boşaltılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Sözleşmenin 1996 Protokolü, (LC PROT 1996)		
Sınır aşan Su Yollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımına İlişkin Sözleşme		
Sınır aşan Su Yolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımına İlişkin Sözleşmenin 25 ve 26. Maddelerinde Değişiklikler		
1992 Sınır aşan Su Yollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımına İlişkin Sözleşmenin Su ve Sağlığa İlişkin Protokolü		
1992 Sınır aşan Su Yollarının ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanımına İlişkin Sözleşmeye ve Endüstriyel Kazaların Sınır aşan Etkilerine İlişkin 1992 Sözleşmesine, Endüstriyel Kazaların Sınır aşan Sular Üzerindeki Sınır aşan Etkilerinin Neden Olduğu Zararın Tazmini ve Hukuki Sorumluluğa İlişkin Protokolü		
Uluslararası Su Yollarının Seyrüsefer Dışı Kullanımlarına İlişkin Hukuka Dair Sözleşme		
Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkilerine İlişkin Sözleşme		
Akdeniz Bölgesi		
Akdeniz'in Deniz Çevresinin ve Kıyı Bölgesinin Korunmasına İlişkin Barselona Sözleşmesi	16 Şubat 1976	6 Nisan 1981
1995 Barselona Sözleşmesi Değişiklikleri		18 Eylül 2002
1976 Damping Protokolü	16 Şubat 1976	6 Nisan 1981
Damping Protokolü 1995 Değişikliği		18 Eylül 2002
1976 Acil Durum Protokolü	16 Şubat 1976	6 Nisan 1981
2002 Önleme ve Acil Durum Protokolü		3 Haziran 2003
1980 Kara Tabanlı Kaynaklar Protokolü		21 Şubat 1983

1996 Kara Tabanlı Kaynaklar Protokolü Değişiklikleri		11 Mayıs 2008
Özel Korunan Alanlar (ÖKA) Protokolü 1982		6 Kasım 1986
ÖKA ve 1995 Biyoçeşitlilik Protokolü		18 Eylül 2002
ÖKA ve Biyoçeşitlilik Protokolü Ek II ve II Değişiklikleri		16 Nisan 2015
ÖKA ve Biyoçeşitlilik Protokolü Ek II Değişiklikleri		14 Eylül 2018
1994 Off shore Protokolü		
1996 Tehlikeli Atık Protokolü	1 Ekim 1996	3 Nisan 2004
Entegre Kıyı Alanları Yönetim Protokolü 2008		
Uluslararası Su Yollarının Seyrüsefer Dışı Kullanımlarına İlişkin Hukuka Dair Sözleşme		

Commission Members

March 2021 (for an updated list, please visit www.icj.org/commission)

President:

Prof. Robert Goldman, United States

Vice-Presidents:

Prof. Carlos Ayala, Venezuela

Justice Radmila Dragicevic-Dicic, Serbia

Executive Committee:

Justice Sir Nicolas Bratza, UK

Dame Silvia Cartwright, New Zealand (Chair) Ms Roberta Clarke, Barbados-Canada
Mr. Shawan Jabarin, Palestine

Ms Hina Jilani, Pakistan

Justice Sanji Monageng, Botswana

Mr Belisário dos Santos Júnior, Brazil

Other Commission Members:

Professor Kyong-Wahn Ahn, Republic of Korea

Justice Chinara Aidarbekova, Kyrgyzstan

Justice Adolfo Azcuna, Philippines

Ms Hadeel Abdel Aziz, Jordan

Mr Reed Brody, United States

Justice Azhar Cachalia, South Africa

Prof. Miguel Carbonell, Mexico

Justice Moses Chinhengo, Zimbabwe

Prof. Sarah Cleveland, United States

Justice Martine Comte, France

Mr Mazen Darwish, Syria

Mr Gamal Eid, Egypt

Mr Roberto Garretón, Chile

Ms Nahla Haidar El Addal, Lebanon

Prof. Michelo Hansungule, Zambia

Ms Gulnora Ishankanova, Uzbekistan

Ms Imrana Jalal, Fiji

Justice Kalthoum Kennou, Tunisia

Ms Jamesina Essie L. King, Sierra Leone

Prof. César Landa, Peru

Justice Ketil Lund, Norway

Justice Qinisile Mabuza, Swaziland

Justice José Antonio Martín Pallín, Spain

Prof. Juan Méndez, Argentina

Justice Charles Mkandawire, Malawi

Justice Yvonne Mokgoro, South Africa

Justice Tamara Morschakova, Russia

Justice Willy Mutunga, Kenya

Justice Egbert Myjer, Netherlands

Justice John Lawrence O'Meally, Australia

Ms Mikiko Otani, Japan

Justice Fatsah Ouguergouz, Algeria

Dr Jarna Petman, Finland

Prof. Mónica Pinto, Argentina

Prof. Victor Rodriguez Rescia, Costa Rica

Mr Alejandro Salinas Rivera, Chile

Mr Michael Sfard, Israel

Prof. Marco Sassoli, Italy-Switzerland

Justice Ajit Prakash Shah, India

Justice Kalyan Shrestha, Nepal

Ms Ambiga Sreenevasan, Malaysia

Justice Marwan Tashani, Libya

Mr Wilder Tayler, Uruguay

Justice Philippe Texier, France

Justice Lillian Tibatemwa-Ekirikubinza,
Uganda

Justice Stefan Trechsel, Switzerland

Prof. Rodrigo Uprimny Yepes, Colombia

International
Commission
of Jurists

P.O. Box 1740
Rue des Buis 3
CH 1211 Geneva 1
Switzerland

t +41 22 979 38 00
f +41 22 979 38 01
www.icj.org